

შუშუნა ფეიქრიშვილი

მესხურ და იმერულ დიალექტთა
შერევა
ასალუენის მითყველებაში

გამომცემლობა „ქანსუკ ლეინჯილი“

თბილისი – 2007

წიგნში განხილულია 100 წლის წინათ იმერეთში, ზონის რაიონში, ჩამოსახლებული მესხების ერთი სოფლის - ახალშენის მეტყველება, რომელიც დღეს მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ნიმუშია. ნაშრომი საინტერესოა ენათმეცნიერული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. იგი განკუთვნილია საეციალისტებისათვის, სტუდენტებისა და, აგრეთვე, მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
ლექილა კვანტალიანი

რეცენზენტი

ასისტენტ-პროფესორი
ლელა შარვაში

ISBN 978 99940-945-2-3

წინასიტყვა

1910 წელს ახალციხის (ადიგენის) რაიონიდან გადმოსახლებულმა მესხების რამდენიმე ოჯახმა ზონის რაიონში დააარსა ახალი სოფელი, რომელსაც ცოტა მოგვიანებით ოფიციალურად ეწოდა ახალშენი.

მესხურ კილოზე მოსაუბრე კოლექტივი მოექცა იმერულ გარემოცვაში. დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ მათს მეტყველებაში ბუნებრივად იჩინა თავი იმერიზმებმა, რომელთა მოქმედების არე წლითიწლობით შესამჩნევად ფართოვდებოდა. ასე რომ, XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ახალშენის მეტყველება იქცა მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ნიმუშად, რაც იმთავითვე საინტერესო მასალას იძლეოდა ენათმეცნიერული თვალსაზრისით.

სტუდენტობის წლებშივე, როგორც ამ სოფლის მკვიდრმა, ლექტორ-მასწავლებელთა მითითებით, დავიწყე ჩემი სოფლის ისტორიის შესწავლა პირველმოსახლე მოხუცთა მონათხრობის მიხედვით, იმავდროულად საგანგებოდ ვაკვირდებოდი მეტყველებასაც, გზა და გზა ვიწერდი გაბმულ ტექსტებს— ახალშენელთა მეტყველების თავისებურებათა შესახებ 1963 წლიდან სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენციებზე ვკითხულობდი მოხსენებებს, რომლებიც მთლიანობაში (მოცულობითა და თეორიული ანალიზით) 1967 წელს საქმარისი აღმოჩნდა ასპირანტურისათვის საჭირო რეფერატად. მაშინ ეს რეფერატი (ასგვერდიანი ნაშრომი) არ დაბეჭდილა, ამიტომ მომდევნო წლებში ამ მასალებზე დაყრდნობითა და ახალშენელთა მეტყველებაში კილოთა შერევის ასპექტით თვალსაჩინოდ მიმდინარე ენობრივი ცვლილებების ფონზე ვიკვლევდი ცალკეულ კონკრეტულ საკითხებს და მოხსენებების სახით ახალ-ახალ მასალებს ვაცნობდი სპეციალისტებს (ზოგი ნაშრომი დაბეჭდილია რესპუბლიკურ სამეცნიერო ჟურნალებსა თუ კრებულებში). გარდა ამისა, 1992 წელს ცალკე წიგნად გამოვეცი „მესხური დიალექტის საღვქმისკონო მასალა“.

საგულისხმოა, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდანვე საკვლევ მეტყველებაში ხელშესახები იყო დიალექტურ ფორმათა გამოყენების მხრივ თაობათა შორის განსხვავება. ადგილი შესამჩნევად გახდა ისიც, რომ თანდათან იკარგებოდა მესხურის თავისებურებანი და, სამაგიეროდ, ინტენსიურად მკვიდრდებოდა იმერიზმები; წლების მიხედვით საგრძნობლად იცვლებოდა მესხური და იმერული კილოების ნიშანდობლიობათა თანფარდობა იმერულის უპირატესობით. შესაბამისად, დღევანდელი ენობრივი სინამდვილე გვაფიქრებინებს, რომ დაახლოებით 30-40 წლის შემდეგ მხოლოდ ახლანდელი მოხუცი თაობის მეტყველებაში ჯერ კიდევ შემორჩენილი მესხურისათვის

დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები თუ ლექსიკური ერთეულები მთლიანად დაიკარგება მისი მომხმარებელი ენობრივი კოლექტივის ფიზიკურად არარსებობის გამო და კილოთა შერევის პროცესიც საბოლოოდ დასრულდება.

ვფიქრობთ, ვინც მომავალში დაინტერესდება ახალშენის მეტყველებით, მან უნდა გაითვალისწინოს მესხურის თავისებურებათა დანაშრევი, რომელიც აქა-იქ შეიძლება მაინც გამოვლინდეს (განსაკუთრებით - ტოპონიმებში, ლექსიკაში).

ახალშენელთა ნარევი მეტყველების ასწლიანი ისტორიის ნათელსაყოფად და სპეციალისტთათვის სანდო მასალის ხელმისაწვდომად ერთ წიგნში მოვათავსეთ ჩვენი ხანგრძლივი მუშაობის შედეგი (ბავშვობიდან შეთვისებული, შემდგომში წლების მანძილზე საგანგებოდ მოძიებული და გადამოწმებული ზუსტი, ცოცხალი მასალა და სხვადასხვა დროს ზოგი მათგანის ჩვენეული ენობრივი ანალიზი).

მადლიერებით მოვიხსენიებთ ახალშენელ ინფორმატორებს, რომელთა ყოველდღიური ცხოვრების პირობებში ბუნებრივ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვებით მომეცა შესაძლებლობა სისტემატურად შედეგებიანა თვალი მიმდინარე საინტერესო ენობრივი პროცესებისათვის და აღმენ-უსხა მეცნიერული ასპექტით განსაკუთრებით ღირებული არქაული თუ დიალექტური ფორმები; ზუსტად აღმეწერა ამ ახალი სოფლის ტოპონიმები, მეჩვენებინა მათი სახელდების მოტივაცია და დამედგინა ამ მხრივ დრო და დრო მომხდარი ფორმოზრთ-სემანტიკური ცვლილებანი.

- ამ ორმოცდახუთი წლის მანძილზე ყოველთვის ინტერესით ვეცნობოდი ახალშენელთა ცხოვრებას, მათს მეტყველებაში თავჩენილ ენობრივ სიახლეებს- თითოეულ სტატიას ჩემი მშობლიური სოფლის სიყვარული მაწერინებდა. და, რაც მთავარია, სტუდენტობიდან მოყოლებული, ეს შრომა უდიდეს საიმოვნებას მანიჭებდა იმ მხრივაც, რომ ჩემი დიდი მასწავლებლების - ქეთევან ძოწენიძის, ვარლამ თოფურისა და ივანე ქავთარაძის შთავგონებით მეცნიერებისათვის სასიკეთო საქმეს ვასრულებდი.

P.S. წიგნში წარმოდგენილი ცალკეული სტატია თუ სხვა მასალა დალაგებულია ქრონოლოგიურად, იჭედება უცვლელად, თავდაპირველი სახით (ამიტომ ზოგი საკითხის განხილვისას გამოვრების თავიდან აცილება არ მოხერხდა).

წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის

მეტყველება

წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის პედინსტიტუტის
სტუდენტთა XXIII სამეცნიერო სესიაზე 1963 წლის 19 მარტს.

თეზისები

1. წულუკიძის რაიონის სოფელი ახალშენი დასახლებულია 1910 წლიდან. პირველი მოსახლენი გადმოსული არიან ადიგენის (ახლანდელი ახალციხის) რაიონიდან, ამიგომ ამ სოფლის მეტყველება ძირითადად მესხურია.

2. ფონეტიკის ხაზით ბგერითი შედგენლობის მხრივ ახალშენის მეტყველებისათვის ნიშანდობლივია *გ-სა* და *უმარცვლო უ-ს* (ჟ) გამოყენება, ფონეტიკური მოვლენებიდან კი - ფუძისეული ხმოვნების მიერ გმნისწინისეული ხმოვნების ასიმილაციურ-დისიმილაციური ცვლილებები (*დაედებოდა* → *დეედებოდა* → *დიედებოდა*), რომელსაც ხშირად ადგილი აქვს სახელებსა და გმნიშვლებშიც (*დიები*, *იემ*, *იეს*, *იექ*, *იეხლა*, *იესე*), ბგერითი შერწყმის შემთხვევები (*თვინ* → *თუნ*, *ჩვენ* → *ჩონ*).

3. მორფოლოგიური თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს შემდეგი მოვლენები: ხმოვანფუძიან სახელებს სახელობითი ბრუნვის ნიშნად აქვს *გ*; მიცემითის ფორმანგი ხშირ შემთხვევაში დაკარგულია; *ში* და *ზე* თანდებულის ვარიანტია *შოგან* და *ზეგან* (სახლშიგან, ხეზეგან); თვის თანდებულის სახეობაა *თვინ*, იშვიათად *თუნ*; სახელთა მრავლობითის გამოსახატავად ერთსა და იმავე სიტყვაში ერთდროულად აღინიშნება *ეზ-იანი* და *თ-ანიანი* წარმოება (*ბაბოთებს*, *დეიდათებს*); *მო-გმნისწინი*, თუ მას *მ* მოსდევს, დისიმილაციის შედეგად *მა-ს* იძლევა (*მამსპო*); ამ თემის ნიშნის ხმარების არე მეტად გაფართოებულია. იგი გვხვდება არა მარტო ავ სუფიქსის ადგილას, არამედ *-ებ* და *-ობ* სუფიქსის ნაცვლადაც (*აკეთამს*, *კერამს*, *აცხამს*). ამ იხმარება უთემისნიშნო გმნეზშიაც

(წერამს, გლიჯამს). გვხვდება საწინააღმდეგო ვითარებაც: მოსალოდნელი თემის ნიშანი არ ჩანს (აფიქრინა, დაკიდული); ერთპირიან გარდაუვალ გმნათა თურმეობითში ოდ სუფიქსიანი წარმოებაც შეინიშნება (წავსულიყავდი, გამთბარიყავდი); გმნები, რომელთა ფუძეში ოგ მოიპოვება, წყვეტილში ია დაბოლოებას იძლევა (მოქსოვა-მოქსვია, გაათხოვა-გაათხვია); ინვერსიულ გმნებში მრავლობითის თ სუფიქსის ნაცვლად გამოიყენება ან სუფიქსი მაშინაც, როცა სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი მხოლოდით რიცხვშია (პყავან მათ კაი ამხანაგი, გოგვიებს ქე აქევანან ფული); დამახასიათებელია ნაწილაკების ჰანი, ზათი, საჯოღ, აზირ, აღა (სადაა, ისედაც, ყოჩალ, ბარემ, აბა) ხმარება.

4. სინგაქსური ხაზით აღსანიშნავია: მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმების დარღვევის შემთხვევები (ჩემ ამხანაგმა, მაღალ კაცმა); ერთზე მეტის გამომხატველ მსაზღვრელთან საზღვრული მრავლობით რიცხვში ღვას (სამი ძმები, ყველა ქალები); ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის შეთანხმებას აზრობრივი ხასიათი აქვს (ხალხმა იყვირეს); გარდაუვალი გმნით გამოხატულ შემასმენელთან ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშიც იხმარება (ჩემ დამ შიშით მოკვდა).

სოფელ ახალშენის მეტყველება, როგორც ქილოთა შერევის ნიმუში

წაკითხულია მოხსენებად ქუთაისის პედაგოგიკის
სტუდენტთა XXV სამეცნიერო სესიაზე 1965 წლის 9 აპრილს

შესავალი

ახალშენი მდებარეობს ხონის რაიონში, რაიონის ცენტრიდან აღმოსავლეთით, 6 კმ-ის დაშორებით. ჩრდილოეთით ესაზღვრება ხონის ჩაის საბჭოთა მეურნეობა და სოფელი დედალაური, სამხრეთ-დასავლეთით - სოფელი კუხი, აღმოსავლეთით - წყალ-ტუბოს რაიონის სოფელი გუბისწყალი (მისგან გამოყოფილია მდინარე გუბისწყლით).

ახალშენი დასახლებულია წყალტუბო-ხონის დამაკავშირებელი გზის ორივე მხარეს; განთავსებულია მცირე გერიგორიაზე, არაა დაყოფილი ცალკეულ უბნებად და ქუჩებად.

საანალიზო სოფლის მეტყველების თავისებურებანი რომ ხელშესახები და გასაგები გახდეს, აუცილებელია გავითვალისწინოთ ამ სოფლის წარმოშობის მოკლე ისტორია.

ის ადგილი, სადაც ამჟამად სოფელი ახალშენი მდებარეობს, ეკუთვნოდა თავად ანტონ წულუკიძეს (მთლიან გერიგორიას - ტყეს, სათეს ფართობს ეწოდებოდა ზემო კუხა). მას ეს მიწა დაგირავებული პქონია ქუთაისის საადგილმამულო ბანკში და საჯარო ვაჭრობით იყიდებოდა 1909-1910 წლებში. ამ ცნობით დაინტერესებულა უდელი (ადიგენის რაიონი), იმჟამად ხაშურში მცხოვრები, მიხა მაისურაძე, რადგან იცოდა, რომ მისი ნათესაეები და მეზობლები (სოფელ უდელში მცხოვრებნი) სხვაგან ფიქრობდნენ გადასახლებაზე.

მართლაც, მიხა მაისურაძის ინიციატივით 1910 წელს შეისყიდეს ეს მიწა და ქვემო იმერეთში სოფელ უდიდან ოჯახებით გადმოსახლდნენ: ლუკა და მიხა მაისურაძეები, სტეფანე მამულაშვილი,

სერგო კიკნაძე, გიორგი აზარაშვილი; სოფელ ვალიდან - პაველ და პეტრე ხითარიშვილები. იმავე წელს მათვე შეუერთდნენ პეტრე და იოკიმე ნესოშვილები (რომლებიც მანამდე ხაშურში მუშაობდნენ მიხა მაისურაძესთან ერთად).

პირველმოსახლეთა რიცხვი 54-ს უდრიდა, სულ 9 კომლი (სარწმუნოებით ყველა კათოლიკე).

სოფლის ახლანდელი მთავარი გზატკეცილი მაშინაც ყოფილა, ოღონდ უფრო ვიწრო. ამ გზას ჩრდილოეთის მხრიდან მთელ სიგრძეზე გასდევს პაგარა მდინარე კუხა, ამიგომ ახლადჩამოსახლებულებს გზის ჩრდილოეთი მხარე უფრო მოხერხებულად მიუჩნევიათ დასახლებისათვის, გაუჩეხავეთ ტყეები, გაუწმენდიათ ადგილები და გზის პირას ერთმანეთის გვერდით აუგიათ პაგარ-პაგარა ფიცრული ბინები: გზასა და მდ. კუხას შორის მოუწყვიათ საკარმიდამო ეზოები. მაშინვე გაუკეთებიათ ერთი საერთო ჭა, გამოუყვიათ ერთი პექტარი მიწის ფართობი სასაფლაოსათვის.

ასე ჩაეყარა საფუძველი სოფელ ახალშენს 1910 წელს, თუმცა გადმოსახლება შემდეგ წლებშიც გრძელდებოდა. ახალმოსახლეებს მალე მიემაგნენ ოჯახებით უძელები: გიგო მღებრიშვილი, სიმონ ბალახაშვილი, ბაღდო ბაღდოშვილი; აგრეთვე, არაქელა მგალობლიშვილი, მიხა ალექსიშვილი, მიხა სტეფანოვი; 1931 წელს ჩამოვიდნენ უძელი ალექსანდრე მერაბიშვილი, არლელი (ადიგენის რაიონი) პეტრე ფეიქრიშვილი. მათ აქ შექმნეს ოჯახები და დასახლდნენ სოფლის ბემო ნაწილში.

მოგვიანებით ჩამოსახლდა უძელი დანიელ აბულაძე. ამის შემდეგ სოფელს სხვა გვარის პირი აღარ მიმაგებია (არ ეგულისხმობთ მოყვანილ რძლებს).

1914 წელს ახალმოსახლეებს ქუთაისის გუბერნატორისაგან მიუღიათ ოფიციალური ნებართვა და მალე კიდევ აუგიათ პაგარა ეკლესია.

1925 წელს დაარსდა დაწყებითი სკოლა, 1950 წელს კი - არასრული საშუალო სკოლა. 1927 წელს ჩამოყალიბდა პირველი საკოლმეურნეო ამხანაგობა, რომელიც 1938 წელს გადაკეთდა ახალშენის მახარაძის სახელობის კოლმეურნეობად.

ასე წარმოიშვა ქვემო იმერეთში მესხებით დასახლებული

სოფელი ახალშენი. ამჟამად, 1965 წლის მონაცემებით, სოფელში 50 კომლი და 256 მცხოვრებია. ახალშენელებს ურთიერთობა აქვთ მესხ ნათესავეებთან, ამავე დროს თანდათან ფართოვდება მათი კონტაქტები მეზობელი სოფლის მცხოვრებლებთანაც.

ახალშენი გერიგორიულად და მოსახლეობის მხრივაც არ არის დიდი, მაგრამ მეტად მრავალფეროვან მასალას იძლევა ენობრივი თვალსაზრისით.

სოფლის მეტყველებაში ძირითადად დასტურდება მესხურის ნიშანდობლიობანი, ლექსიკაში შეინიშნება ნაწილობრივ თურქულის ელემენტებიც, მაგრამ უკანასკნელ ხანებში მკვეთრად შესამჩნევი ხდება იმერული კილოს დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები და ლექსიკური ერთეულებიც. იმერიზმების გავრცელებას ხელს უწყობს უპირატესად მეზობელი სოფლებიდან მოყვანილი რძლების მეტყველება, ახლო ურთიერთობა იმერლებთან (სოფელი მთლიანად იმერულ გარემოცვაშია). საგულისხმოა ისიც, რომ სოფელი ახალშენი გაერთიანებულია წულუკიძის რაიონის სოფელ კუხის კოლმეურნეობაში. ამან კიდევ უფრო დააახლოვა ახალშენელი მესხები მეზობელ იმერლებთან.

საკვლევი თემის მიზანია - გაარკვიოს, თუ რამდენად შეინარჩუნეს იმერეთში ჩამოსახლებულმა მესხებმა მესხურის გრამატიკული თავისებურებანი და ლექსიკური მარაგი, რა გავლენა მოახდინა მათს მეტყველებაზე იმერულმა გარემოცვამ, როგორია კილოთა შერევის პროცესი და, საზოგადოდ, რა გზით მიემართება ახალშენის მეტყველების განვითარება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მესხური ძირითადად აღმოსაელურ კილოთა ჯგუფს ეკუთვნის, ყველაზე ახლოს იგი ქართლურთან დგას. ამავე დროს მასში შეინიშნება დასავლურ კილოთა ნიშანდობლიობანიც, რომლებიც იმერხეულის გზით გაერცელდა მესხურის დაფენებაში.¹

მამასადამე, ქართლურის, აჭარულისა და გურულის თავისებურებანი, რომლებიც ახლაც შეინიშნება ახალშენელთა მეტყველებაში, მესხეთიდან გადმოტანილი ჩანს.

შენიშნავთ ახალშენთან დაკავშირებული ზემოაღნიშნული ინფორმაციები ჩავიწერეთ ჯერ კიდევ 1961 წელს უშუალოდ ადგილობრივი მოხუცებისაგან -

სოფლის პირველი თაობის წარმომადგენელთაგან, თუმცა მოგვიანებით ჩვენ მიერ მოძიებული საარქივო მასალებისა და, აგრეთვე, სხვათა მიერ ჩაწერილი ცნობების მიხედვით მოგი ჟაჭტი მოითხოვს დამუსტებას, საკითხის უფრო ვრცელ ანალიზს. ამიგომ აუცილებლობად მიგვაჩნია დაიწეროს ახალშენის ასწლიანი ისტორია, თავისი წარსულითა და აწმყოთი, რაც ახლო მომავლის საქმედ გვესახება.

ფონეტიკა

1. ბგერითი შედგენილობა

სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით, საანალიზო მეტყველებაში გამოყენებულია ბგერები *ღ* და *ჟ*. ამ მიმართებით იგი ძირითადად იმეორებს მესხურის თავისებურებას. ძირითადად ვამბობთ იმიგომ, რომ ამ მეტყველებას არ შემოუნახავს დღეისათვის სხვა დამატებითი ბგერები: ხმოვანთა გამყოფი *გ* და *ქ*, რომლებსაც მესხურის დამახასიათებლად მიიჩნევენ.²

ღ-ს ხმარების არე მტკიცედაა განსაზღვრული. იგი სიტყვაში ღიფთონგის შემადგენლად გვევლინება (ფუძისეულ ხმოვნებთან ქმნის ღიფთონგს: როდღა, ნეგღა, მამღა). *ღ* გამოყენებულია სახელობითი ბრუნვის ნიშნად არა ყველა ხმოვანფუძიან სახელთან, არამედ:

ა) ადამიანისა და ცხოველების საკუთარ სახელებთან (ნინღა, ვანღო, გიმერღა, ჯეკღა);

ბ) ანაწილაკიან ბედსართავ სახელებთან, რომლებიც ხშირად ბედმეტ სახელს წარმოადგენენ (ჩიბასტანღა, აბუქღა, საღაგღია);

გ) ნათესაური დამოკიდებულების აღმნიშვნელ სახელებთან (დეღა, მამღა, ბაბღო, ღეიღა).³

მაგრამ ჩვენს მეტყველებაში ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს ნათესაური დამოკიდებულების აღმნიშვნელი ერთმარცვლიანი სიტყვები: „და“, „მა“, რომლებიც სახელობითი ბრუნვის ნიშ-

ნად არ დაირთავენ მ-ს. ჯერჯერობით მათზე ვერც იმერულმა მოახდინა გავლენა. ისინი ლიტერატურული ფორმით იხმარებიან.

მესხურში ზე წარმოადგენს დაეწრობულ უ-ს გ-სკენ გადახრილს, მაგრამ მას არ ემთხვევა. სამცხიერო ლიტერატურაში ახსნილია ზე-ს წარმოშობის ორი შემთხვევა:

1) ქართლურში ოე კომპლექსის ო-ს დაეწრობით უე-ში გადასვლა, რასაც ადგილი აქვს ო ფუძიან სახელთა მრავლობითის წარმოების დროს: გოგობი→გოგუბი (გ. თოფური, ქართლური, „არილი“, გვ. 138). ოლონდ მესხურში ო-ს უ-მდე დაეწრობის პროცესი უფრო შორს წასულა, ზე-მდე მისულა: გოგობი→გოგუბი. ამ მაგალითში ზე-ს დაეწრობა იძლევა ვი კომპლექსს: გოგუბი→გოგეიბი.⁴

საანალიზო მეტყველებაში სიგყვაში „გოგეიბი“ იკარგება ვ თანხმოვანი და რჩება „გოგეიბი“. ორი უკანასკნელი ფორმა პარალელურად იხმარება.

2) ზე მიღებულია გი კომპლექსისაგან თვის, თვინ თანდებულთანაყ. ამ თანდებულების პარალელურად იხმარება თჳს, თჳნ: სახლისთჳს, ჩემთჳნ, შეილისთჳნ.

2 ფონეტიკური მოვლენები

1) ასიმილაცია

ფონეტიკური მოვლენებიდან მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ასიმილაციას. ყოველგვარი სახის ასიმილაცია: პროგრესული და რეგრესული, დისგანციური და კონტაქტური, სრული და ნაწილობრივი გვხვდება ხმოვნებშიც და თანხმოვნებშიც.

მესხური და ქვემოიმერული კილოების ნიშანდობლიობათა პარალელური ხმარება მთელ რიგ თავისებურებებს იწვევს პრევერების წარმოებაში. ჩვეულებრივ გავრცელებულია პრევერებისეული ხმოვნების დამსგავსება ფუძისეულ ხმოვნებთან.

პრევერების ა ემსგავსება ფუძისეულ ე-ს:

აე→ეე ეეყანა, გეეცენ, დეედუბოდა, წეეკიდა (ასიმილაციის ეს პროცესი ამ სიტყვებში უფრო შორს მიდის, დისიმილაციაში გადადის, მაგრამ ამაზე ქვემოთ).

ა ხმოვანი მაშინაც ემსგავსება ე-ს, როცა მათ შორს თანხმო-

ვანია ჩართული: ემელო, დეჟეწერება, დეგესვენება.

აე→ეე დამახასიათებელია ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტისათვის და მათ შორის იმერულისთვისაც. ასეთი ფორმები დასტურდება ახალშენში მცხოვრები იმერელი რძლების მეტყველებებშიც: ბაბარში წეილო, რო გეეყიდა— გოგოს გირილი დეეწყო— რომანია უნდა გეეგზაგნა სოფელში... მაგრამ მათს მეტყველებაში ეე კომპლექსი დისიმილაციამი აღარ გადადის, მესხურსა და ახალშენელთა მეტყველებაში კი ასეთ შემთხვევაში დისიმილაცია ჩვეულებრივია. ახალშენელი მოხუცების მეტყველებაც ამ მხრივ ადასტურებს, რომ ასიმილაცია—დისიმილაციის ეს ფორმები ამ სოფლისათვის წმინდა მესხურია და არ არის იმერულის გავლენის შედეგი.

ოე→ეჟ წამეელო, გადმეეყანა, მეეტანა, ჩამეეკიდა.

ოუ→უჟ მუეტანა: მუეყანა, მუეგზაგნა

ი არის უ-ს თანაბარი ღიაობისა, მაგრამ მისგან განსხვავებულია წინა არტიკულაციითა და განივობით. ამ დაპირისპირებათა მოშლა იძლევა სრულ ასიმილაციას.¹

ახალშენელთა ძირითადს მეტყველებაში ი არ არის ასიმილაციური, როგორც ეს საერთოდ აღმოსავლური დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი და რითაც ისინი მკვეთრად უპირისპირდებიან დასავლურ დიალექტებს². მაგრამ ქვემოიმერულის გავლენით აქაც იძენს ი ხმოვანი მასიმილირებელ ძალას, იმსგავსებს ხმოვანს ნაწილობრივ.

ი ხმოვანი ნაწილობრივ იმსგავსებს ა-ს და აქცევს ე-დ:

აი→ეი წეეყანა, გეეტანა, დეეწყო (ასევეა სახელებში: რანეირო, სეიდან).

ოი→ეი მეიტანა, მეეიდა, წამეილო, მეითხვია.

ისევ ქვემოიმერულის ნორმაა ძირითადად ახალგაზრდობის მეტყველებაში ისეთი ფორმების არსებობა, როგორიცაა:

აუ→ოუ დოუყარა, დოუძახა, დოუმავრებია, დოუბარებია.

ასეთ შემთხვევაში პროცესი ამ საფეხურზე ჩერდება, ოუ უუ-ში აღარ გადადის, რადგან ოუ-საგან უუ-ს მიღება თვით წულუკიძური მეტყველებისათვის არ არის სპეციფიკური.³

აი→ეი, ოი→ეი, აუ→ოუ კომპლექსებში ასიმილაციის შესახებ შ.

ძიძიგური აღნშნავს, „რომ ეს დასავლური ნორმა ჭოროხის ხეობის მეტყველების შენაგანია მესხურ-ჯაფახურში“ (შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დალექტოლოგიიდან, გვ. 110). მაგრამ ახალშენელი მესხების მეტყველებისათვის ასიმილაციის ეს ფორმები არ იყო ნიშანდობლივი თავდაპირველად (დღეს კი მისი არსებობა მხოლოდ და მხოლოდ ქვემოიმერულის გავლენის შედეგია). ამიგომაც არაა დამახასიათებელი ასიმილაციის ფორმები ზემოთ დასახელებულ კომპლექსებში ახალშენელ ღრმად მოხუცთათვის, რომლებზედაც იმერულმაც ეერ მოახდინა ამ მხრივ გავლენა. როგორც ჩანს, მესხების ქვემოიმერეთში გადმოსახლებამდე თვით მესხურში არ იქნებოდა დამკვიდრებული ასიმილაციის ეს დასავლური ნორმა.

თითქმის მხოლოდ მოხუცთა მეტყველებაში გვევლინება მაასიმილირებელ ხმოვნად ო შემდეგ მაგალითებში: ჩყნოდონი, გარეშოო, დოდოფალი, შოოგოიდა, დილიობით.

თანხმოვნებში ასიმილაცია უმეტესწილად რეგრესულია: შაშა, ბტყელი, ცარცვა, თფილი, ყმაყოფილი.

2) დისიმილაცია

დისიმილაცია შეინიშნება პროგრესულიცა და რეგრესულიც, ხმოვნებშიცა და თანხმოვნებშიც.

პრევერბიან გზნებში, როცა ფუძისეული ე ხმოვანი სრულ ასიმილაციას იწვევს, თავს იყრის ორი ე პირველი ხმოვანი ეიწროვდება და იქცევა ი-დ (დისიმილაციის ეს პროცესი მესხურის გარდა ახასიათებს გურულს, მთარაჭულს, აჭარულს და ინგილოურს მხოლოდ სახელებში)*. მაგალითები: გიქქანა (←გექქანა←გაექქანა), გიფჴაენა, წიედო, იეყანა, იედო, იემსო. ი. მაისარუძე კი აღნიშნავს, რომ მესხურში როდესაც ა პრევერბი ემსგავსება მომღვენო ე-ს, ფონეტიკური ცვლილება დისიმილაციაში აღარ გადადის და რჩება აედო→ეედო*.

შე გზნისწინიან ე-თი დაწყებულ გზნებში დისიმილაციის შედეგადაა მიღებული ფორმები: შიეშინდა, შიეძინა, შიეზრალა, შიეპარა.

ეე კომპლექსში დისიმილაცია გზნების გარდა სხვა სიტყვებშიც მოქმედებს, განსაკუთრებით გზნიშედებსა და ჩვენებით ნაცვალსახელებში: ჯიელი←ჯეელი, იექ, იეს, იფ, იეზანდ, იესე.

ერთნაირ ხმოვანთა დისიმილაცია იმდენად ძლიერია, რომ

იგი ა და ე ხმოვანფუძიან სახელებშიც იჩენს თავს მრავლობითის ებ სუფიქსის დართვისას, როგორც ეს მესხურისა და ზოგიერთ სხვა კილოსთვისაა ნიშანდობლივი¹⁰. მაგალითები: კლდეები, ხიები, ტყეები, გზიები, ძმები, თხიები, სხვები. დასახელებულ ა ხმოვანფუძიან სახელებში (ძმა, გზა, თხა, სხვა) ებ სუფიქსის დართვის შემდეგ ე ხმოვანი იმსგავსებს ფუძისეულ ა-ს სრულად და აქცევს ე-დ, თავს იყრის ორი ე და შემდეგ ხდება დისიმილაცია: ძმა+ები→ძმეები→ძმები.

მრავლობითის ებ სუფიქსის წინ ი-ს გაჩენა ანალოგიითაა გამოწვეული ზოგიერთ თანხმოვანფუძიან სახელშიც: ცხვრიები, თვლიები, თვრლები (მთვრალეები), მგლიები.

დისიმილაციის პროცესის გავლით მრავლობითი რიცხვის ასეთი წარმოება საანალიზო მეტყველებაში იმეორებს მესხურის ამ თავისებურებას მხოლოდ ერთი გამონაკლისით. მესხურში ზოგიერთ ა ხმოვანფუძიან სახელს პირდაპირ ემაგება ებ სუფიქსი და არ იწვევს ფონეტიკურ ცვლილებას. შენობაები, მელაები, მაღაზნაები¹¹. ასეთი ფორმები ახალშენელი მესხების მეტყველებაში არ შეინიშნება. ეე/იე ასიმილირებულ-დისიმილირებული კომპლექსები პარალელურად იხმარებიან ერთი და იმავე პიროვნების მეტყველებაშიც კი.

ხმოვანთა დისტანციური დისიმილაციის შემთხვევებია: ჩაჭმები, რაგორ, მინდლები, ლაპარაკი (უკანასკნელი მაგალითი, ახლახან დამკვიდრებული, ქვემოდიერულის ნორმად)¹².

თანხმოვანთა დისიმილაციის ნიმუშებია: დელექტორი, ოროლი, ვერაფელი, წრეულო, ლევიზორი, ქაბგირი (ჯერ დისიმილაცია ქაფქირი→ქაბქირი, შემდეგ ბ თანხმოვანმა მოამზადა პირობა ისევე დისიმილაციისათვის და მივიღეთ ქაბგირი), ცხვიმპირი (ჯერ დისიმილაცია და შემდეგ სუბსტიტუცია).

მო და სხვა დანარჩენი რთული მშენისწინები, თუ მათ მ თანხმოვანი მოსდევთ, მა და შესაბამისად გამა, წამა, ჩამა ფორმით იხმარებიან. ორ ბაგისმიერ მ-ს შორის მოთავსებული იგივე წარმოების ო განემსგავსება თანხმოვნებს და იქცევა ა-დ. მაგ.: გამამატანდა, მამსო, მამცა, წამამიყვანდა. ეს ფორმები ზოგიერთ დასავლურ კილოსაც ახასიათებს¹³, მაგრამ ქვემოდიერულისათვის კი არაა ნიშანდობლივი. პირიქით, დისიმილაციის ამ ფორმას ერთ-ერთ

საკლასიფიკაციო ნიშნად მიიჩნევენ გემოიმერულის ქვემოიმერულისაგან გასამიჯნავად¹⁴. ამდენად, ახალშენის მეტყველებაში იგი წმინდა მესხურია.

მამასადამე, საკელევი სოფლის მეტყველებაში მესხურისა და ქვემოიმერულის ნორმათა პარალელური ხმარებით ფონეტიკური ცვლილების შედეგად გმნისწინები: მი, ა, გა, და, ჩა, წა, შე ლეზულობს შესაბამისად მე//მუ, ე//ი, გე//გი//გო, დე//დი//დო, ჩე//ჩი/-ჩო, წე//წი//წო, ში//შო სახეს.

დანარჩენი ფონეტიკური პროცესებიც ძირითადად მესხურის მსგავსად იწარმოება, მათი მსგავსი ფორმები სხვა აღმოსავლურ და დასავლურ დიალექტებშიც შეინიშნება.

3) მეტათეზისი

მეტათეზისს ალგილი აქვს სონორ ბგერებში: მაგრაინი, ნეგრები-დამბა, მანგალი, ხვახი, წიქსვილი, ვალაურდით, მაენთი, ქბილი (←ბქი-ლი←ბქვილი←ფქვილი)

4) სუბსტიტუცია

ბგერათმონაცვლეობის ანუ სუბსტიტუციის შედეგადაა მიღებული სიტყვები:

მ-ნ: სახენწიფო, დაწყოფილი, უნთროსი (←უმცროსი-დებაფრიკა-ტიზაცია).

ლ-მ: პიპილა

ვ-მ: ნამთი, გამსება, მითამ, მიწრო

ვ-ბ: ადბარი, ულბაში

ღ-ყ წარყვნა

ნ-მ: მოდუმებული

ვ-ნ: გადმოსცვინდა

ძ-ღ: ღუნწი (იმერულია)

ვ-რ: მართული

ბ-პ: ბილწი

მ-ბ: ბათბანი, საშრომი

ოა-უა: მუასწრო, გამუაგდეს, მუარჩენს. ასეთივე ცვლილება ხდება ორი სიტყვის შეხვედრისას: ხუ არ უთხრას... რუ არ უნდა¹⁵.

სწ-სტ: სტაგლა, მასტაფლებული.

სტ კომპლექსი ახალშენელი მესხებისათვის არ არის დამახასი-

ათებული. მისი არსებობა ჩვენს მეტყველებაში მხოლოდ ქვემო-
მერულის გავლენის შედეგია ისევე ქვემოიმერულის გავლენით იჩენს
თავს დასავლური დიალექტებისათვის დამახასიათებელი სუსტად
მოქმედი რედუქციის კანონი ისეთ სიტყვებში, სადაც მესხური-
სათვის აუცილებელია შეკვეცა. მაგ.: მუხას რკო, ხეის ფოთოლი,
პანტას მურაბა.

5) ბგერათა დაკარგვა

ხშირია ხმოვანთა დაკარგვის შემთხვევები. იკარგება ფუძი-
სეული თუ ფორმანგის ხმოვანი.

ა-ს დაკარგვა: გადუგდო, გადიყანა, გაიზდა (რ თანხმოვანიც და-
კარგულია), გადურჩა, გადიფარა (როცა გმნის ფუძე ი და უ ხმოვანით
იწყება, იკარგება გმნისწინისეული ა ხმოვანი).

ჟ დავთფრი, ბირვლათ, ნარცხი

უ ძალანებრი, ნა (←უნდა), გებნევი

ი ცარელა, მღვრე, უძისოთ, პაღტოანი, სახელოანი, ერბოანი, გემოანი.

საერთოდ სიტყვის იე კომპლექსში ი ხშირად იკარგება ახალ-
შენურ მესხურში, მაგრამ ქვემოიმერულის გავლენით იგი შენარ-
ჩუნებულია გმნაში წავლიენ, მივლიენ.

იკარგება თანხმოვანი ბგერები სიტყვის თავში, შუაში, ბოლოში:
ჭადი, ღლია (ახ. ქართულთან შედარებით), თა, გელი, მიაქ, თავითი,
ნენელა, გაღვიებული, საზში, ბოლათ, ჯამთელი, თაგარი, ლამაათ, აღზი
(ხალხი), როის, ერხანს, მივეით (სამი უკანასკნელი იმერულია).

გავრცელებულია გმნის უკანასკნელი მარცვლის დაკარგვა¹⁶,
რაც მახვილის გავლენითაა გამოწვეული¹⁷: რა ვი(ცი), დაუძა(ხე),
დააყარე, მოიტა(ნე), დაგტოვ(ებ), გაიქე(ცი).

6) ბგერის ჩართვა

ბგერათა ჩართვიდან აღსანიშნავია უმთავრესად მ, ნ თანხმო-
ვნების ჩამატება: მინდლეზი, პამინდლო, ანგური, გადახტნა, ნიდაყვი (ახალ
ქართულთან შედარებით), ბიბილო (←ბილ-ბილო ←მბილ-მბილ), მე-
რეთ (იმერულია), მჭა. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვაში „მჭადი“
ჭ-ს წინ მ იკარგება (→ჭადი), ჭა-ს კი, პირიქით, იგივე მ თანხმო-
ვანი ემატება (→მჭა).

7) ბგერათა შერწყმა

ბგერათა შერწყმის შემთხვევებია:

გა→ო: ცოდო, კოდრატული, გაქონან.

გა-ს ო-დ ქცევის წინაპირობად მიჩნეულია გ-ს ფონეტიკური თავისებურება, რომ იგი თანხმოვნის შემდეგ არსებითად წყვილბაგისმიერია (ა. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი, გვ. 44).

ვი→ჟ: საკურგელი, თუთან, წუმბა, თავისთუნ, მაგრამ სიტყვაში „გუმბრა“ ვი კომპლექსი იძლევა სრულ უ-ს: გვიძრა→გუმბრა.¹⁸

ვე→ო: ჩონი, წოულობა, არღოფს, ვესშოლა, ჩონოდონი (აქ ვე კომპლექსმა მოგვცა ო, შემდეგ ო ხმოვანმა პროგრესული ასიმილაციით უკანასკნელი ე ხმოვანი აქცია ო-დ: ჩენოდენი→ჩონოდენი→ჩონოდონი. ასიმილირებული და უასიმილაციო ფორმები პარალელურად იხმარება), გაფყობი, უშობს (ორი უკანასკნელი ფორმა იმერულია).

ვე→ო: ისო, კიდო.

შერწყმის საპირისპიროდ ო-საგან მიღებულია გა კომპლექსი: კომლი→კვამლი, თორემ→თვარე / / თვარემ.

ჰ ბგერა განვითარებულია ხმოვნების წინ ძველი ქართულისა და მესხურ-ჯაფახურის მსგავსად¹⁹ შემდეგ ფორმებში: ჰეჭვი, ჰაკვანი, ჰაკაცია, ჰეკალა, ჰაღიხი (←აღიხი←ხაღიხი), თურქელის გზით შემოსულ არაბულ სიტყვებში: ჰაიდუ, ჰექიმი, ჰერსი, ჰუმი, ჰარამი, ჰაღალღი, ჰექიათი.

მორფოლოგიური მოვლენები

1 სახელთა ბრუნება

მთელ რიგ თავისებურებებს ავლენს ბრუნვის ნიშანთა ხმარება. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მესხურის მიხედვით ხმოვანფუძიანი სახელები გარკვეულ შემთხვევაში სახელობითი ბრუნვის ნიშნად მ-ს ღებულობენ: ჰეტრემ და თამარამ ჯერ არ მოსულან... დედა და ბაბო და ფურნეში პურ აცხამენ... თალიკო კითხულობს.

მაგრამ ზემოთ დასახელებული ფორმების გვერდით ამ უკანასკნელ ხანებში ქვემოიმერულის ძლიერი გავლენის შედეგად ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელებსა და ნათესაობის აღმნიშვნელ

სიტყვებთან სახელობითი ბრუნვის ნიშნად გამოდის ი ხმოვანი. თუ, ჩვეულებრივ, მესხურის მიხედვით **ჲ** მოუდიოდა ხმოვნით გათავებულ სახელებს გარდა ი-ზე დაბოლოებულისა და ფუძეში იგი არავითარ ცვლილებას არ იწვევდა, ახლა ი ხმოვნის დართვამ შედარებით გაართულა პროცესი:

ე-თი დაბოლოებული სახელები პირდაპირ დაირთავენ ი ხმოვანს და მიიღება ფორმები: სამ^ჲში, თედორე^ი, პეტრე^ი.

ა-თი დაბოლოებულ სახელებში კი ი ხმოვნის დართვით **ა** ვიწროვდება და იქცევა ე-დ შემდეგ ე-ს მეზობლობაში ი სუსტდება, იქცევა **ჲ**-დ და ბოლოს მთლად იკარგება, რჩება ე²⁰. ელებულობთ ასეთ ფორმებს: ნათელე (←ნათელე^ჲ←ნათელე^ი←ნათელა^ჲ), კატუშე, ჭოჩორე, ბებიე, ბიცოლე (ასეთივე წარმოებისაა ისევ ქვემოიმერულის გზით დამკვიდრებული პეტრე, კვორე, ყველე).

სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ამ თავისებურების შესახებ ე. თოფურიას აღნიშნავს: „ეს მოვლენა საერთოა ქვემოიმერულ, გემოგურულ, ლეჩხუმურ დიალექტებში. მაგრამ ეს მოვლენა არ არის არც საერთო ქართველური და არც ძალიან ძველი. წარმოიშვა წმინდა ფონეტიკურ ნიადაგზე ასიმილაციის გზით სხვადასხვა დროს სხვადასხვა გავრცელებითა და ინტენსივობით“.²¹

მართლაც, ჩვენს მეტყველებაში ქვემოიმერულის ეს ნორმა ისე ინტენსიურად ვრცელდება, რომ მალე ეს სახელები ე ხმოვან-ფუძიან სახელთა ჯგუფში გადავა. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ასიმილაციის გზით მიღებული ე ხმოვანი სხვა ბრუნვებშიც გადაჰყვება აღნიშნულ სახელებს: ნათელემ წეიყვანა... დეიდემ გამომაგანა... ანტუშეს უთქვია... ბიცოლეს უყიღია მძიმა.

ისევ ქვემოიმერულის ნორმაა საანალიზო მეტყველებაში ი ხმოვნის გამოყენება სახელობით ბრუნვაში საზოგადო ხმოვან-ფუძიან სახელებთან: დროი, ცაი, შზეი, დღეი, ხბოი, სხვაი. ახალმენის მესხურში კი ეს სახელები ლიტერატურული ფორმით იხმარება.

მოთხრობით ბრუნვაში მ თანხმოვანზე გათავებულ ფუძეებთან ერთი მ ისმის: ურემა ჭრიალი დაიწყო... იემაგ ატამა პირწყალი მამიყვანა... კვლიები თლათ ამოჩიჩქნა ჭათამა.

მიცემით ბრუნვაში თითქმის ყველა თანხმოვანფუძიანი სახელი ბრუნვის ნიშნის გარეშეა წარმოდგენილი. მესხურის ამ თავი-

სებურებით ახალშენის მეგყველება ახლოს დგას აღმოსავლურ კილოებთან: კახურთან, ქართლურთან, ნაწილობრივ ინგილოურთან, აგრეთვე დასავლური კილოებიდან გემოიმერულთან (სადაც ეს პროცესი მოხშირებულია ქართლის მოსამღვრე სოფლებში) და აჭარულთან, რაჭულთან²². მაგალითები: სახლ ალაგამდა... ბოფშებ უყვებოდა ბლაპარ... ჩვენებ არ-ნა გავაგებინო... ერთ კეცში შვიდ ზურ ვაცხამ- ამ ზაფხულ ისვენებდა... ძირ დაცემულა... წივნ კითხულობს.

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ხშირად არ გვხვდება იმ ახალგაზრდათა მეგყველებაშიც კი, რომლებიც მკვეთრად განიცდიან იმერული კილოს გავლენას: ჩვენებურ ყველ არ წვილუბ... ჰასუხ იმასაც აგებებენ.

მეტწილად დაკარგულია ნათესაობით ბრუნვაში დასმული პრეპოზიციური მსამღვრელის ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი ნაწილი: ჭადი ქბილი, სიტყვი ძალა, ამი ამშენებელი.

თითქმის ყოველთვის ყრუდება და იქცევა თ თანხმონად ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დ: კარჭათ ჩაატარეს, ბოფშათ ჩათვალეს, ლამაზათ წერემდა.

წოდებითი თანხმოკანფუქიანი სახელები სახელობითი ბრუნვის ფორმით არიან წარმოდგენილნი: გურაში, ღეღამენს დაუბა ერთი!.. ვახტანგი, მოდი აქ!

თავისებურად იწარმოება წოდებითი მიმართვის ფორმა უფრო შორი მანძლისათვის. სახელობითი ბრუნვის ფორმას, რომლითაც წარმოდგენილია წოდებითი, დაერთვის უ და წარმოითქმის გაგრძელებულად: ვახტანგი+უ- ანზორიუ- მაგრამ ო ხმოვანზე ფუძეგათავებულ სახელებში უ იწვევს ო-ს სრულ ასიმილაციას, ე.ი. ფონეტიკური ცვლილების ნიადაგზე უჩინარდება ფუძისეული ხმოვანი: სოსო+უ→სოსუუ, სერგუუ, ვახუუ, ამათი ანალოგიითაა პეტრუუ.

2. მრავლობითი რიცხვი

მრავლობით რიცხვში სახელები ძირითადად ებ სუფიქსით იწარმოება. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ასიმილაცია-დისიმილაციის შედეგად ა და ე ფუძეობლოხმოვნიანი სახელები ებიან მრავლობით-

მი იუბ დაბოლოებას ღებულობენ. მათივე ანალოგიით ასეთივე ვითარებაა ფუძეობლოთანსმოენიანებშიც: დიუბი, გზიუბი, ზიუბი, ტყიუბი... რძლიუბი, მგლიუბი.

შეინიშნება ზოგჯერ მრავლობითის ნართანიანი ფორმებიც. თანიანი მრავლობითი ვითარებით ბრუნეაშიც იჩენს თავს: ყელ-თამდი²³ მაქ ყველაფერი.

დამახასიათებელია ინგილოურისა და აჭარულის მსგავსად²⁴ ჩვენებით ნაცვალსახელებში ორმაგი მრავლობითის ფორმათა არსებობა ნ, ებ ნიშნებით: ესნები, ისნები. ამ ნაცვალსახელებს ძველი ქართულიდანვე სახელობით ბრუნეაში პქონდათ მრავლობითი რიცხვის ნიშანი ნ. შემდეგ, როცა ებიანი მრავლობითი გაჩნდა და დაიჭირა გაბატონებული ადგილი, აღნიშნულმა ნაცვალსახელებმაც ებიანი სახელების მსგავსად დაირთეს მრავლობითის ებ ნიშანი. თავდაპირველი ნ-ს ფუნქცია მოღუნდა და უკვე იგი ფუძისეულად იქცა.

ორმაგი მრავლობითობის წარმოება დასტურდება ნათესაობის აღმნიშვნელ და კუთვნილების გამომხატველ სიტყვებთან და გარკვეულ შემთხვევაში გვარებთან წარმოქმნის შედეგად მიღებულ ფორმებში. ნათესაობით ბრუნეაში მრავლობითის თანიანი ფორმები: დეიდათ(ი) (←დეიდაან-თ←დეიდა-იან-თ), პაპათი, ბიცოლათი. როცა ნართანიანი მრავლობითის ფუნქცია შედარებით დაიჩრდილა, ებ-იანი მრავლობითის მქონე სახელების ანალოგიით ხელახლა დაირთავენ მრავლობითის ებ სუფიქსს და ეღებულობთ იმავე ბრუნეაში პარალელურ ფორმებს: დეიდათი / დეიდათების, პაპათი / პაპათების.

ორმაგი მრავლობითის წარმოება გეხედება გვარებშიც, როცა ისინი გამოხატავენ შთამომავლობას და კუთვნილებას: მღებრათი / მღებრათების, აზირათი / აზირათების, მასურათი / მასურათების.

ორმაგი მრავლობითობა ასეთ სახელებს სხვა ბრუნევებშიც გადაჰყვება, როგორც იწარმოება საერთოდ ებიანი მრავლობითის ფორმები; დაირთავენ თანდებულებსაც: პაპათები მიდიან... ბიცოლათებმა თქვეს... აზირათებისკენ შეუხვიეს.

მხოლოდ თანიანი (დეიდათი), თუ ორმაგი მრავლობითობა (დეიდათები) ასეთ შემთხვევაში გულისხმობს მრავლობითობას

არა დეიდებისას, ბიძებისას, ბიძოლებისას, არამედ მათთან ერთად მათი ოჯახის შემადგენლობას და გამოხატავს კუთვნილებას²⁵: ეს გომრები ბაბათია; დეიდათების ეენახში იყო.

ორმაგი მრავლობითობა მოჩანს სიგყვაში ფეხთები, რაც ნიშნავს „ფეხსაცმლებს“. ამ სიგყვას პარალელური ფორმაც გააჩნია – ფეხთო. იგი მეტწილად იხმარება მაშინ, როცა ლაპარაკია ერთ წყვილ ფეხსაცმელზე. მაგ.: ფეხთი ჩაიცვი და წამოდი. მაგრამ, როცა რამდენიმე წყვილ ფეხსაცმელზე ლაპარაკობენ, მაშინ იცყვიან: ფეხთები არა გაქ?²⁶

3. სახელთა წარმოქმნა

საკუთარ სახელთა კნინობითისათვის გამოყენებულია ა სუფიქსი: პეტა, ანზორა, ეთერა, სიმონა. ქვემოთმერულის ნორმა დასტურდება კნინობითის ია მაწარმოებლის ხმარებისას: როლანდია, ანტუშია, აფთოია. ასეთი ფორმები, ჩვეულებრივ, დამახასიათებელია იმ ოჯახის წევრთა მეტყველებისათვის, რომლებსაც იმერელი რძლები ჰყავთ.

იყო სუფიქსის გვერდით ამავე მნიშვნელობით იკა-ც გვხვდება: ვანიკა, შუშიკა, პეტუკა, გარიკა.

მოშლილია მღვარი ადამიანისა და ნიეთის სადაურობის გამოხატველ ურ და ელ სუფიქსთა ხმარებაში. ნიეთის სადაურობა აღნიშნულია ელ სუფიქსით: გორელი ვამლი, უდელი ლობიო, ზონელი ხურმა.

როცა ელ სუფიქსი ადამიანთა სადაურობას აღნიშნავს, იგი დაერთვის არა მარტო შეკვეცილ ფუძეს, არამედ გეოგრაფიული მდებარეობის მაწარმოებლიან ფორმასაც: სომხეთელი ვაჭრები, კახეთელი ქალი.

ელ სუფიქსს გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს. ამიგომაა, რომ იგი მაშინაც გვხვდება, როცა ლიტერატურული ფორმით არაა მოსალოდნელი: თურქელები ცხოვრობდნენ უწინ იქ... ფრანგელებს უძახიან ჩვენი სოფლი ხალხ.

ადამიანის სადაურობის აღსანიშნავად გამოყენებულია ორმაგი სუფიქსაცია: აქაურელები ყოფილან, სადაურელები მოდიანო.

ქონების აღმნიშვნელი იან სუფიქსის როლში გამოდის იერ-

ჭკვიერი, ტვინიერი (დაცინვის მიზნით ამავე მნიშვნელობით იხმარება ტვინიკოსი).

ქონების აღმნიშვნელი ონ სუფიქსის შესახებ აკ. შანიძე აღნიშნავს, რომ ონ სუფიქსი დასავლეთ საქართველოში გამოყენებულია გვარის ერთ-ერთ დაბოლოებად. ძველად ასეთი დაბოლოების გვარები აღმოსავლეთ საქართველოშიც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, მაგრამ აქ ეს ონ შემდეგ შეუცვლია ძესა და შვილს ამის გამო ონ დაბოლოებას დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევაში შემონახულა ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად. ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმა მრავლობითია. ამ შემთხვევაში მერმინდელი „შვილი“ ჩამოშორდება და აღდგება ძველი ონ: ციცისშვილი→ციციაწნი. ნათესაობითში იქნება ციციაწნი (პური). თუ შვილის მოკვეცის შემდეგ ონი უნდა დაერთოს ა-ზე გათავებულ ბოლოუკვეცელ სიტყვას, მაშინ ონ-ის პირველი ხმოვანი დასუსტდება და სულ დაიკარგება: ოთარაშვილი - ოთარა/ი/ანი - ოთარაწნი.²⁷

ახალშენის მეტყველება, რომელიც ძირითადად აღმოსავლურ კილოთა ჯგუფს მიეკუთვნება, ამ თავისებურებასაც ავლენს გარკვეული ფორმით. ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად გამოყენებულია ონ სუფიქსიანი ფორმები ნათესაობითი ბრუნვისა. მაგრამ აქ ამ სუფიქსის ნ თანხმომოვანიც დაკარგულია და ვლელბობთ: მღებრიშვილი მღებრია-თ-ი მღებრიათი, ბაღახათი, აზირათი, მასურათი. (მღებრიათ ქალი, ბაღახათ ემო, აზირათ სონა). ამ სიტყვათა ანალოგიით ასეთივე წარმოება გაიჩინა ნათესაობის აღმნიშვნელმა ზოგიერთმა სიტყვამ. ა-ზე გათავებული სახელები მოიკვეცნ ონ სუფიქსის ი ხმოვანს, შემდეგ ნ თანხმომოვანს და ბოლოს რჩება მხოლოდ მრავლობითის თ. მაგ.: დეიდა-იან-თი→დეიდა-იან-თი→დეიდაათ(ი)→დეიდათ(ი), ბიცოლათი, ბაბათი. დასახელებული სიტყვები გამოსხაგავენ მრავლობითობას და მრავლობითის ებ ნიშნის დართვის შემდეგ ორმაგ მრავლობითობასაც აწარმოებენ (ამის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი და ახლა აღარ შევხებით).

აბსტრაქტულ სახელებში ებ სუფიქსის მაგივრობას ეწევა ობა: ჩოულობა, ცბიერობა, მშვენიერობა, შობულობა.

განსაკუთრებით შესამჩნევია წარსული დროის ენებითი გვა-

რის მიმღეობის ელ, ულ სუფიქსთა მონაცვლეობა.

ილ-ულე მიტანული, გამოგზავნილი, დაღალული (აქ ფუძე შეუკუმ-შავია, რედუქცია არ ხდება).

ულ-ილ დაკლილი, დანაყილი (ამათი ანალოგიითაა დაწვლილი, დაჯდომილი, გახშობილი, ჩაფლობილი), გმნებში: კითხილობს, ყიდილობს (ორივე იმერულის ნორმაა).

მომავალი დროის მიმღეობის სა-ელ მაწარმოებლის როლში გამოდის სა-აგ სიტყვაში - საყიდაფი ზოგჯერ მარტო ნა პრეფიქსი ვერ აწარმოებს მიმღეობას და ემატება ელ სუფიქსიც, ელებულობთ სა-ელ მაწარმოებლებს: ნაჭიდავებელი, ნაქირავებელი.

სიტყვაში „გრძელი“ სი-ე აფიქსების დართვა ვერ იწვევს ფუძის შეკვეცას: გრძელი - სიგრძელი.

სა-ე აფიქსს ცელის სა-ო საცოლო.

დამახასიათებელია ფუძეგაორკეცებითა და სხვადასხვა ფუძის შეერთებით კომპოზიციების წარმოება: ბროიბროი, ყარდაყუდრათ, ჩხუბაჩხუბით, ბლოტაბლოტით, აკრაჩაკრით, მირიალმორიალებული, ბრმაყრობა. „თვითან ბროიბროი ქე გაუდის, სხვის გაჭიერება არ ენალვლება... ყარდაყუდრათ გადვეყარე და ვიყიდე... ჩხუბაჩხუბით აკეთებინამს საქმეს... საწყალი ბლოტაბლოტით ძლივ დადის... აკრაჩაკრით ამომეს ეზო... თელი სახლი მირიალმორიალებულია, როდის დალაგდება... ახლა მაინც აღარაა ბრმაყრობა“.

აღსანიშნავია სახელისაგან გმნის წარმოქმნის შემთხვევებიც: თოვლი - ითოვლაშს ისე დათბა, რო ამ საღამოს ითოვლაშს ბიბილა - გაბიბილება; დანა ისე გაგაბიბილე, რო მეშინია ხელი არ გამიჭრას.

ქედი - მოქედურება: თუ მოიქედურამს, მერე ვერაეინ აჯობამს.

ჩალა - მოჩალგა: ყანა მამთარშინა მოჩალლოთ.

ჭკუა - ვიჭკუე კარათ ვიჭკუე, რო არ წავყევი.

ჭობოშანი - გაჭობოშინება: იეს ხე ნა გაგაჭობოშინო.

სელი - ასელსელება: ყველაფერი ხო არნა აისელსელი და გააფუტო.

ხურჯინი - ჩახურჯინება: გემრიელათ ვჭამე, ჩაგახურჯინე ყველაფერი.

ჯიგარი - ჩაჯიგრა: სხალი რო ჩაჯიგრება, მაშინაა გემრიელი.

ჯუბა - ჩაჯუბა: კაბები ზედიზედ ჩაჯიგრებ და ცოცხა შეეთბი.

4. თანდებულანი სახელები

საანალიზო მეტყველებაში თანდებულანი სახელები მიცემითში, ნათესაობითსა და ვითარებითში ძირითადად ამჟღავნებენ იმ თავისებურებებს, რომლებიც მეგნაკლებადაა ნიშანდობლივი აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის.

მოხუცთა მეტყველებას ჯერ კიდევ შემოუნახავს ში და ზე თანდებული შიგან და ზეგან ფორმით²⁸: სახშიგან შეგეყანა.. ხეზგან აპარულა... ჩონშიგან იცოდნენ.

ახალგაზრდობის მეტყველებას უკვე შეუთვისებია იმერულის ნორმა - მიცემით ბრუნვაში თან თანდებულის თ თანხმოვნის დაკარგვა: ნათელესან, ბიცოლესან, ბებიესან. ამ სიტყვების პარალელური ფორმებია ნათელესას, ბიცოლესას, ბებიესას.

ნათესაობით ბრუნვაში თვის თანდებულის როლში გამოდის თვინ და თუნ, რომელიც, რგორც აღვნიშნეთ, თვის თანდებულის ვი კომპლექსის ფ-დ ქცევის შედეგადაა მიღებული: შენთვინ / შენთუნ გააკეთებინა... ყოველთვინ გარიგამდი... სახლისთუნ იკლამდა თავ.

ქვემოიმერულის გზითაა დამკვიდრებული თვის თანდებულის ფუნქციით გურულისებური წარმოება იზა: რეიზა ყეირის... შენი გულიზა გააკეთა... მაგიზა არ მითქვია.

ნათესაობითის ებრ თანდებულის ფუნქციით გამოდის ვით და ებ (ფონეტიკური ცვლილების შედეგად იებ), შესაბამისად იმერულის იეფ²⁹: ბოფმისაფით დარბოდა... ოქროსიებ პწყინავს... ხორასიებ / ხორასიეფ ყრია... შენსიეფ აკეთამს.

ვითარებით ბრუნვაში მდჭ, მდის თანდებული სხვა კილოების მსგავსად მეტწილად მდი / მდინ ფორმითაა წარმოდგენილი. მოხუცთა მეტყველება მათ გვერდით მდისინ ფორმასაც იყენებს: სახლამდი ძლივ მისულან... აქნობამდინ რათ დარჩნენ... კოქებამდისინ სწვდებოდა თმები.

5. ნაცვალსახელები

ჩვენებითი ნაცვალსახელები ეს ჯგ მსაზღვრელად გამოყენებისას დაირთავენ ჩვენებითის აი ნაწილაკს და ფონეტიკური ცვლილების ნიადაგზე ვლებულობთ ფორმებს: იეს (←ეეს), იეფ, იეზ. ნაცვალსახელის ამ ფორმებს ვხედებით მაშინ, როცა მთქმელს უნდა მეგი სიძლიერე შეიგანოს ნაცვალსახელის მნიშვნელობაში³⁰: იეზ კაცზე ლა-

პარაკობდნენ, იეს ბოვეში მთელი ღლეა გირის, იჲ ნაჭერი მეც
მაწონს, იჲმ კვირას მივდივართ სოფელში.

ამ ნაცვალსახელების ასიმილირებული და ასიმილირებულ-
დისიმილირებული ფორმები პარალელურად იხმარება: ეეს/ /იეს,
ეეჲ/ /იეჲ.

სხვა დიალექტების მსგავსად ჩვენს მეტყველებაშიც ეს, ეჲ, ის
ნაცვალსახელები მსაზღვრელად გამოყენებისას მოიკვეცენ
თანხმოვნით ნაწილებს და წარმოდგენილი არიან მხოლოდ ხმოვ-
ნით: ე კაცი რაგო არ მოდის... ე გოგო შენი ნათესავი ხუ არაა?...
ი ბიჭი კაი ეშმაკი იქნება. ქვემოიმერულის გავლენით გა-
მოყენებულია ნაცვალსახელების მრავლობითი რიცხვის ფორმები:
ამგენმა, იმგენმა, ამგენს, ამგენის.

კითხვით ნაცვალსახელებზე და, ცა ნაწილაკის დართვით პროგ-
ნოსული ასიმილაციის შედეგად მიღებულია ვინცხა, რაცხა ეს ნაც-
ვალსახელები ებ სუფიქსის დართვისას ასიმილაცია-დისიმილაცი-
ის შედეგად გვაძლევენ ასეთ ფორმებს: ვინცხიუბი, რაცხიუბი.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი „თვითონ“ თუთანჲ ფორმი-
თაჲ გვხვდება მოხუცთა მეტყველებაში: მერე თუთან უთქვია, თუთან
მოიგანა.

ნ. ზმნა

ჩვენი დაკვირვების ობიექტის მიხედვით მესხურისა და იმე-
რული კილოს ნიშანდობლობათა პარალელური ხმარება ფორ-
მათა მრავალფეროვნებას ქმნის ზმნის წარმოებაშიც.

ზმნისწინებში ფონეტიკურ ნიადაგზე მიღებულ ცვლილებებს
აღარ შეეხებოდა, აღენიშნავეთ მხოლოდ, რომ ადგილი აქვს ზმნის-
წინთა მონაცვლეობას: დამატყვილა, შეშერიდა, შეშეხათრა, ჩამომეშ-
ტერა, დაანგვრია (მოავგროვა).

1) პირის ნიშნები

სუბიექტური პირის ნიშნების ხმარების თვალსაზრისით საანა-
ლიზო სოფლის მესხური მეტყველება ძირითად სალიგერატურო
ქართულის ნორმებს მიჰყვება. იკარგება I სუბიექტური პირის ნი-
შანი ე მხოლოდ უ და ო ხმოვნების წინ: მე უთხარო მეც ოცნებობდი
ამაზე წინეთ... ასევე ურინარდება არის და მაქვს ზმნებში III სუბიექ-

გური პირის ნიშანიც: იევ ჩემი ძმა არი, არაფლის იმელი არა აქ (აქ სუბიექტის ნიშანთან ერთად იკარგება გ თანხმობიანიც).

მაგრამ განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, რომ ამ მხრივ ჩვენს მეტყველებაში ფართოდ აისახა ქვემოიმერულის ნიშანდობლივი ვითარებაც.

გარდამავალ გზნათა წყვეტილში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში სუბიექტის ეს სუფიქსის ნაცელად ენ გვხვდება: ბიჭებმა ცეცხლი დაანთნ... გააჭირნ საქმე... კაი საქმე გააკეთნ.

ასევე უწყვეტლისა და გარდაუვალი გზნების წყვეტილის მწკრივის ფორმებში ნენ-ის ნაცელად ენ იჩენს თავს: ისე წვედივნ, რო უკან არ მოუხედიათ... იმათ ამბავ კითხულობდენ- ბაღნები წელან აქ თამაშობდენ.

აწმყოს მწკრივში ზოგიერთ გზნას მრავლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ნიშნად ენ აქვს: ჩვენზე ხუ არ იცინიენ... ყველა აქ არიენ... კელიებს თხრიენ. ხოლო ამავე მწკრივის მხოლოდობით რიცხვში III სუბიექტური პირის ნიშნად ს სუფიქსის ადგილას ა გვხვდება შემდეგ გზნებში: კიფა, ჩხაფა, ბლაფა, ჩიფა, დგანა, ჩანა უკანასკნელ ორ მაგალითში (დგანა, ჩანა) ნაშთის სახით შემორჩენილია საშუალი გვარის ან თემის ნიშანი. თანამედროვე ქართულის დგას მიღებული უნდა იყოს დგანს ფორმისაგან.³² დგას გზნაში ან თემის ნიშანი აღდება მრავლობით რიცხვში - დგანან (ისევე, როგორც ჩანს-ჩანან). მხოლოდობითის ძველ ფორმას დაერთო სუბიექტის III პირის ნიშანი ა და მივიღეთ დგანა (ასევეა ჩანა).

გავლენის პროცესი ამ ხაზით საანალიზო მეტყველებაში ჯერ არ დამთავრებულა. ჯერ კიდევ არ შეინიშნება ჩვენში იმერული-სათვის დამახასიათებელი და საერთოდ გავრცელებული დგანან, ჩანან გზნათა ტიპის ჰეგანან, ჰეკანან, წვანან ფორმები.

მესხურის მსგავსად ყ თანხმობით დაწყებულ გზნებში სუბიექტის II პირისა და ობიექტის III პირის ნიშანი ჰ ასიმილაციით ზ-დ იქცევა: ხყავდა, ხყრიდნენ, მიხყვები³³

ინერსიულ თუ გაინერსიულების გზაზე მდგომ გზნებში, იქნება იგი გარდამავალი თუ გარდაუვალი, მიცემით ბრუნვაში დასმული II და III პირის რეალური სუბიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად გარდა ყუ ნაწილაკისა და თ სუფიქსისა, როგორც ეს

სალიგერატურო ქართულსა და დიალექტთა უმრავლესობაში იხმარება, გამოყენებულია III სუბიექტური პირის მრავლობითობის სუფიქსი, რაც ქვემოიმერულ, გურულ, აჭარულ, მესხურ დიალექტთათვისაა დამახასიათებელი.³⁴ გრამატიკული ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვას ან ნიშნის ნაცვლად თ სუფიქსისა, ხელს უწყობს ის გარემოებაც, რომ რეალურად იგი სუბიექტია.³⁵

დასახელებულ შემთხვევაში ახალშენის მესხურში ყველგან ან გვხვდება: სძინაფან, ჰყაფან, აქვანან, უყვარან. ქვემოიმერულში კი უნიფიკაციის გენდენციის შედეგად -ენ, ამიგომ ახალშენელ ახალგაზრდობაში პარალელურად ორივე ფორმა შეინიშნება: სძინავენ, ჰყავენ, აქვენ / / სძინაფან, ჰყაფან, აქვანან.

ინვერსიულ გმნათა წარმოების ეს პროცესი ჩვენს მეტყველებაში ზოგჯერ უფრო შორს მიდს. გვაქვს: უნდანან და აქვანან ფორმები. მესხურში ასეთი ფორმები შენიშნული და დასახელებული აქვს შ. ძიძიგურს, მაგრამ მისი ახსნა არ მოუცია.

აქვანან-ის პარალელურად მოხუცთა მეტყველებაში იხმარება აქონან. ძველ ქართულში აწმყოს ქუ ფუძეს დაერთოდა ან თემის ნიშანი სავრცობიან მწკრივებში და ქუ-ან-და ფორმა მიიღებოდა. აქ მოხდა უა-ს შერწყმა და მივიღეთ ქონდა. ეს ქონ ფუძე ძველად აწმყოშიც იხმარებოდაო, - აღნიშნავს აკ. შანიძე, - მაგალითად, მქონან იგივეა, რაც აქონან (ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძელები, 1953, გვ. 542) უკანასკნელი ფორმის პარალელურად ოსაგან გა-ს წარმოქმნის შედეგად მიღებულ იქნა აქვანან. ამის ანალოგიით იქნება უნდანან ფორმაში გაორკეცებული ან სუფიქსის წარმოდგენა.

2) გვარი

ენებითი გვარის გმნებში ზოგჯერ სუფიქსური წარმოების ნაცვლად პრეფიქსური დასტურდება: ჩაიშაქრა (ჩაშაქრდა), დაეფეთა (დაფეთდა). ხდება პირიქითაც, პრეფიქსის ადგილს დ სუფიქსი იჭერს: გაუჯიბრდა (გაეჯიბრა), გატვრინდა (გაიტვრინა), გაყინდა (გაიყინა), ქნდა (იქნა), ვნებითის მაწარმოებელთა ამგვარი მონაცელებობის საფუძველად მიიჩნევენ ზანურ-ქართულის ურთიერთობას ამ მიმართებით³⁶ და სალიგერატურო ქართულის გენდენციას სუფიქ-

სური ენებითების გაბატონებისაკენ.³⁷

შეინიშნება ისეთი შემთხვევაც ენებითის წარმოების დროს, როცა ენებითი მთლიანად უელის გვერდს მაწარმოებლებს: მცინი, ქცინი ენებითის ამგვარი ფორმები შენიშნულია გურულში, იმერულსა და ზოგიერთ აღმოსავლურ კილოში.³⁸ ვფიქრობთ, ასეთივე ვითარება იქნება მესხურშიც. რადგან ახალშენელთა მეტყველებაში ასეთი ფორმები ძირითადად მოხუცთათვის არის დამახასიათებელი.

3) კონტაქტი

შუალობითი კონტაქტის წარმოება თავისებურებას ამჟღავნებს მხოლოდ იმერულს გავლენის შედეგად. იკარგება კაუზატივის იწ და ეწონ სუფიქსების ბოლოკიდური სონორი ნ და ვლელულობთ ფორმებს: დაწერია, ამოთხრევია, შეაკერია, გაათეთრება მაშინ, როცა მესხური მეტყველება ზუსტად იცავს ამ მხრივ გრამატიკულ ნორმებს.

4) თემა

გმნის კატეგორიებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თემის ნიშანთა წარმოების თავისებურება. დღეისათვის ჯერ კიდევ გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს ამ თემის ნიშანს, როგორც ეს საერთოდ მესხურისთვისაა ნიშანდობლივი. მაგალითები: აფამ: მოკლამს, კერამს, ხატამს, ხოცამს უწყვეტელში ეს გმნები ამ/ /ემ ფორმებს იძლევიან: კერამდა, რწყამდა, აზომამდა/ /კერემდა, რწყემდა, აზომემდა.

ებამ: გამოცინამს, უყურამს, აშენამს

ობამ: აცხამს, აშრამს, ახმამს, ათბამს

იამ: იყიდამს, გზავნამს, უკრამს, გაგვიარამ (გაგვივლი).

თემატურ სუფიქსთა მონაცვლეობას საფუძვლად უნდა ედოს ორი რიგის მოვლენა: ანალოგია და გინის მანით შეცვლის ტენდენცია³⁹. მ და გ-ს შენაცვლების ტენდენცია თავს იჩენს სახელებშიც: მიწრო, მითამ, ნამთი, მასკულაფი.

ანალოგია მოქმედებს აგრეთვე ნულნიშნაან გმნებში ამ თემის ნიშნის გამოყენებისას: იწერამენ, ტეხამენ.

ამ თემის ნიშანი დაერთვის ფუძედრეკად გმნებს არა მარტო

აწმყოს ფუძეზე, არამედ წყვეტილის ფუძეზეც: გრეხამს, გლეჯამს, ზელამს⁴⁰ / გრიხამს, გლიჯამს, ზილამს, დრიკამს, წყვიტამს.⁴¹

აგ თემის ნიშნიან გმნებს აწმყოს მწკრივში ენაცვლება აგრეთვე ებ: ბერტყებენ, ხეხებენ, ლოკებენ, რეცხებენ (ეს უკანასკნელი ფორმა ძველ ქართულში საერთოდ არ დაირთავდა გმნისწინს, ახალ ქართულში კი გაუჩნდა აგ. მაგრამ სხვა გმნების ანალოგიით აქაც აგ-ის ადგილი დაიჭირა ებ-მა). ასეთ შემთხვევებში ებ თემის ნიშანი ახალი გაჩენილი არ უნდა იყოს ქვემოთხსენებულის გავლენით. იგი მესხურის ნიშანდობლიობაა, რასაც მოხუცთა მეტყველებაც ადასტურებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ დასახელებული გმნების ებ თემის ნიშნიანი ფორმების გვერდით პარალელურად ამ ნიშნიანი ფორმებიც იხმარება: ბერტყებენ, ხეხებენ / ბერტყამენ, ხეხამენ. მონაცვლეობა შეინიშნება სხვა თემის ნიშნების ხმარებაშიც:

ებ-ობ: იწყობა, ინთობა

ებ-ო: დაგაბრი, ჩაგაბრი

აგ-ო ხნის

თემის ნიშანთა თავისებური წარმოება გვაქვს გმნებში: მოფ-ზაფნებენ, მოყყანებენ, მოუტანებენ.⁴²

დამახასიათებელია გმნათა უთემისნიშნო ფორმებიც (გრამატიკული ნორმების წინააღმდეგ): გაძახულია, აფინიდა, აფიქრინა, დაგუბულია.

უძველესი ქართულის ნორმაა შემორჩენილი გმნაში მეცოდვება აქ თემის ნიშანი ებ ვერ კუმშავს ფუძეს. ასეთივე ვითარებაა სიტყვაში გაიციითება აქ ცვეთა საწყისს ემატება ებ თემის ნიშანი, რომელიც ვერ ახდენს ე-ს რედუქციას, მხოლოდ განიმსგავსებს მას და აქცევს ი-დ. ამ სიტყვაში ფონეტიკური ცვლილების პროცესი აქ შეჩერდა და დარჩა გაიციითება ნაცვლად ფორმისა - გაცვდება.

ჯერ კიდევ ნაკლებად, მაგრამ მაინც ხელშესახებია თემის ნიშანთა წარმოებაზე ქვემოთხსენებულის გავლენა, რაც გამოიხატება იმაში, რომ აგ და ებ თემის ნიშნები თანდათან იფართოებენ მოქმედების არეს არა მარტო ლიტერატურული ნორმების მიხედვით, არამედ ამ ნორმების დარღვევითაც. მაგალითები:

ამ-აფ: იზავს, აბავს, დაარტყავს

ამ-ებ: უსვებდა

აგ-ებ დაგინახებს, დაგინატებს.

5) მწკრივთა წარმოება

თურმეობით პირველში ავ და აბ თემისნიშნიანი გზნები უნი-ფორმაციის ტენდენციის მოქმედების შედეგად ია დაბოლოებით არიან წარმოდგენილნი: მოუსხია, დაუბია, დაუმალია, დაუწვია, უთქვია.

ზოგიერთ გარდაუვალ გზნას, რომლებსაც აწმყოს მწკრივის ნიშნად ი აქეთ: იცინის, უყვირის, მღერის, იძახის – უწყვეტელში ი თემისნიშნიანი გზნების ანალოგიით გადაჰყვებათ ი (მწკრივის ნიშანი) და საერცობად მოუღით მხოლოდ დ თანხმოვანი, ნაც-ელად ოდ-ისა: იცინიდა, უყვირიდა, მღერიდა, იძახიდა, ამათი ანალო-გიით – აგინიდა.

ერთპირიანი დინამიკური გზნები თურმეობით მეორეში აღწე-რითი წარმოების გვერდით ზოგჯერ დონიან წარმოებასაც გვიჩ-ვენებს⁴³: არ ვიცოდი, კრებაზე თუნა წავსულიყავდი – ბარემ სალა-მომდე დარჩენილიყავდი – მეც იქ ყოფილიყავდი, კაი იქნებოდა.

ქვემოიმერულის ნორმაა საანალიზო მეტყველებაში გზნათა თურმეობითის ის ფორმები, რომლებსაც გ. როგაგა დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფში ათავსებს. ესენია: ნაყვარება, ნაკეთება, შინაგაღა, ნაწერაგა. ქართულის დასავლურ კილოებში ეს მოვლენა ახსნი-ლია მეგრულის გავლენით. მეოთხე ჯგუფის ნაკეთთა გამოყოფის საჭიროება შეპირობებულია ამ ენათა ძირითად დრო-კილოთა სისტემით. სახელდობრ, ხილულ დრო-კილოთა I ჯგუფის ნაკ-ეთებს ისევე გაუჩნდა შესაბამისი უხილავ დრო-კილოთა ნაკ-ეთები, როგორც ხილულ დრო-კილოთა მეორე ჯგუფის ნაკეთებს პქონდათ შესაბამისი უხილავ დრო-კილოთა ნაკეთები (მესამე ჯგუფისა)⁴⁴.

ერთპირიან გარდაუვალ გზნათა თურმეობით პირველში ქვე-მოიმერულის გავლენით აღწერითი წარმოებაც დასტურდება: გუ-შინაც ყოფილარიენ, აქაც მოსულარიენ.

6) თავისებური ზმნები

რიცხვში მონაცვლე ზმნები მხოლობითსა და მრავლობითში ერთნაირი ფუძით იხმარება. ზის მნიშვნელობისაა: ჯის, ჟის, ძის სხედს ფორმა არ დასტურდება დასავლური კილოების მსგავსად: ბიჭი ცხენზე ჯის – თელი დღეა ჟის და არი, საქმე არ ენადვლება...

თავისთუნ ძის წყნარად... ქალები ძიან და ლაპარაკობენ.

ჯდომა გმნის გარდამავალი ფორმებია: დააჯდუნა, შეაჯდუნა⁴⁵ (მათი პარალელურია: დააჯდინა).

წევს და ჰგავს გმნები მრავლობით რიცხვში წევან და ჰგავან ფორმებს გვიჩვენებენ: ბოვები ერთ ოთახში წევან— ბიჭები თლა მამამის ჰგავან.⁴⁶

ზარდ ფუძე გარდაუვალი ერთპირიანი გმნის წყვეტილის III პირში შეკუმშულია⁴⁷: ე ბიჭი რამხელა გაიზდა... თმები მალე გამეზდა.

მოგიერთი გმნა, რომელთაც ფუძეში ოვ აქეთ, იძლევა ასეთ დაბოლოებას: ითხოვა—ითხვია, მოქსოვა—მოქსვია, აძოვა—აძვია, დატოვა—დატვია.

საანალიზო სოფლის მეცყველება ზუსტად იმეორებს გმნათა ასეთი ფორმების წარმოების მხრივ მესხურის თავისებურებას.⁴⁸

დაძახება გმნა დამახასიათებელ სინგაქსურ კონსტრუქციას იძლევა. იგი დამატებას სახელობით ბრუნვაში აყენებს, ნაცვლად მიცემითისა⁴⁹: დაუძახა შვილი, დაუძახა კაცები.

რბის გმნა არქაული სახით იხმარება უწყვეტელში: მირბიოდა, დარბიოდნენ.⁵⁰ გემოიმერულთან მსგავსი ფორმა მესხურისთვისაც უნდა იყოს დამახასიათებელი. ასეთი წარმოებისაა ზტოოდა. ოდ სუფიქსის დართვა ვერ იწვევს ი-ს რელექციას.

მითქვამს, უთქვამს გმნების მნიშვნელობით იხმარება: მითხრობია, უთხრობია. მსგავსი ფორმა ეთხრობია (უთქვამს) დასახელებულია თერჯოლურ მეცყველებაში (შ. ძიდიგური, ძიებანი, ქართული დი-ალექტოლოგიიდან, გვ. 163), მაგრამ ჩვენს მეცყველებაში ისინი მესხურიდან უნდა მომდინარეობდნენ.

7. კავშირი

მაგრამ კავშირის ფუნქციითაა გამოყენებული: მარამ, მარა, ამა ფორმები: ვეხვეწეთ, მარამ არ წამოვიდა... უყურებდა, მარა ვერ წაიკითხა... თამალობა ქე სდომებია, ამა⁵¹ თქმა ვერ გაუბედია.

ვითარების გმნიზებას ჩუმად ხშირად ენაცვლება უჩუმრა, უჩუ-მარა⁵²: უჩუმრა გაპარულა... უჩუმრა მჯდარა თელ ღღეს.

მიცემითსა და ვითარებით ბრუნვებში გმნიზებები ფუძის სახით

არიან წარმოდგენილნი: ძირ დაეცა... ცოტა ხან ქე უყურა... ერთიან წამოიღო... უწყლო ჰყავდა პირუტყვი.

ადგილის გმნიზელები აქ იქ ქვემოიმერულის მეშეობით ჩვენს მეტყველებაში გვევლინება აქანა, იქანა, აქანე, იქანე ფორმით: აქანე შეიყვანეს, იქანე დოუძახეს.

დროის გმნიზელის მანამ-ის ფუნქციას ასრულებს მინამ და მირამ, ხოლო სანამ-ს ცელის სინამ და სირამ: სირამ არ გააგდებდა, მირამ არ წავიდოდა... სინამ შენ არ მიხვიდოდი, მინამ არ მოგიტანდა შენ აჯათ.

გ. ნაწილაკი

უნდა გმნა, როცა ის ნაწილაკის როლში გამოდის, მეტწილად შეკვეცილია და იძლევა უნა, ნდა, ნა ფორმებს. საანალიზო მეტყველებაში ეს ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, სახელს მოსდევს, იშვიათად შეიძლება გმნასაც ახლდეს. იგი უმეტესად შეხორცებულია მის წინამავეალ სიტყვასთან: ბარიც უნა წამიელო... სახშინა წავიდეთ... მენა მიესულიყავდი... ზამთარშინა გაეცაკეთოთ... აპა რანდა ექნათ... ველარ დავრჩებით, წავიდეთნა.

უნდა ნაწილაკის ასეთი წარმოებით ახალშენის მეტყველება ძირითადად იმეორებს მესხურ-ჯავახურისა და აჭარულის ნორმებს ამ მიმართებით.

ჩვენებითი ნაწილაკის აბა-ს მნიშვნელობას მოხუცთა მეტყველებაში ჯერ კიდევ ინარჩუნებს ალა, ჰალა³³. ეს ნაწილაკები იხმარება გმნასთან შეხორცებით, ანდა მისგან დამოუკიდებლადაც გვხვდება. პირველ შემთხვევაში ნაწილაკი ნაწილობრივ მოკვეცს გმნის ფუძესაც: დაუძალა ი გოგოს... მამეალა რაცაღა... ჰალა ერთი გამოახელე... ჰალა მაჩვენე.

უკვე ამ სოფლის კუთვნილებად იქცა იმერულიდან შემოსული დადასტურებითი ნაწილაკი ქე (ქი): რო გაიგოს ქეც მამელამს... ქე მოიგანა, მარა არ მოუწონეს... თითონაც ქი სდომებია.

მეტწილად მოხუცთა მეტყველებაში შეინიშნება უცხოური წარმოშობის ნაწილაკების ხმარება: ჰანი (საღაა), აზირ (ბარემ), ზათი (ისედაც, რაკი), ჰეჩ (არა).

საანალიზო მეტყველებაში სინტაქსური ხაზით აღსანიშნავია ძირითადად ის თავისებურებანი, რომლებიც მეტ-ნაკლებადაა დამახასიათებელი სხვა დიალექტებისათვის.

დარღვეულია მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმება ბრუნვაში: ჩემ ამხანაგმა მამცა... მაღალ ხის ძირში იპოვეს.

ლექსიკურად ერთმე მეტის გამომხატველ მსაზღვრელთან საზღვრული მრავლობითში დგას: საში ძმები, ზუთი ბიჭები, ორი გოგონები— და ასეთი საზღვრული ქვემდებარის როლში გამოსულ შემასმენელს შეიწყობს მრავლობით რიცხვში: ორი დიები ცხოვრობენ, ზუთი ბიჭები მოსულან.

მრავლობით რიცხვში მდგარი უსულო საგნის აღმნიშვნელი ქვემდებარე ამრობრივად ეთანხმება შემასმენელს: თელი წერგები გახმნენ— ეზოში დანტროვილი ურშები ჟვარჩენ. ასეთივე ვითარებაა კრებითი შინაარსის ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის: მამვიე იყვირეს ზალხმა— ყველა მიიძალნენ.

გარდაუვალი გზნით გამოხატულ შემასმენელს II სერიის მწკრივებში მოთხრობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე შეეწყობა: გრიშამ წაშოფიდა იქიდან... ჩემ დამ შიმით მოკვდა.

დასკვნა

ამრიგად, კილოთა შერევის თვალსაჩინო ნიშნებია ახალშენის მეტყველება, რომლის გრამატიკული ანალიზი ცხადყოფს, რომ ძირითადი სახე ამ მეტყველებისა მესხურია, მაგრამ საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი ქვემოიმერულის ელემენტებიც. ეს უკანასკნელნი წლითიწლობით შესამჩნევად იფართოებენ მოქმედების არეს.

ამჟამად საკვლევი სოფლის მეტყველებაში მკვეთრადია საგრძნობი თაობათა შორის განსხვავება.

ღრმად მოხუცებში, რომლებსაც ნაკლები ურთიერთობა აქვთ იმერლებთან და რომლებიც საერთოდ არ აქცევენ ყურადღებას იმერულ და მესხურ კილოთა შორის განსხვავებას, იმერიზმები არ შეიმჩნევა; მათი მეტყველება წმინდა მესხურია. აღნიშნულის ნათელსაყოფად მოვიტანთ ტექსტს.

ქადის გამოცხობა

ჩვენ იესე ვაცხამთ ხომე ქადას. ჯერამ გავცრამთ პური ქბილ, თბილ წყალში მოვგილამთ პურზე უფრო მაგარ ცომ და მაშვიე, გაულვიებლათ ამოვგუნდამთ. ქადას პურისცომი არნა გაუკეთო. მერე ამ გუნდებ გავშლით ძაან თხლათ, ფურცელივით რო იქნეს ისე. ცომის გასაშლელათ უხლავი გვაქ. გაშლილ ფენებზე დავასხამთ გამდნარ ერბოს. წინეთ შაქრი გულსაც გაუკეთებდით. მერე ამ ფურცლებ გადავახვიამთ სიგრძეზე და გავაპყელამთ ერთ ქარუნის ანდა კეცის ზომათ. ზევიდან წავესმევთ გათქეფილ კვერცხი გულ და გამოვაცხამთ.

მოქმელი კაკე მაისურაძე, 87 წლის.

საშუალო ასაკის მცხოვრებთა მეტყველება უკვე აქა-იქ აელენს ქვემოიმერულის ზოგიერთ ნორმას, ხოლო ახალგაზრდობაში, რომლებიც სოფლის გარეთ სწავლობენ, მუშაობენ ან სხვა კონკაქტი აქვთ იმერლებთან, იმერული თითქმის თანაბარია მესხურთან, ზოგ შემთხვევაში ჭარბობს კიდევ. მაგალითები მათი მეტყველებიდან: ვითამ რას გოუხდება, რო მევიდა... ქე ჯობდა იძიზა მოუარა... მალე წაფლიენ სახლებშიო... ჩემ დას ვეუბნევი: ბეტერე გააფასონე და ისე ილაპარაკე-მეთქიო... ოთხი დღეია ამ კვლიეხ უყურამ- იეგენი როდის იციენ აქ... სულ იემნაირეხ გყიდოლობდი-ამათაც გააჭირენ საქმე.

5-10 წლის ასაკამდე ბავშვები, რომლებიც ჯერ კიდევ მოხუცი ბებიებისა და ბაბუების მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებიან და ნაკლებად არიან დაკავშირებული მეზობელ იმერულ გარემოცვასთან, მესხურად მეტყველებენ. ხოლო ისეთ ოჯახებში, სადაც იმერული რძლები ცხოვრობენ, ჭარბობს საერთოდ იმერული და ბავშვებიც დედების „კვალს“, მიჰყვებიან, აქა-იქ თუ გამოურევენ მესხურს: ბებოსან წვედით... იქანე ხბოი ყავდათ... ბაბოიც გვალევიებს რძეს.

ქვემოიმერულის ასე სწრაფად გავრცელებას ახალმენელთა მეტყველებაში იმერული გარემოცვის გარდა სხვა ფაქტორებმაც შეუწყო ხელი. ჯერ კიდევ გადმოსახლების პირველ წლებში, როცა ახალმოსახლენი წმინდა მესხურად ლაპარაკობდნენ, ამით ისინი

მკვეთრად უპირისპირდებოდნენ იმერულ კილოზე მოსაუბრეთ (მაშინ ახალშენელთა სარწმუნოება კათოლიკური იყო და რელიგიური რიტუალებითაც განსხვავდებოდნენ იმერლებისაგან. მეგყველებასა და სხვა წეს-ჩვეულებებში არსებული განსხვავების გამო იმერლებმა ახალშენელებს ფრანგები უწოდეს, სოფელს კი საფრანგეთი). ზოგჯერ კილოთა ასეთი დაპირისპირება გარკვეულ უხერხულობას იწვევდა ახალშენელებში, რაც გახდა მიზეზი იმი-სა, რომ ახალგაზრდები უკვე ცდილობდნენ მიებაძათ მეგყველებაში იმერლებისათვის. ეს გენდენცია დღეს განსაკუთრებით ძლიერად იჩენს თავს. როცა ახალშენელი იმერელთან ერთად საუბრობს, თუნდაც საშუალო ასაკის იყოს ის, მის მეგყველებაში წინასწარი განზრახვითაც იჩენს თავს იმერიზმები, ჩვეულებრივ მესხურ-გარემოცვაში კი იგი ამ ფორმებს მხოლოდ იშვიათად ხმარობს. ამ შემთხვევაში მათს მეგყველებაში ვლუბულობთ ე.წ. ნაზავს. თვით ერთი და იმავე პირის მეგყველებაში ერთსა და იმავე ფრაზაში პარალელური ფორმები დასტურდება:

ნ ა თ ე ლ ა მ ა მ ი ა რ ს მ ა ლ ე ... თ უ თ ა ნ წ ე ვ ი დ ა დ ლ ე ს ... ჩ ა ი ც ე ვ ე ბ ე ნ და გ ა რ ბ ი ნ ... დ რ ი თ ხო მ ჭ ი რ დ ე ბო დ ა, რო წ ა ვ ს უ ლ ი ყ ა ვ დ ი ... თუ გო უ ბ რ ა ზ დ ა, ქ ე კ მო კ ლ ა მ ს.

შერევის სახეს ზოგჯერ თითოეული სიტყვაც იძლევა, როცა ჯერჯერობით მასში გავლენის პროცესი მთლიანად არაა დამთავრებული. მაგალითები: მალე დეიწყობა სკოლები... პეტრე ხვალიზა ვერ ჩამეიტვიეთ?... მივა და დოუძახამს.

გაელენა ზოგჯერ იქამდე მიდის, რომ ფორმა მთლიანად ახალი ხდება: აღარც მესხურია და არც იმერული (ამ უკანასკნელის გამოწვეული კია). მაგალითები: კიდე ილაპარაკე აწი?.. მაყალე და გაუსგებ ხამ... ყოველდღე ვსმეგ.. წესივრად არ წერენ სიაში.

შესამჩნევად განიცდის გაელენას წარმოთქმის ინგონაცია.

კილოთა შერევა დააჩქარა აგრეთვე სოფელში მცხოვრები იმერელი რძლების მეგყველებამ. მართალია, მათი რაოდენობა პირველ ხანებიდანვე რიცხობრივად ერთეულებს შეადგენდა და, რაკი სხვა ენობრივ კოლექტივში მოხედნენ, მათ უნდა განეცადათ მესხურის გაელენა, მაგრამ პირიქით, წმინდად შეინარჩუნეს საკუთარი, იმერული კილოს თავისებურებანი (მათს მეგყველებაში

არასოდეს არ იჩენს თავს მესხურის დამახასიათებელი ფორმები) და გაავრცელეს ისინი ახალშენელებზე. ამ მოვლენას ხელი შეუწყო თვით ახალშენის მესხური მეტყველების არსებობამ იმერულ გარემოცვაში. ნიმუშები იმერელი რძლების მეტყველებიდან: მის ბაღნებს დვიდე უარს აქით გარმოდენე და დატიე მერეთ— პეტერე ბოგშებს ყორფელს ატყუებენ... სამსალაგინე მითხრეს და მეც უთენიე წაშვევი... შენ ვერ ასტავლი შოთას კალონებს, იმას სიტყვა არ შამოაკტება.

გემოთ თქმულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მესხურ კილოზე მოლაპარაკეთა მცირე ჯგუფმა, რომელიც ნახევარ საუკუნეზე მეტია მოქცეულია იმერულ გარემოცვაში, ჯერჯერობით შეინარჩუნა მესხური კილოს დამახასიათებელი ძირითადი ნიშანდობილობანი. დღეისათვის ახალშენელთა მეტყველებაში მესხურთან საერთო მთავარი მოვლენებია:

1) **ე** **სა** და **ჟ**-ს ხმარება;

2) ასიმილაცია **აე→ეე**, **ოე→ეე**, **ოუ→უუ** კომპლექსებში, დისიმილაციის (განსაკუთრებით **ეე→იე** კომპლექსებში), ბგერის დაკარგვის, ჩამატების, მეგათეზისის, სუბსტიტუციის შემთხვევები;

3) გარკვეულ პოზიციაში სახელობითი ბრუნვის ნიშნად **ე**-ს გამოყენება;

4) თანხმოვანფუძიანი სახელების მიცემითი ბრუნვის ნიშნისა და ნათესაობითში დასმული მსამღვრელის ბრუნვის ნიშნის ნაწილის **ს-ს** დაკარგვა;

5) მრავლობითის **ებ** სუფიქსის ასიმილირებულ-დისიმილირებული ფორმები;

6) თანდებულების: **შიგან**, **ზეგან**, **მდისინ**, **თუნ** ხმარება;

7) ან სუფიქსის წარმოდგენა ინვერსიული გზების მრავლობითი რიცხვის III პირში რეალური სუბიექტის ნიშნად (უყვარან, აქვან და მისთ.);

8) **ამ** თემის ნიშნის გაბატონება;

9) ითხვია ტიპის გზების არსებობა;

10) თავისებური გზები;

11) დაბახება გზასთან დამატების სახელობით ბრუნვაში დასმა.

12) **უნა**, **ნდა**, **ნა** და უცხოურიდან შემოსული ნაწილაკების გა-

მოყენება;

13) საერთო მოვლენები სინგაქსში;

საანალიზო მეტყველებაში, მეორე მხრივ, დამკვიდრებულია ქვემოიშვრულის დამახასიათებელი ნორმებიც, რომელთაგან აღ-სანიშნავია:

1) ასიმილაცია აი>ეი, ოი>ეი, აუ>ოუ კომპლექსებში, სტ კომ-პლექსი, რედუქციის სუსტი მოქმედება, ცალკეული ფორმების არ-სებობა სხვა ფონეტიკური მოვლენებიდან;

2) სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ი ხმოვნის გამოყენება და მასთან დაკავშირებული ცვლილებები;

3) კნინობითის ა მარმოებლიანი ფორმები;

4) თან და თვის თანდებლიანი სახელები ბიკოლესან, ძიზა ფორ-მებით;

5) მრავლობით რიცხვში სუბიექტის III პირ. ნენ, ან ეს ნიშნების ნაცვლად ნ-ის, ხოლო მხოლოდობითი ს-ს ნაცვლად ა-ს გამოყენება. ინვერსიულ გზებში რეალური სუბიექტის წარმოდგენა ენ ნიშნით მრავლობითი რიცხვის III პირში;

6) კაუზატივის ფორმათა წარმოება;

7) გავლენა თემის ნიშნების წარმოებაში;

8) გარდაუვალი გზების აღწერითი წარმოება I თურმეობით-ში (ყოფილარიენ) და დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვეთების არსებობა (ნაწერაფა);

9) იქანა-აქანა ადგილის გზნიშვლებისა და ქე ნაწილაკის გა-მოყენება;

10) ცალკეული სიტყვებისა და ფორმების არსებობა.

გემოთ ჩამოთვლილი იშვრული ნორმებიდან განსაკუთრებით ძლიერია:

1) ასიმილაცია აი>ეი, ოი>ეი, აუ>ოუ კომპლექსებში (ე.ი. გავლე-ნა გზნისწინთა წარმოებაში);

2) სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ი ხმოვნის გამოყენება და მასთან დაკავშირებული ცვლილებები;

3) სუბიექტის III პირის ნიშანთა მონაცვლეობა.

თვით მესხურისა და ახალშენის მეტყველების შედარებიდან ირკვევა, რომ ახალშენელ მესხებს აღარ შემოუნახავთ საერთოდ

მესხურის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფორმა³⁴. ასეთებია:

- 1) დამატებითი ბგერების გ და ჭ-ს არსებობა.
- 2) ჟ-ს გამოყენება სახელობითი ბრუნვის ნიშნად საერთოდ ხმოვანფუძიან სახელებთან.
- 3) დამ თანდებული.
- 4) მრავლობითის ურედუქციობა (მელაები).
- 5) თემის ნიშნების: ან, ენ, ონ არსებობა.
- 6) ე-ზე დაბოლოებულ გმნებზე ვი მარცელის დართვა (მოვსჟე-გი).

7) სუბიექტის III პირის მრავლობითობის გადმოცემა ნან, ან სუფიქსით ნენ, ენ-ის ნაცელად.

თავის მხრივ, ახალშენელთა მეტყველებაში შეინიშნება ისეთი ფორმები და მოვლენები, რომლებიც მესხურშიც არ არის დადასტურებული (სამეცნიერო ლიტერატურაში არაა აღნიშნული) და არც ქვემოთმხრულისთვისაა ნიშანდობლივი (ამდენად, გავლენა გამორიცხულია) ასეთებია:

- 1) წოდებითი გრძელი უ-ს დართვა.
- 2) იან სუფიქსის დართვის შედეგად ნათესაობის აღმნიშვნელი ზოგიერთი სიტყვის თავისებური წარმოება (დეიდათი / დეიდათები).
- 3) ორმაგი მრავლობითობის შემთხვევები.
- 4) დინამიკური გმნების აღწერითი წარმოების გვერდით დონიანი წარმოება (წავსულიყავდი).
- 5) თავისებურება უწყვეტლის მწკრივის წარმოება (იცინიდა...)
- 6) ენებითი გვარის გმნებში სუფიქსური და პრეფიქსური წარმოების მონაცვლეობა.

7) გეოგრაფიული მდებარეობის მაწარმოებლიან ფუძეზე სადაურობის ელ სუფიქსის დართვა (კახეთელი).

8) რბიოდა, სტიოდა არქაული ფორმები და ცალკეული სიტყვის თავისებურებანი.

ორი განსხვავებული დიალექტის შერევა ახალშენის მეტყველების მაგალითზე, ცხადია, ერთბაშად არ მომხდარა. მხოლოდ უკანასკნელი 10-15 წლის მანძილზე ხელშესახებად იჩინა თავი იმერიზმებმა ახალშენის მესხურში და თანდათან ინგენსიური ხდება გავლენის პროცესი. ამკარაა, რომ ახალშენის მესხური თანდა-

თან დაკარგავს თავისთავადობას, შეერწყმება ქვემოიმერულს, თუმცა ღიალექტთა შერევა გავრძელებას კიდეც ღიბხანს.

შენიშვნები

- ¹ შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული ღიალექტოლოგიიდან, გვ. 131-132.
- ² ი. მაისურაძე, ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები მესხურში, გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, გვ. 41.
- ³ ი. მაისურაძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.
- ⁴ ი. მაისურაძე, დასახ. ნაშრ., იქვე.
- ⁵ ქ. ძოწენიძე, გემოიმერული კილოკავი, ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXIII, გვ. 379.
- ⁶ გ. ახელედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, გვ. 393.
- ⁷ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 148.
- ⁸ ს. ჟღენტი, გურული კილო, გვ. 51; შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ. გვ. 185; შ. ნიქარაძე, აჭარულის ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი, ბათუმის პედაგოგიკის შრ., ტ. III, გვ. 131; გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური ღიალექტის თავისებურებანი, გვ. 47.
- ⁹ ი. მაისურაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 146.
- ¹⁰ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 138; პ. ჯაჯანიძე, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები, ქუთაისის პედაგოგიკის შრ. ტ. XV, გვ. 300; გრ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 47.
- ¹¹ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 138.
- ¹² რადგანაც ვარკვეთ მესხურისა და იმერულის შერევის საკითხს, ამიგომ განსაკუთრებით ხაზს ვუსვამთ იმერულ ფორმებს და ცალკეულ სიგყებს მიეუთითებთ - „იმერულია“.
- ¹³ კ. კუბლამეილი, ძირითადი ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში, ქუთ. პედ. ინსტ., შრ. XIX, გვ. 253.
- ¹⁴ ქ. ძოწენიძე, გემოიმერულ და ქვემოიმერულ კილოკავებთან მიმართებით შუაიმერულის საკითხისათვის, მეც. აკად. მაცნე, №3, გვ. 211.
- ¹⁵ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 155; გრ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 27.
- ¹⁶ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 137.
- ¹⁷ ა. მარტიროსოვი, ჯაეახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის, პუშკინის ინსტიტუტის შრომები, VIII, გვ. 293.
- ¹⁸ ო. კახაძე, ოკრიბულის თავისებურებანი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, გვ. 165.

¹⁹ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 296.

²⁰ ო. კახაძე, ა-ზე დაბოლოებული სახელის ბრუნებისათვის ქვემოიმერულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, გვ. 189-192; შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

²¹ კ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესები ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, გვ. 451.

²² ა. ჩიქობავა, გარეკახეთი დიალექტოლოგიურად, „არილი“, გვ. 67-68; გრ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 85; ქ. ძოწენიძე, ორჯონიკიძის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველება, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XXVII, გვ. 533; შ. ნიქარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 135; შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 222.

²³ გრ. იმნაიშვილი, არაგვის ხეობის ქართლური, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IV, გვ. 311.

²⁴ გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, გვ. 101; შ. ნიქარაძე, აჭარა დიალექტოლოგიურად, გვ. 27-28.

²⁵ შესაძლებელია დასახელებული ფორმები უკავშირდებოდნენ აღამიანთა სახელების მრავლობით რიცხვს ძველ ქართულში (პაელეეთნი - ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 385-391).

²⁶ ამ სიტყვის შესახებ საუბარში პ. ჯაჯანიძემ აღნიშნა, რომ იგი (ფეხთი) შესაძლებელია დაკავშირებული იყოს ფეხ-თით-თან. ფეხთი-თ აღნიშნავენ ფეხისა და თითის ჩასაცემლსო.

²⁷ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 124.

²⁸ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 138.

²⁹ პ. ჯაჯანიძე, ვახანურას ხეობის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, გვ. 69; ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XXIII, გვ. 384.

³⁰ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 293.

³¹ გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, გვ. 100.

³² ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 426-427.

³³ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 139.

³⁴ ვ. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 451.

³⁵ ე. ჟანჩიძე, მრავლობითის აღნიშვნისათვის ზმნაში იმერული კილოს

მიხედვით, მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, VI, № 10, გვ. 849.

³⁶ ა. ჩიქობავა, ჭანურის გრაზატიკული ანალიზი, გვ. 114.

³⁷ ლ. ნოზაძე, პრეფიქს-სუფიქსური ენების ურთიერთობისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, გვ. 68.

³⁸ პ. ჯაჯანიძე, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XV, გვ. 304.

³⁹ ა. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 196.

⁴⁰ პ. ჯაჯანიძე, ვახანურას ხეობის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. VIII, გვ. 71.

⁴¹ ქ. ძოწენიძე, გემოიმერული კილოკავი, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XI, გვ. 86.

⁴² პ. ჯაჯანიძე, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ. ტ. XV, გვ. 306.

⁴³ ქ. ძოწენიძე, თურმეობით მეორის ერთი თავისებურება გემოიმერულში, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. XXII, გვ. 116.

⁴⁴ გ. როგავა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკეთები ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, გვ. 29.

⁴⁵ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 146; არ მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 195.

⁴⁶ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ. გვ. 143.

⁴⁷ არ. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ. გვ. 195.

⁴⁸ შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრ., გვ. 143; ი. მაისურაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 148.

⁴⁹ შ. ძიძიგური, იქვე, გვ. 144.

⁵⁰ ქ. ძოწენიძე, გემოიმერული კილოკავი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ. ტ. XVII, გვ. 546.

⁵¹ გრ. იმნაიშვილი, ასახელებს ამმა - ფორმას: ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, გვ. 130.

⁵² იქვე, გვ. 128.

⁵³ მსოლოდ აღარ შეინიშნება ამ ნაწილაკის მესამე სახე ელა, რომელიც დადასტურებული აქვთ არნ. ჩიქობავას ფერეიდნულში (არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, უნივერსიტეტის მოამბე, VIII, გვ. 203) და არ. მარტიროსოვს მესხურ-ჯავახურში (ა. მარტიროსოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 293).

⁵⁴ შედარების დროს ძირითადად ეყრდნობით შ. ძიძიგურის „მესხურ დიალექტს“ (შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან), რადგან ავტორის დაკვირვება ემყარება იმ სოფლებს, საიდანაც

ასალშენელი მესხები არიან გადმოსულნი. ასევე გავითვალისწინეთ მესხურის შესახებ არსებული სხვა შრომებიც.

ლიტერატურა

- ახელედინი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949.
- თოფურია ვ., გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესები ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, 1954.
- თოფურია ვ., ქართლური, „არილი“, 1925.
- იმნაიშვილი გრ., ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966.
- იმნაიშვილი გრ., არაგვის ხეობის ქართლური, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IV, 1952.
- იმნაიშვილი ი., სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.
- კახაძე ოტ., ოკრიბულის თავისებურებანი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, 1954.
- კახაძე ოტ., ა-ზე დაბოლოებული სახელის ბრუნებისათვის ქვემო-მერულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, 1954.
- კუბლაშვილი კ., ძირითადი ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში: ქუთაისის პედიუსტიგუტის შრ., ტ. XIX, 1959.
- მაისურაძე ი., ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები მესხურში, გორის პედიუსტიგუტის შრ., ტ. I, 1942.
- მარტიროსოვი არ., ჯაფახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის, პუშკინის სახ. პედიუსტიგუტის შრ. ტ. VIII, 1960.
- ნიეარაძე შ., აჭარა დიალექტოლოგიურად, 1936
- ნიეარაძე შ., აჭარულის ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი, ბათუმის პედიუსტიგუტის შრ., ტ. III, 1953.
- ნოზაძე ლ., პრეფიქს-სუფიქსური ენებითის ურთიერთობისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961.
- ჟლენტი ს., გურული კილო, თბ., 1956.
- როგავა გ., დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, 1953.
- ჟანჩიძე ვ., მრავლობითის აღნიშვნისათვის ზმნაში იმერული კი-

ლოს მიხედვით, მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, № 10, 1945.

შანიძე არ., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953.

ჩიქობავა არ., გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, „არილი“, 1925.

ჩიქობავა არნ., ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936

ჩიქობავა არნ., მთიულურის თავისებურებანი: ენიმკის მოამბე, ტ. II, 1937.

ჩიქობავა არ., ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გუილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII, 1927.

ძიძიგური შ., ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბილისი, 1954.

ძოწენიძე ქ., ზემოიმერული კილოკავი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XI, 1953; XXIII, 1961.

ძოწენიძე ქ., ზემოიმერულ და ქვემოიმერულ კილოკავებთან მიმართებით შუაიმერულის საკითხისათვის, მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, № 3, 1967.

ძოწენიძე ქ., თურმეობით მეორის ერთი თავისებურება ზემოიმერულში, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ. ტ. XXII, 1960.

ჯაჯანიძე პ., ვახანურას ხეობის მცხოვრებთა მეტყველების თავისებურებანი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. VIII, 1948.

ჯაჯანიძე პ., გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XV, 1956.

წაკითხულია მოხსენებად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სტუდენტთა რესპუბლიკურ კონფერენციაზე 1964 წელს (მაშინდელი ნაშრომი არ შემოძრჩენია). ამ მოხსენების მიხედვით აკადემიკოსმა ვარლამ თოფურიაშვილმა ახალშენის მეტყველება ჩათვალა ლინგვისტური თვალსაზრისით მეტად საყურადღებო და სპეციალისტთათვის სრულიად უცნობ, ახალ მასალად და მისი დროული გამოწველილგითი შესწავლა საშეილშეილო მნიშვნელობის საქმედ მიიჩნია. თანვე მან ამ მეტყველებაში უკვე დაწყებული მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის პროცესის ზუსტი ვითარების ნათელსაყოფად, როგორც იქაურ მკვიდრს, დამავალა გამეგრძელებინა დაკვირვება მის მიერვე შემოთავაზებული კონკრეტული გეგმის მიხედვით. მადლიერებით აღვნიშნავთ, რომ სწორედ ამ მითითებების გათვალისწინებით წლების მანძილზე იწერებოდა წიგნში წარმოდგენილი მასალა.

ცოტა მოგვიანებით (1967წ.) ამ მასალებზე დაყრდნობით, შევადგინე ვრცელი ლექსიკონი, რომელიც გრამატიკის თეორიულ ნაწილთან ერთად წარვადგინე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურაში რეფერატად სათაურით „სოფელ ახალშენის მეტყველება, როგორც კილოთა შერევის ნიმუში“. შესაბამისი კათედრის დავალებით, რეფერატზე ოფიციალური დასკვნა წარმოადგინა პროფ. ივ. ქავთარაძემ (იხ. აქვე).

ამჟერად გთავაზობთ ამ ნაშრომის ზოგად მიმოხილვას და გამოყენებული ლიტერატურის სიას. სალექსიკონო ერთეულებს აღარ გასახელებთ, რადგან ისინი უფრო ვრცლად წარმოდგენილია ჩვენს წიგნში „მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა“ (1992).

სოფელ ახალშენის მცხოვრებთა მეტყველება რომ კილოთა შერევის ნიმუშს წარმოადგენს, ამას ლექსიკის თავისებურებაც ადასტურებს. ამ სოფლის მდიდარი ლექსიკა ძირითადად მესხურია. ამავე დროს მასში საკმაო რაოდენობით შეინიშნება ლექსიკური არქაიზმები, რომლებიც სულხან-საბა ორბელიანის სიკცვის კონამიე გვხვდება. მათგან ზოგიერთი სიკცვა ნაწილობრივ განსხვა-

ვებულება ფორმით (ფონეტიკური ცვლილების შედეგად) ან სხვა მნიშვნელობის მაგარებელია.

უმთავრესად მოხუცთა მეტყველებაში უხეადაა შემორჩენილი თურქულ-არაბული წარმოშობის სიტყვები, რომელთა პარალელურად ლიტერატურული ფორმებიც იხმარება. აგრეთვე დასახელებული ლექსიკის ბევრი სიტყვა საერთოა ქართული ენის აღმოსავლური და დასავლური დიალექტებისათვის და, რაც მთავარია, ნათლადაა შესამჩნევი იმერული კილოს დამახასიათებელი სიტყვებისა და გამოთქმების თანდათანობითი მაგება.

ლექსიკონში მოცემული მასალა შეუდარეთ არსებულ ლექსიკონებს (იხ. ლიტერატურის სია).

ჩვენს ლექსიკონში გარკვეული მიზნით შევიტანეთ ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც მესხურის ლექსიკონშიცაა დადასტურებული. პარალელური ფორმების არსებობა მესხურისა და ჩვენს ლექსიკონებში ნათელყოფს, თუ რამდენად შეინარჩუნა იმერულ გარემოცვაში მყოფმა ენობრივად მცირე კოლექტივმა თავისი საკუთარი ლექსიკა ან რა ფორმები გამოვიდა ახალშენელთა მეტყველებიდან. დღეისათვის ამკარაა, რომ მესხურში დადასტურებული ბევრი სიტყვა აღარაა ახალშენელებისათვის დამახასიათებელი და პირიქით, დასახელებული სოფლის ლექსიკისათვის ნიშანდობლივი ზოგიერთი სიტყვა და გამოთქმა (მხედველობაში არა გვაქვს იმერული სიტყვები და გამოთქმები) არც მესხურშია აღნიშნული.

ლექსიკონში დაეგოვეთ ის სიტყვები და გამოთქმებიც, რომლებსაც სხვა დიალექტებშიც მოეძებნება პარალელები პირდაპირი თუ განსხვავებული მნიშვნელობით, რადგან ეს ფორმები ცხადყოფს, რომ ქვემოიმერეთში მცხოვრებმა მესხური დიალექტის მაგარებელმა კოლექტივმა ჯერ კიდევ შეინარჩუნა არა მარტო მესხური ლექსიკის სიტყვები, არამედ იქ შეთვისებული ქართლური, კახური, აჭარული და გურიგორიულად უფრო ახლოს მდგომი დიალექტების ლექსიკური ერთეულები. ამავე დროს იმერული კილოს ფორმების არსებობით ნათლად დასტურდება იმერულის გავლენა, რომელიც სოფლის ყოფა-ცხოვრებასა და კულტურაში მომხდარ ცვლილებებთან ერთად აჩქარებს ძველი ლექ-

სიკის დაკარგვა-დავიწყებას.

თავის მხრივ, მესხური დიალექტის მცირერიცხოვანმა წარმომადგენლებმა ვერ გაავრცელეს როგორც საკუთარი ლექსიკისათვის დამახასიათებელი, ისე უცხოურიდან შემოსული სიტყვები მეზობელი სოფლების მცხოვრებლებში. პირიქით, თვით ამ სოფლის წარმომადგენელთა ვიწრო წრისათვის სხვა ენობრივი კოლექტივიდან შეთვისებული სიტყვები მოხმარების თვალსაზრისით საჭირო აღარაა და თანდათან ქრება ან კარგავს მნიშვნელობას.

ლექსიკონში სიტყვათა უმრავლესობას ერთვის კონტექსტი ამ სიტყვის მნიშვნელობის ნათელსაყოფად.

ლექსიკონზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ იმერული კილოს გავლენის შედეგად ბევრი სიტყვა დამკვიდრებულია ახალშენელი მესხების მეტყველებაში, ასეთებია: აბღღვერება, თხიპა, თხრიშინი, კურკანგელა, მერდინი, მოწალული, მოკოგრება, რეჯგვა, როფეა, ტყლიევა, ღლაბუცი, ფოხიალი, ყინჩეა, ცუხი, ჩანგალა, ჯლიგინი და სხვა. მაგრამ, რომ უფრო ბუსგად დადგინდეს დასახელებული სოფლის ლექსიკა, გაირკვეს - მასში რომელია იმერულიდან შემოსული ან მესხურიდან შენარჩუნებული სიტყვები, საჭიროა თვით ახალშენის ლექსიკაზე შემდგომი დაკვირვება და, რაც მთავარია, მესხური ლექსიკის შესწავლა და შედარება ადგილზე (მესხეთში).

ლიტერატურა

ალავიძე მ., ქართული დიალექტური ლექსიკიდან, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრ., ტ. XXIV, 1962.

ალავიძე მ., ოკრიბული ლექსიკონი, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. X, 1951.

ალავიძე მ., მასალები ლეჩხუმური ლექსიკონისათვის, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XIII, 1955.

ქართული დიალექტოლოგია I, ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურიძე, ი. ქავთარაძე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, 1961.

ვაჟა ფშაველას ლექსიკონი, შედგენილი აკ. მანიძის მიერ, ერთვის პოეტის აკადემიური გამოცემის ტომებს.

იმნაიშვილი გრ., ინგილოური ლექსიკა, ქართული ენის ინგილოური

დიალექტის თავისებურებანი, 1966.

კირიონი, სალექსიკონო მასალა, ძველი საქართველო, ტ. II, 1913.

კლდიაშვილის ლექსიკონი, შედგენილი მ. ალავედის მიერ, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. VI, 1946.

ლეჟავა ლ., გემომერულის თავისებურებანი, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IX-X, 1958.

მაკალათია ს., მესხეთ-ჯავახეთი, ხალხური სიტყვიერება, წიგნი I.

მარტიროსოვი ა., იმნაიშვილი გრ., ქართული ენის კახური დიალექტი, 1956.

მაისურაძე ი., მასალები მესხური ლექსიკიდან, ბათუმის პედინსტიტუტის შრ., ტ. IV, 1954.

მენტეშაშვილი სტ., ქიზიყური ლექსიკონი, 1943.

ნიჟარაძე შ., მასალები აჭარული დიალექტური ლექსიკონისათვის, ბათუმის პედინსტიტუტის შრ., ტ. VII-VIII, 1959-1960.

სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1966.

ქავთარაძე ი., მასალები იმერული ლექსიკონისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, 1963.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I, II, III, IV, VI, VII, VIII.

ჩიქოვანი მ., ლეჩხუმური ლექსიკონი, პუშკინის პედინსტიტუტის შრ., ტ. I, 1941.

ჩუბინაშვილი დ., ქართული ლექსიკონი, აღ. ლლონგის რედაქციით, თბ., 1961.

ა. ყაზბეგის ლექსიკონი, შედგენილი მ. ძიძიგურის მიერ, ერთვის ა. ყაზბეგის თხზულებათა აკადემიური გამოცემის გომებს.

ჯანაშვილი მ., საინგილოს ლექსიკონი, ძველი საქართველო, ტ. II, 1913.

ჯაჯანიძე პ., მასალები გურული ლექსიკონისათვის, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XVII, 1957.

ჯაჯანიძე პ., მასალები იმერული ლექსიკონისათვის, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. IX, 1949, ტ. X 1950-51.

ჯაჯანიძე პ. აჭარულის ლექსიკონის მასალები, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XXIII, 1961.

დასკვნა

ქ. ფეიქრიშვილის ნაშრომზე - „წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის მეტყველება, როგორც კილოთა შერევის ნიმუში“, გვ. 1-102, 1967 წ.

ქ. ფეიქრიშვილის ნაშრომი - „წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის მეტყველება, როგორც კილოთა შერევის ნიმუში“ - დიალექტოლოგიური ხასიათისაა. იგი ემყარება ამ სოფელში ავტორის მიერ ადგილობრივ ჩაწერილი ტექსტების ანალიზს და განსაზღვრავს ამ სოფლის მეტყველების ადგილს ქვემოიმერული კილოკავის საერთო თავისებურებათა ფონზე.

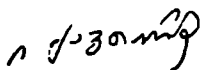
სოფელი ახალშენი დასახლებულია ამ საუკუნის დასაწყისში მესხეთის სოფლებიდან (კერძოდ, ახალციხიდან) გადმოსახლებული ქართველებით. მესხური მეტყველება შერეულია ქვემოიმერულს და ზოგიერთ მეტყველების ნაწილში თავისებური კონგლომერაციები მოუცია, თუმცა, მთლიანად მაინც ქვემოიმერულის ფორმები იმარჯვებს. ფონეტიკურ და გრამატიკულ ანალიზს, რომელიც შესრულებულია კვალიფიციურად და კარგ ღონეზე, ერთვის ამ სოფლის მეტყველებაში გავრცელებულ სიგყვათა ლექსიკონი ანბანის რიგზე. ლექსიკონი საინტერესოა როგორც აღნაგობითა და შედგენილობით, ისე დალაგებისა და განმარტების პრინციპებითაც დამაკმაყოფილებელია.

მთლიანად ნაშრომი უდავოდ მოწონებას იმსახურებს და სასურველია დახმარება გაეწიოს ავტორს მის გამოქვეყნებაში. იგი მისაღებია და ამართლებს იმ დანიშნულებას, რა მიზნითაც აქ არის წარმოდგენილი.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ახალი ქართული ენის

კათედრის პროფესორი

ივ. ჯავთარაძე

14. XII. 1967წ.

ბექსტაიი

(ჩაწერილია 1963-1965 წლებში)

ზღაპარი

ხენწიფის შვილი

იყო და არა იყო რა. ღმერთზე უკეთესი რა იქნებოდა. იყო ერთი ხენწიფე. ჰყავდა ერთი ვაჟი. ამ ვაჟ მეფე არაფელ შემთხვევაში არ უშვემდა გარეთ. ვაჟი იყო ერთ ოთახში ჩაკეტილი, მზეს არ ენახებოდა. იგი დღითიღლე იზდებოდა ისე, რო მეგი არ შეიძლებოდა. ხენწიფეს ჰყავდა ერთი მოსამსახურე ქალი. მას შექონდა ყოველთეინ ბიჭთან საჭმელი. მეფეს დაეალებული პქონდა ამ ქალზე, რო ბიჭის საჭმელში ძეალი არნა შეკყოლოდა. მარა ერთხელ მაინც შეკყვა ძეალი საინში ამ ქალ და შეუტანა ვაჟს. ბიჭ ძეალი არ ენახა, აიღო ხელში, გაისროლა, მოხედა ჟანჯარას, გატყდა ის, შემოვარდა მზე ოთახში. დაიწყო ბიჭმა ჭიდაობა მზესთან. ამ ჭიდაობაში მაგრათ დაიღალა და ღეეცა ძირ. გაიგენ ეს ამბავი ყველამ სასახლეში, მეფემ ბძანა, გაეყვანათ გარეთ ბიჭი და გაერთოთ. ვაჟი დაჰყავდათ სანადიროთ. ერთ დღეს მან მოინდომა - ქალინა შეირთოს. მამამ დაუშალა, მარა ის მაინც არ შვება. ვაჟი ეღება მამის რაშზე და მიდის. გავიდა ერთ დიდ გზაზე. იქ სამი გზა იყო. ერთზე წერია: წახვალ, ვერ დაბრუნდები. დაიჩემა ბიჭმა, გინდა არგინდა, იქ-ნა წაეიდეს მარგო. მართლაც, გადაიარა ცხრა მთა, ბოლოს შეხვდა ერთი მშველი, მირობის მშველი, მიზღვეს ბიჭი. მშველი შეძერა ხვრელში, ბიჭიე შეყვა. იქ იყო მზითუნახავი გოგო. ვაჟმა რო დაინახა, გული შეუწუხდა. გოგო ამოიღამს ჟთას, მოუსევამს სახეზე და ბიჭი გამოსაღდება. დაიწყეს იმგენმა ლაპარაკი. გოგომ აუხსნა, რო მეცხვარი შვილი ვარო, ამა და ამ კაცისაო. ისინი შეთანხმდნენ ერთმანეთში. ვაჟმა დაუგვია გოგოს მამამისის ნაჩუქარი ბეჭელი და დაბრუნდა სახში. გოუხარდათ ძაან ბიჭის მოსვლა. მეცხვარის გოგოს შერთვა უნდა ვაჟ, მარა ვერაფელ ვერ ეუბნევა მამამის, გასუსდა თლა და აღარც ლაპარაკობს. რა ქნას მამამ არ იცის, ბოლოს რაეაც იქნა ათქმე-

ვინა ყველაფერი. არ უნდოდა მეფეს მეცხვარი შვილი რძლათ, მარა ღვეთანხმა შვილს. ადგნენ და წავიდნენ თელი ეგზირები ქალის მოსაყვანათ. მარა სადღაა ქალი! მამამის გაუგია ეს ამბავი, უთქვია, მეფეს როგორ გავაგნევ ქალსო, მოუშლია სახლი, წაუღია ბარგი-ბარხანა და წასულა. ხალხი მაშვიე დაბრუნდნენ უკან. ბიჭმა ჩამოჯდა ბუხარზე. მერე კრა წიხლი ბუხარს და დაანგრია. იქიდან გადმოვარდა წერილი, სტაყა ხელი ბიჭმა და წაიკითხა. გოგომ დაუწერა - ინდოეთში მივდივართო.

ბიჭი მაშვიე წავიდა გოგოს საძებნელათ. ბევრი იარა, თუ ცოტა, ნახა ციხე-კოშკი. გაშენებულია ის სულ კაცის თავებით. შევიდა ჭიშკარში ბიჭი, გოშუვა რაში მინდორში საბალახოთ. სახში შევიდა, ხელამს დიდი ქვაბი ღულს. ამ ქვაბ ცეცხლიდან ერთი არაბი ქალის მეტი, ვერაკაცი ჩამოდგამდა. დასტაყა ბიჭმა ხელი ქვაბ, ჩამოღვა ძირ, გასცხო და თელი ქვაბი საჭმელი შეჭამა. არაბის ეგზირები მოვიდნენ და ბიჭ უთხრეს: ვინც კოშკში შემოდის, არაბი ჭრის თავ და კოშკზე აცეამსო. ბიჭ სულაც არ შეშინებია. კილო მოითხოვა საჭმელი. მოუტანეს მეორე ქვაბით, ესეც მაშვიე შეთანთქლა. გამოვიდა არაბმა ქალმა და ბიჭს უთხრა: ვიჭიდავოთო; რომელიც წაიქცევა, იმისი თავინა მოიჭრასო (ქალს ბიჭურად აცმევია). 9 დღედაღამე იჭიდავეს, თელი მინდორი გააქიაქეს. რავაც იქნა ვაჟმა ჩაფლო არაბი მიწაში. რო-ნა მოკლას, ნახა, რო ქალი იყო და ცოცხლათ გაუშვა. მეორე ცოლათ წამოიყვანა და ორვიე წავიდნენ ინდოეთში მეცხვარეს გოგოსთან. პირულათ ისინი ერთ ღედაბერთან მივიდნენ, კითხეს იმ გოგოს ამბავი. მერე მისცენ მას უამრაველი ფული და გაუშვეს გოგოსთან შესაგყობინებლათ. გოგოს ძაან გაუხარდა ხენწიფის შვილის მოსვლა და ჩავიდა ბახში სასეირნოთ. ჩამოიარეს ამ დროს ამგენმა (ბიჭმა და არაბმა), გაიტაცეს ე გოგო და გაიქცნენ. ამ ბიჭ დაედევნა უამრაველი ჯარი, მარა სუყველა ამოელიტეს.

დაბრუნდა ვაჟი თავის ქვეყანაში, მოიყვანა ორი ცოლი. შეხედა ამას მამამისმა და თვალი არ გაუტანა. რა ქნას მამამ, შვილინა მოკლას, რო ქალები მას დარჩეს. ერთხელ მამამ კითხა: შვილო, სადა გაქ ძალა მითხარიო. ჩემი რამის ძუა რო თითზე მომიჭირო, ვერ გაეწყვიგამო, უთხრა შვილმა. მართლაც, მოარბენიეს ძუა,

გოუკრეს თითები, ბიჭმა ველარ გაწყვიტა. გაეხარდა მამას და უბაძნა მსახურებ ცხრა მთას იქით წაიყვანეთ და მოკალითო. შეეცოდათ ბიჭი მსახურებს, არ მოკლეს, მარა თვალები ამოთხარეს და ისე დატოვეს. ამ დროს მოდიან ქალებთან მეფის ჯარები წასაყვანათ, მარა არაბი ყველას ხოცამს, ბიჭის რაშიც ვერ მოიგერიეს. ამ დროს ბიჭ თვალები გაუმთელდა, მარა ელაში დარჩა, თვალები შეეცლით აქ. იარა, იარა და იგი მიაღგა თავის სახენწიფოს. აცმევია ძველი ტანსაცმელი, იშოვა ერთი გლახა ცხენი და მივიდა ხენწიფესთან. იქ ბრძოლა ისო იყო. იმ არაბ ვერაინ ამარცხებდა. მეფემ გამოაცხადა: ვის შეუძლია რაშით იომოსო. მე შემიძლიაო, თქვა ამ ბიჭმა. შეხედა მეფემ ამ დაგლეჯილ ტანისამოსიან ბიჭ და უყვირა: გაეთრიე, შე ბრუტიანოო. მარა ბიჭი მივარდა რაშთან, ერთი შემოუძახა მისებურათ, რაშმა აკანკალდა, იცნო ბიჭი. მოახგა ვაეი რაშ და გამოარბენია გარეთ. მეფე კოშკზე იყო გადმომდგარი. არაბი და ბიჭი ბრძოლობენ, იცნეს ერთმანეთი. ეაქს არ უნდა, რომ მამამისი თითონ მოკლას და არაბ უთხრა, მოეკლა. მეფე რო ძირ ჩამოვიდა, უცუათ მივარდა არაბი, დოუქნია ხმალი, წაპარსა თავი და გარაგდო.

გამარჯებულმა ბიჭმა მოიყვანა მამის სახში ქალები, თითონ გახდა ხენწიფე და დეიწყენ ბედნიერი ცხოვრება. დღესაც იქინე ცხოვრობენ.

მთქმელი შალვა სტეფანოვი, 31 წლის.

წარსულიდან თათრების შემოსევა

ჩემი ბოვშობის დროს თათრები ხშირათ გვეცემოდნენ თავ. ერთხელ, იანვრის ხუთში, გავიქეციტ ახალციხეში. მამაჩემა ურემი შეაბა, ჩაეჯექით ყველა, ცოგა საჭმელი წავილეთ და წაველით. ტანზე ჩაცმაც ვერ მოვასწარიტ: ჩემი ძმა ფეხშოლა იყო. ჩავიარეთ ჩვენ ყანასთან, ყანას დავემშვიდობეთ. უცუათ ყანიდან ბოვშის ჭყავილი გევიგე, გადაველი ყანაში, ვნახე, რო ხოჩიჩი ბოვში ჭყაოდა. ალბათ, გაქევეის დროს დაკარგნოდატ ბოვში. მე ხელი ვერ მივპყე, მერე მამაჩემი თუტან მივიდა და ბოვში ურემზე

მოიყვანა. გზაზე თათრები გვესროდნენ ტყვიას. მეორე დილით ძლივ ჩავადწიეთ ახალციხეში. გზაში ყინული დიდი იყო. ალხი(=ხალხი) ძაან წვალობდა. ჩვენ ისე არ გვიწვია. საკუთრელი კი იყო, ურემ დიდი ჭურთი ქონდა, ამა მაინც არ გაუჭებულა. პალბათ, იმ ბოვშის მადლი შეგვეწია. ახალციხეში ხალხი რო ჩამოლაგდა და ღვინგერა (=მოგროვდა) ყველა ერთათ, გამოჩნდა ბოვში პატრონი და წვიყვანა შეილი.

ხუთი თვე ვიყავით ახალციხეში პლენებათ, მერე მაისის თვეში ავლაგდით ბინაზე, სოფელ ალაგზე. ჩვენი ოჯალიდან გეგბილათ ყველაფერი, არაფელი არ ღიეტენიენ. მერე ჩვენებმა გაეაქციეთ თათრები. ამ დროს დაგვრჩა თალანი. ვისაც რა უნდოდა, იმას იტაცებდა. მარტო ერთ ღლეს სოფელ კლდედან გამოვრეკე 35 ცხვრიები და თხიები.

მთქმელი სიმონ ხითარიშვილი, 70 წლის.

ჩემი ბავშვობა

თლა ბაღანე ვიყავი, 7 წლისა, რო პირვლათ მოჯამაგირეთ დამაყენეს. ჩვენ მეზობელ კაც ვუღქი. ჭუკიას უძახიდნენ ზედმეტ სახელათ, ენაფალთაკი იყო. მაშინ ხარებ უწყესამდი, წყალ მიუგანდი. ხნის დროს უღელზე ვერ ვწვდებოდი და კიბით ავდიოდი, ხარებს წინამძღრობდი. ბატონი მაინც მცემდა, მისი ცოლი სულ ჯოხით მჯგვლებდა. ღამეც იმათ ოჯალში ვიყავი. პურიით არ გამაძლემდნენ არასდროს.

ამ დროს ჩემი ძმა შკოლაში დადიოდა, წერვას და კითხვას ასწავლიდნენ. ხანდისხან მეც გავიპარებოდი, ისე არ მიშვამდნენ, მოჯამაგირე ვიყავი. როჯცა მივიდოდი, შიგ, კლაში, არ მიშვამდნენ, მე კი ძაან მინდოდა მესწავლა. პოდა, აკუმკაში ვიჯექი და იქიდან უყურებდი. მაშინ ასოები ცოტა ვისწავლე. კითხვა უფრო ვიყოდი, წერვა მიჭირდა. შკოლაში რო გავიპარებოდი, ამაზე ბატონი უფრო მცემდა. ასეთ ტანჯვაში ვიყავი 12 წლამდე, მერე მოჯამაგირეთ აღარ ეყოფილვარ.

მთქმელი პეტრე ფეიქრიშვილი, 64 წლის.

დღესასწაულები ახალწლას

ჩვენი კაი დღეები თავიდან, წინწინ//წინათი, უფრო სხეანაირი იყო, ვიდრე იმერლებისა. სიტყვა „დღესასწაული“ ისე იმათ არ ვიცით, ვიტყვით „კაი დღეო“. ჩვენი კაი დღეები იყო ახალწლა, აღდგომა. უფრო წინეთ სხვა დღეებიც იცოდნენ, ეკლესიაში წირვა-ლოცვა რო იყო. ახლა გადაეარდა ყველაფერი.

ახალწლას ახლით ვითენამთ - 1 იანვარ. იმ დღისთვინ ყველანაირათ ვემზადებით. სახლი-კარი დაკრიალებულინა იყოს. მერე საჭმელი და სასმელი, რაც შეიძლება, ბოლათნა აკეთო. გამოვაცხამთ ქადას, ნაზუქ, ხაჭაპურს. გაეკეთამთ პაღვას, გომინაყ. სხვა ტკბილეებიც გვექნება. ამ დროისთვინ ღორი ყველას დაკლილი ჰყავს, კუპატებიც გატენილი, ქათმებსაც დავეკლამთ. დეხლა შემოიღეს გოჭების დაკლაც. აუცილებელივ გოლმაც ნა ქქონდეს.

წინეთ უფრო ხალისიანათ ვითენებდით ახალწლას. ხალხი უფრო მიდიმოდიოდა ერთმანეთში. წინეთ შუქი ხო არ გვექონდა, საათებიც სად იყო, დეხლა როა ისე, რო ზუსგათ 12 საათისთვის გვეცადა. დამე როდცა ყველაფერ საჭმელ მოვილევდით და სგოლზე დავალაგებდით ტკბილეულობას და ნამცხვრეფს, მერე კიბეებზე დავდგებდით ორ ვედრა წყალ, რო ვასკელავები კრიფოსო. ეს აუცილებელივ ნა გვექნა, წესათ იყო. მერე დაეწვებოდით სუყველა. როდცა შემოთენდებოდა, მამალი რო იყივლემდა, სახლიდან ადგებოდა ერთი, რო მიელოცა სახლისთვინ, უფრო ხშირათ სხვა ვინმეს შევიპირებდით (ვისი ფეხი კარქათ გვექონდა დაცდილი), რო იმას მოელოცა. ვინც იქნებოდა, იმ ვედრებით წყალ შემოიგანდა, შემოვიდოდა ოთახში, დაიჩოქემდა ცალ ფეხზე და იტყოდა: „შემოვადგი ფეხი, აქ წყალობდეს ღმერთი, ჩემი ფეხი კვალი ანგელოზი“. მაშვიე სკამ დაუდგემდნენ და დაჯდებოდა, რო იმ წელში კრუხი არ წამოგვიხტეს ბუდიდანო. ასე იტყოდნენ ჩვენი ძეელები. მერე ამ მომლოცავს მიიყვანდნენ სგოლთან. იქ ეწყო ცოტ-ცოტა ყველაფერი: ტკბილიც, ნამცხვარიც, საჭმელიც, ღვინოც. დაალოცინებდნენ. ზოგჯელ ამ მეფეხეს ფულსაც აჩუქებდნენ. მერე ეს მეფეხე ბოსელშიც შევიდოდა, საქონელსაც დალოცემდა და პაღვას შეაჭმევდა.

უკვე ახალწლა იყო. სინამ თლა კარქათ გათენდებოდა, ათასი

წერილფეხოზა-ბოვშ-ბაღნები ჩამოიელიდნენ და მოგვილოცემდნენ. ნიგეზი კაკლები, კამფეთები ყველასთვინა მიგვეცა.

დილით, რო კარქათ გათენდებოდა, საქონელ მიეხედემდით, სახლი საქმეს მივალაგემდით, ყველაფერ რო მოვილევდით, თელი ნათესაობა ერთათ დავინგროვოდით და ასე შუადღისნიდან დავიწყემდით მოლოცანაზე სიარულ. სინამ ჩვენი ძეგლები (მშობლები) ცოცხლები იყვნენ, ისინი უძღვებოდნენ სუფრას. ჩვენ, მაგალითად, სოფლის ბოლოდან დავიწყემდით ქეიფობას, პაპას სახლიდან. 20-30 კაცი მაინც ვიქნებოდით. ასე ამოვყევბოდით გემოთ ნენელა. თითო ოჯაღში ცოგ-ცოგა ხან ვჩერდებოდით. დაილოცემდნენ ლამაზათ, სვემდნენ, ჭამდნენ და მერე გადავიდოდით მეორესთან, მერე მესამესთან. პირველ ღღეს ყველასთან მისელას ვერ ვასწრობდით: უკრამდით, ვთამაშობდით (ვეცეკვავდით), მარა არავინ არ გადათვრებოდა. არც იჩხუბებდა. ახლა სადღაა ისეთი დროსტარება.

ჩვენ ნათესაობაში უფროსი იყო მამა (სიმონა პაპა). სტოლთან ხმამაღალ სიტყვას ვინ გაბედებდა. დანარჩენფუთან ქეიფი გავძელდებოდა მეორე დღეს. 2 იანვარს ჩვენ უძახით ბეღობა დღეს. რასაც იმ დღეს გააკეთამ, ის დაგებდება თელი წელი. ამ დღესაც ვიქეიფემდით და, თუ ყველასთან ვერ მოვასწრემდით მისელას, მესამე დღესაც გავავძელდებდით. ახალმოზარდები - გოგონები და ბიჭები ნიგეზიგორებით (ნიგეზობანას თამაშით) ერთობოდნენ. მოგჯელ დიდერიანი ქალები და კაცებიც გიერეოდნენ ბოვშეფში და ითამაშებდნენ. იყო ერთი სიცილ-ხიხინი (ხარხარი). ჟებლა სადღაა ასეთი ანბავი. 2-3 კაცი თუ მივლენ-მოვლენ და მიულოცებენ ერთმანეთ, ბოვშებმაც აღარ იყიან მოლოცანაზე სიარული. აღარც ნიგეზიგორებაა. ახლა ჩოულობრივ 12 საათზე რადიოში და ტელევიზორში მოულოცებენ, თანაც ატყდება თოფების გრიალი, მამინ ვიცით სახლების მოლოცაც. ვედრებით წყალ შემოვიტანთ აუცილებლივ. ეს წესი კილო გვაქ.

აღდგომა

აღდგომა მეორე კაი დღეა ჩვენში. აღდგომასაც წინეთ უფრო ვითენემდით. მოვემზადებოდით კარქათ სასმელ-საჭმელით. ახალწლას რო ვიცით, თითქმის ისე. კვერცხებ შევდებდით. იმ

დღისთვინ ბოეშებ ახალი განი და ჟეხინა ჰქონოდათ. გოგვიებ წითელ კაბებ უკერემდით. აღდგომა დღეს ისე, თავისთვინ, ერთობოდა ხალხი. წინეთ ეკლესია რო იყო, ეკლესიაში წაეიდოლით, წირვას მოვისმენდით, ეილოცემდით. დეხლა თითქმის არაჟელია. კვერცხ აუცილებლივ შევლებამთ, თვარე სადღაა ისე მისვლა-მოსვლა. ხოლოთა მეორე დღეს, შუადღე რო მოვა, ვიციით სასაჟლაოზე გასვლა. თელი სოჟელი უკლებლივ გავა, მიცვალებული ჰყავთ თუ არა, სულერთია. წაიღებენ სააღდგომოთ მომზადებულ სასმელ-საჭმელ. პირელათ ყველანი თავიანთ მიცვალებულის საჟლაეთან მივლენ, იგირებენ. წინეთ იმდენი ხალხი არ მონგროვდებოდა, ახლა როა. სასაჟლაოს ებოში.თავისუჟალი ადგილები დიდი იყო, ჰოდა საჟლაეებთან ცოტა მოშორებით სიგრძივ მინდორზე გაშლიდნენ სუჟრას (არც სგოლები იყო და არც სკამები), ნათესავები ახლო-ახლო დაქდებოდნენ და იწყებოდა პურიშჭამა, მოიხსენებდნენ მიცვალებულებ. კვერცხებ დაუჭახუნემდნენ ბოლოებით. აღდგომას კი წვერებით ნა დაარგყან. დაღამებამდი ქეიჟობდნენ. კაცები დათერებოდნენ. იწყემდნენ გართობას - დაკრა-თამაშს.

ადრე-ადრე ჩვენი სოჟლი ხალხმა კეგრისთვინ საკურთხი არ ვიცოდით: არც ორმოცი არც წლისთავი. ყველაჟერი იეგენი დეხლა შემოიწყეს ჩვენთანაც, იმერლებისგან ისწაულეს, თვარა აღდგომის მეორე დღეს რო სასაჟლაოზე გავდიოდით, ის იყო საკურთხიც და ყველაჟერიც.

დეხლაც აუცილებლივ ნა გავიდეთ სასაჟლაოზე, თუ ვინმე სხვაგან ცხოვრობენ, სუყველა ჩამოდიან სოჟელში, ბევრი ხალხი იყრის თავ. თანაც ყველას სგოლები აქ გაკეთებული თავისი საჟლაეების ახლოს და პურ-მარილს იქ გაშლიან. ძველათ რო იყო, ისეთი გართობა აღარაა, მარა სასაჟლაოზე გასვლა აუცილებელია ყველასთვინ.

შობასჯ ვითენემდით 25 დეკემბერ (ახალი სგილით - ჟ.ჟ.). წესათ იყო ამ დღისთვინ ღორის (ზოგჯელ საქონლისაც) დაკლა, თვარა ისე განსაკუთრებულათ არ ავლნიშნემდით ხომე.

სხვა კაი დღეები ჩვენ არ ვიციით. შეიღწომებერი და პირველი მაისი ახალი შემოდებულია, მარა იმ დღეებში, თუკი ამინდია, ვის

ცალია საქეიფოთ. შემოდგომაზე გახურებული სთველია, მაიში კილო ყანების თესვა და რა ვიცი.

მოქმელი ნინა მაჟულაშვილი, წმ წლის.

ნამცხვრები

ჩვენი სოფლის ხალხმა ათასნაირი ნამცხვრები ვიცოდით. ზოგ ეხება. აღარც ვაცხამთ, დაგვაღიწყდა. ათაში ერთი თუ მოგვაგონდება და ბოვებიც რო აგვიტყდებიან, რო ამოითქვამენ, მაშინ შეიძლება გავაკეთოთ.

ჩვენმიგან ყველაზე მიღებული იყო ქადა (მის შესახებ იხ. ზემოთ).

ყათმარი ქადისნაირია. მარა უფრო დიდია. ცომი ისე ნა მოზილო, როგორც ქადისთენი, ხოლოთ ერთ ფენას რო გაშლი თხლიე და წაუსმევ ერბოს, ზეიდან კილო დააფენ მეორე ფენას, წაუსმევ ერბოს, კილო მესამეს გადააფენ და ასე შეგიძლია 4-5 ფენა გააკეთო. მერე ყველა ერთათ ნა გადაახვიო და გააპკყელო, ისე რო ერთი დიდი კეცი ზომა იქნება. ახლა კეცები არა გვაქ, მარა გაზის ფურნეში ვაცხამთ. ყათმარსაც ზეიდან წაუსმევთ კვერცხ. ყათმარი ქადაზე უფრო გემოანი გამოდის. სუ ფენა-ფენათ დაიშლება. ქადა და ყათმარი ღორის ერბოთი ძაან კარქი ცხვება.

ხაჭაპური ჩვენც ისე ვიცით, როგორც იმერლებმა. ჩვენში ქადა და ყათმარი უფრო მიღებული იყო, ხაჭაპურ წინეთ არც ვაცხემდით მხირათ.

ყათმაყაიდანა. პურ დავმჭრით თხლათ, დილიმებათ. უფრო კაია ფამარი (=ძველი) პური. თაქა (ახალი) პური როა, ის კარქათ არ იჭრება. ამ დილიმებს ამოაელამ ათქვეფილ კვერცხში და ჩააწყოფ გაფაში, ცხელ ერბოში. ორვიე მხრიდან ლამაზათ ნა დაიბრაწოს. ამას უძახით ყათმაყაიდანას.

ლუხუში რძეში. (თუ არა გაქ, მაშინ წყალში) ნა მოზილო პურიქილისაგან თხელი ცომი, კვერცხიც ნა აურიო რძეში. ცოგა ხან ნა აცალო, გააღვიო. თან ცეცხზე ღვას გაფა, უფრო კაია პაგარა ქვაბი. ბოლათ ნა ჩაასხა ზეთი ან ერბო და, რო გაცხელდება ცხიმი, კოვზით ჩაასხამ ცომ. უცუისათ დამგვალდება და ცურვას დაიწყამს მეთში. კარქათ რო დაიბრაწება, ქაბგირით ამოწურამ ამ გამომცხეარ ლუხუმებს, ჩაყრი ემალოვან გაშტში, ზედ

გემოვნებით მრავარი ცოგა შაქარ. ძაან გემრიელია, ბოვშებ ძაან უყვარდათ. რო დიესეოდნენ, მე ამოდებას ვერ ვასწრემდი.

ბიშა ბიშისათვის ქადისნაირი გაუღვიებული ცომია საჭირო. ამოგუნდამ პატარ-პატარა გუნდებ. მერე გაშლი, გააპყყელამ ამ გუნდას სხვადასხვა ზომათ. დიდი კეცის ზომათაც შეიძლება და პატარა ქარუნისხელაც. გააჩნია რამე აცხამ. როდცა დიდი კეცები ვიცოდით, მაშინ კეცის ქემტზე ვაცხამდი. გამომცხეარ ბიშ გადმოვიღემდი ფართო დაფაზე, ცხელ-ცხელ წაუსმევდი ერბოს და იქვე მოვყარიდი შაქარ. ანდა პირდაპირ ერბოში ჩაყარიდი შაქარ და ერთიანათ მოვასხამდი ბეიდან. მერე ამ ერბოან პირზე დაადებ მეორე ბიშ, ამასაც ხელახლა მოასხამ ერბოს, მერე მესამესაც ასე უბამ და ბოლათ რო გამომცხეება ორვით გვერდი ქენება ერბოანი, თანაც ლამაზათ რბილდება.

ნაზუქი. ნაზუქი რძითნა მოიზილოს აუცილებელივ. კარქათ რო ამოვა ცომი, გამოაცხამ პურივით, ხოლო გამოცხობის წინ წაუსმევ კვერცხი გულ, რო ლამაზათ დაიბრაწოს და აპრიალდეს. ნაზუქის დაცხოზა კაი დღეებზე ვიცით.

ბური. დეხლა ჩვენში პურ იშვიათათ ვაცხამთ. ისე კი წინეთ უფრო სახში გამამცხეარ პურ ვმჭამდით. ნაყიდი მჟავა და ვერ ვთაინობთ (ვეგუებით). ადრე – ადრე სოფელში ვთესამდით პურ და იმას ექბამდით. კაი ხანია, ჩვენში პური აღარ ითესება და მზა ქბილეფს ვყიდულობთ. გამომცხოზა რაღაა!

პურ ვზილამთ ემალოვან ტამტში. წინეთ ხის გობები ვიცოდით (ახლა სადღაა). ჯერ კარქათ ნა გაცრა ქბილი წმინდა საცერით, შიგ ჩავდებთ პატარა პურისცომ (საფუარს), რომელიც წინასწარ ნა დაალბო წყალში. თფილი წყლით რო კარქათ მოზილამ ცომ, მერე უნა გააჩერო (დაასვენო), რო ამოვიდეს (გაღვიდეს). ცომი თუ ამოსულია, გამოხელამ გუნდებათ და ჩააკრამ კეცში. უფრო ხშირათ ფურნეში ვაცხობდით. ზამთრობით „ფეჩი“ რო გვინთია, იმის „დუხონკაში“ („ფეჩის ფურნეში“) შეიძლება გამოაცხო ქარუნით.

ახლა უფრო გაზში ვაცხამთ, დალოცოს ღმერთმა გაზის მომგონი. ძაან გაიოლებულია ყველაფერი. წინეთ მაფხულობით დამწვარი ვიყავი კეცებთან. სულ ნასიცხარი მაყრიდა წითლათ.

სოფელში ბევრ ოჯახს ჰქონდა ფურნეები. კაი იყო, ბოლათ ცხვებოდა, ორ კვირამდი გაგყვებოდა. პირულათ შეჰყრიდნენ თითონ პურებს, მერე სოშინფს. ჭამით ვერ გაძლებოდი. პურის სუნი ერთ კილომეტრზე გეცემოდა.

თუ მოზედილ ცომს პურისცომ არ უზამ და ისე გამოაცხამ, იმას ხშიადი ჰქვია. მარა საჭმელათ მაგარია.

პურს სხვადასხვა სახელი ჰქვია: თითიანი პური (შუაში გახვრეტილია), სომინი (მრგვალია, უფრო სქელი), ხშიადი, ლავაში პური.

ჰალვა გკბილეულია. მარგო ახალწლას უნდა. იესე ნა გააკეთო: ჯერ სქელძირიან გაფაში მოვხრაკამთ (მოვშუშამთ) პურიქბილ. სულნა ურიო კოვბით, რო ერთიანათ შეიცვალოს ფერი, ოდნავ შემუქდება. გაფა აუცილებელიე ნა იყოს სქელძირიანი (ჩვენ ყველანაირ ასეთ ჭურჭელ გაფას უძახით. ზოგი დიღია, ზოგი პაგარა, თუჯის იქნება თუ ალუმინისა. ფერში რო ეხმაროფთ რგვალს, უხელოს, თუჯისას, იმას ქარუნა ჰქვია). ამ მოხრაკულ ქბილ ნე-ნელა უმაგეფთ მაქრიან წყალ, ცოგა წმინდა ერბოც უნდა. კარქათ დავბილამთ, ცომივით რო გახდება, გაეაპგყელამთ ფიცარზე თითის სისქებზე და დავმჭრით სველი დანით პაგარ-პაგარა ნაჭრებათ. კაი საჭმელია ჰალვა.

კილო პეჩენიასაც ვაცხამთ. ახლანდელმა გოგვიებმა ათასნაირი ნამცხვრები იციან. მე არ შემიძლია მაგის ბეზიარობა, ათასნაირი ზინგი-პინგი უნდაო.

მთქმელი ელენე ფეიქრიშვილი, 60 წლის.

შეჭამადი

წინეთ ჩვენ უფრო ერბოანი საჭმელები ვიცოდით. იეხლა ჩვენც იმერლების წესზე გადავდივართ, - ნიგვბითაც ვაკეთამთ. ჩვენში არ ეხმაროფთ „შეჭამადს“, „საჭმელს“ ვიგყვით.

რანაირი საჭმელები იყო? ხშირათ ვაკეთებდით ხორციანის გარდა ძიკორკოგს, მაკარონს, დოლბაჟს, თუთმაჯს, ხაეიწს, ძიფუას, ხარშოს, კილო გყლაპი და ფაფას.

ძიკორკოტი კამეჩის რძეს წამოვადულამთ ქვაფში (დიდში თუ პაგარაში სულ ერთია, რამდენიც გინდა, იმის მიხედვით. ისე ჩვენ

უძახით ყველანაირი ზომის ჭურჭელ ქებას. „კასრული“ არ ვიცი), ჩაყვრით შიგ კორკოტს, კარქათნა მოიხარშოს, ისე რო შესქელდეს. უბამთ მარილ და საჭმელიც მზათაა.

კორკოტს ვაკეთებდით სახში პურიკაკლისაგან. ჯერ კაკალი კარქათნა გაირეცხოს; ცოტა ხნით გაეაშროფთ მზეზე და მერე კორკოტის სანაყავ ქვაში (სპეციალურათ გვაქ ამისთვინ გულამოღებული დიდი ქვის ჭურჭელი) დაენაყამთ, კანს გაეცლით. ამას ვეგყვით - კორკოტი გავეცხვეო. თუ ასე კანგაცლილ ხორბალ - ეი. კორკოტ რძეში მოეხარშამთ, მაშინ საჭმელს ძიკორკოტი (<რძის კორკოტი) ჰქვია, თუ არა და ჰქრისას გააკეთამ. ჰერისა წყალში იხარშება, სქელინა იყოს. ჟაფსიებ.

ჯებლა კორკოტ ვილა ხრისამს, აღარც ძიკორკოტი ვიცი. კორკოტის მაგიერ ბრინჯ ვხმაროფთ, მარა ისე გემოანი როდია.

ბიფუა ადვილი გასაკეთებელია. ააღუდამ რძეს, ჩაასხამ შიგ წყალში გალესილ (=გაქნილი) პურიქბილ, რო რძე გაასქელოს. უბამ მარილს და მზათაა საჭმელიც.

ბაკრონს წინეთ სახში ვაკეთებდით. მოზილამ ცომ, არც გაღვიება უნდა და არც პურისცომი (=საფუარი). გამლი რგვალ თხელ ფენათ, ღამჭრი წერილ-წერილათ თითო თითის სიგძებე და ასერი ცოტა ქბილში, რო ღაჭრილი ცომი ერთმეორეს არ მიეკრას. ამ დროს მომზადებული გაქ ადუღებული მარილწყალი, ჩაყრი შიგ ამ მაკარონებს და კარქათ მოხარშამ. მერე ამოწურამ მაკარონს ქაბგირით საინეფში. ანდა თუ ღიდ ქვაფში ხარშამ ბოლათ, ერთიანად გაღაწურამ სუბგში (=ალუმინის საწურავი ცხრილი) და მერე ამოიღამ ცალ-ცალკე საინეფში. ისოვ-ისოვ ცხელი იქნება მაკარონი და საინეფში მოასხამ გეიდან ერბოს შიგ მომწვარ ხახვიანათ. შეგიძლია კიდო ღაფხვნილი ყველიც მოაყარო, უფრო კაი გემო ექნება.

ღოღბაჭი. პირვლათ მოწვამ ქვაფში ერბოს და ხახვ (წერილათ ღამჭრი), ღაასხამ წყალ, მაშევი გახსნი ნადულ და ნენელა ადუღამ (თავისთვინ რო ჩუჩუნობდეს). ცოტა პურიქბილსაც ამოუკიდამ, ნიორიც ნა გაუკეთო, კაი გემოს მისცემს. მერე მარილი და ხელათში მზათ იქნება შენი საჭმელი. ღოღბაჭი თხელია, ჰოდა შიგნა ჩაფშენა პური ან ჭადი და ისე ჭამო.

თუთმაჯი დოლბაჰისნაირია თითქმის. პურისცომისაგან გააკეთამ მაკარონ, ჩაპყრი ადულებულ ნადულის წვენიში, კარქათ რო მოიხარშება მაკარონები, მოასხამ ერბოში მომწეარ ხახვ. თუთმაჯი სქელია, პურის ან ჭადის მიგანება აღარ უნდა.

ხაფიწი. ქვაფში მოწვამ ერბოს, დაასხამ წყალ და ამოუკილამ პურიქბილ. ადულამ ისე, რო ფაფასიებ გასქელდეს, უბამ მარილ და ესაა ხაფიწი.

ხარშო. ქვაფში მოსწვამ ერბოს ხახვიანათ, დაასხამ წყალ, აადულამ. მიგნა ჩაყარო დაფშენილი პური ან ჭადი. მერე შეგიძლია გაუკეთო მწვანილი, ნიორი ჩოულობრივ, სხვა საჭმლის დროს რო ვიციტ ისე, კილო შეგიძლია ყველიც ჩაურიო. პურისაგან თუ გააკეთამ, იქნება პურიხარშო, თუ ჭადისაგან - გამოვა ჭადიხარშო.

ყველიანი პამინდორი. ძაან გვიყვარს სუყველას. ჯერ ხახვ და ერბოს მოსწვამ, ჩააჭრი წერილად დაჭრილ მწიფე პამინდორ (მეავე რო არ გამოგივიდეს, მჯობია პამინდორი წინასწარ გაწურო). პამინდორი კარქათ რო ჩაითუთქება, მერე დააყრი დაფშენილ ყველ (გინდა ფოშტორო ყველიც იყოს). ყველი რო ლამაზათ გადაიზილება, მერე შეგიძლია კვერცხი ჩაახალო, ჩააჭრი მწვანელებ, განსაკუთრებით ბოლათ ნიორ.

ფხალეული რო პქვია, წინეთ და წინეთ ხშირათ არ ვიცოდით. თუ გავაკეთებდით ერბოთი, ნიგოზ არ უბამდით. ახლა ერბოთი აღარ ეაკეთამთ. სიგყვა „ფხალეული“ ჩვენ არ ვიცოდით, „მემკობილი“ ერქვა. შევამკობდით ხომე ეწრიწვერას (ეკალას), პრასას, ჭარხალას, ფხალს. ფხალს უძახით მწვანე დიდფოთლებიანი როა, დიდმუცლიანი. იმას ზამთარში დავამეტავემდით.

მთქმელი მარიამ ხითარიშვილი, 66 წლის.

სოფლის მეურნეობა

საქონლის მოვლა, მოწველა, ყველის ამოყვანა

ჩვენ უფრო კამეჩი საქონელი ვიციტ. ძროხებიც გყავს, მარა უფრო ნაკლებათ. კამეჩ მეტი მოვლა მჭირდება, ამა უფრო სარგებელიანია. კამეჩი რძე მეტი ცხიმინია, მაწონიც კაი იცის. ისე ბოთლობით ძროხამ შეიძლება მეტი მოიწველოს, მარა კამეჩ მაინც ვერ შეედრება.

კამეჩი რო დამაკდება, ათი თვის მერე მოიგამს ზაქ. ზოგჯელ

თავისით მოივამს. მაშინ საშიშია, რო კამერმა, ბუდეს რო მოაგდამს, თითონ არ შეჭამოს. თუ შეჭამა, შეიძლება ავით გახდეს, ანდა აღარ მოიწველამს კარქათ. ჰოდა, როგცა ასე შეება საქონელი, ჩვენც თვალყური გვიჭირავს. თლა რო მოითოთება (ე.ი. მოგების პირზე მივა), ჯოგში აღარ ვუშვამთ, სახში დავიგვიამთ და ეზოებში ვაბალახბამთ. ზოგჯელ ორ-სამ ღღეს გეყავს სახში. ამ ღროს სულ თვალი ნა გეჭიროს, რო არ გაიპაროს. ამ ღროს იცის გაპარვა და მოგება. მოივამს თუ არა, მაშვიე დაეალეეინამთ თბილ ლუფხ და უცდით ბუდის მოგდებას. ბუდეს რო მოაგდამს, მერე უკვე აღარაა საშიში. მალე ბაქიე წამოდგება, მივა დედამისთან და ჭამა უნდა. ჩვენც ეეხმარებით, რო მოკიდოს ძუძუეფს პირი. კამერიც ჩამოუყრის რძეს. მოყვითალო ფერის რძე აქ პირვლათ საქონელ. იმ რძეს წინეთ კეცში ჩავასხემდით და გამოვაცხამდით, ანდა ქვაფში ავადულემდით და ისე გასქელეულ რძეს დაემჭრიდით და ეჭამდით. იმას ჩვენ უძახდით გულამბას. იეხლა გონი აღარაეინ აკეთამს გულამბას. რძეს ლუფხში ვასხამთ. 3-4 ღღეს სულ აიჭრება რძე, მერე თანდათან გამოკეთდება და ჩვეულებრივი გახდება. კამერის რძე საერთოთ თეთრი ფერისაა, ყველიე თეთრია, ცოტა ლილის ფერივით იხედება. სახში რო მეწველი ქყავს, არაფელი გიჭირს. რძე უყვეღურათ გექნება. მერე ყველი, მაწონი, კარაქი და რა ვიცი კილო რა.

ჩვენ რძიდან კარაქსაც ვაკეთამთ. კამერ ძაან ცხიმიანი, ერბოანი რძე აქ და კარაქიე კაი კეთდება. კამერის კარაქი ძაან მარგებელია. წინეთ მოდიოდნენ იმერლები და ყიღულობდნენ ავანგყოფებისთეინ. ახალმოწველილ რძეს გაეწურამთ რძისაწურში, დავასხამთ ღიდ ტამგზე, ემალოვანი ტამგი კარქია ამისთეინ. გავაჩერამთ ერთ ღლე-ღამეს, თუ გამთარია. გაფხულში თუ ძაან სიცხეები არაა, მაშინ შეიძლება რძის დასხმა და კარაქის გაკეთება. სიცხეში აუღულებელი რძე მალე შედგება (=აიჭრება) და ყველიე არ გამოღის, ფუჭდება. რძე რო შედგება, იმას გაწყეტილი რძე ჰქვია.

ტამგზე დასხმული რძე სივრილეში კი სქლათ გაიკეთამს ნაღებ, ე.ი. კარქათ მოიგდამს ნაღებ. ნაღებ პირპირ მოეხდით ქაბგირით, მერე შევინახამთ ისოე ემალოვან ქვაფში. ნაღებ ისეც ვშვამთ, ახალ-ახალი კაია. რამდენიმეჯერ რო ასე მოეხდით ნაღებ, ერთათ შეურევთ, ბლომათ რო მონგროვდება, უკვე ცოტა შემეყავებულისე ქე იქნება და მერე მოეურევთ კარაქათ. ნაღებ ერთიანათ ჩავასხამთ

ემალოვან ტამგში და ხელით ურევთ, მინამ არ გაკეთდება კარაქი. კარაქის მერე რჩება ჩუპა ესაა მეავე წვენი. ჩუმას ლუფხში ვასხამთ. იმას არ ვშვამთ. კარაქს ასლა აღარ ვყიდით, მარა გადავადნამთ და ერბოს ვაკეთეთ. ამას ჩვენ წმინდა ერბოს უძახით. ნალებ რო მოვხდით, იმ რძეს ეუძახით მოხდილ რძეს. ამ რძიდან ვაკეთამთ ყველ, მარა თლა კაი გემოსი აღარაა ი ყველი. ფოშგოროსავითაა.

კამეჩისა და ძროხის მოწველა ერთნაირი არაა. კამეჩ უფრო მაგარი ძუძუები აქ და ძნელი მოსაწველია. თუ საქონელი ძაან დასვრილია, ცურ ჩამოვბანთ, მერე ბაქ მიუშვამთ და მოსწოვს, რო რძე ჩამოუყაროს. მერე მოვწველით ვედრაში. კამეჩ უნდა კაი ჭამა, რო კარქათაც მოიწველოს. ახალმოგებული პირუტყვი 4-5 თვეს დღეში ორჯელ იწველება; დილას და საღამოთი. მერე გაერჯელდება და ორ-სამ თვეს შეიძლება კილოვ მოიწველოს. მერე გაშრება. თუ მოსაგებია, უფრო ადრე გაშრება, თუ არა, ე.ი. თუ ბერწია, უფრო მეტხანს იწველება. როცა ძაან მოუკლებს წველას, ერთ ბოთლამდე რო ძლივას მოიწვენება, მერე ვანებამთ თავს და გაშრება.

რძისგან ყველს ვაკეთამთ. რძეს შევათფოფთ, მერე ჩავეკეთამთ. რძე რო ჩაიკვეთება, ხელით აურევთ და ისოვ შევაცხელეთ, რო კარქათ ჩაიკრიფოს და შეიკრას ყველი. ამოვიყვანთ ყველ და, რაც დარჩება შრატი, მერე იმას ავადულამთ ნადულისთვინ; ნადულ სუთა გომარაში ჩავწურამთ და გაწურულ შრატ ლუფხში ჩავასხამთ.

მთქმელი ქრისტინე მერაბიშვილი, 56 წლის.

სიძინდის თესვა. მოსავლის აღება

გაბაფხულზე, მიწას რო გაანოყიერამ, მერე მოხნამ და დაფარცხამ. თუ გინდა რო ბელტი დაიშალოს, დაფარცხონა აუცილებლათ; მერე დაკვალამ.

ვხნით გუთნით. გუთან აქ სახნისი, ბოლოში აქ უთო. ეს უთო აკაეფს სახნის. უღელზე გუთანი ჩამბული არი დიშლათი. გუთნის ხეს აქ ხელმოსაკიდი კლაგები. მიწანა დაფარცხო ხის ფარცხით. ესაა დახერეგილი ხე, კოფოს უძახით. შიგ (ამ კოფოში) შეუყრი თითუბ (მოკაუშებულ ჯოხებს), ბევიდან მოქსოვ წკენით. არის კილო რკინის ფარცხიც. იმას ძიგბაგი ჰქვია.

მიწა კავითნა დაკვალო. კავის გრძელ ტან უძახით რვილას,

ხელის მოსაკიდებელი არი მანჭუა. მიწის სათხრელი არი კბილა. კბილაში ჩაყრილია ხმალა. ამ კბილაზე წამოცმულია რკინის სახნისი.

თუ კელიებ შორის დაუხნელი ადგილი დარჩა, ხარიოზი იქნება. დაკეალულ მიწაში კაკალ ჩაჰყრი, დაამამინამ და ბოლოს დაფარცხამ. მაშინა რკინისაა.

სიმიინდ რო დათესამ, ამოიწვერება ორი კვირის მერე. ერთ ტკაველზე რო ამოვა და სიმიინდი გასწორდება, დაეამამინამთ. მერე პირად გაეთოხნით. მეორეთ სამი კვირის ანდა ერთი თვის მერე ისოვ ხელახლა დაამამინამ და გათოხნი მეორეთ. პირველ თოხნას პქვია პირადი, მეორეს - შორადი. სიმიინდი რო თავს იყრის, კატარ ამოილამს, მერე ჩაგაროვდება. გაროს აქ ფუსკულები (თმა). ფუსკულით დაიპეპლება კატარი და კაი გარო გამოვა. კაი გაროს ლასტი ტაროსაც უძახით. თუ დაუპეპლავი დარჩება, ქაჩალი გარო გამოვა. ზოგჯელ გაროს მაგიერ გამოილამს სოკოსიებ შავ რაცხას ქბილივითაა. სიმიინდ აქ მუხლებიც.

ოქტომბერში მომჭრი სიმიინდ გაროანათ, დააჩანგალამ. ესაა სიმიინდის მოჭრა. ჩანგალას უძახით ერთათ თაემოკონილ გაროან სიმიინდის ღერეფს. კაი ბოლათ შეიკვრება ჩანგალა. გაროები რო გამოხმება, მერე ვიწყეფთ სიმიინდის მოტეხვას - გარჩევას. გაროს გადავარჩევთ: კარქს სასიმიინდეში ჩავეყრით. სიმიინდის შესანახ ადგილს ნაღოასაც უძახით.

გარჩეულ ჩალას აეკონამთ და დაეშვინამთ. მერე მიწას მოვჩალამთ (დარჩენილ ჩალის ღერეფს მოვშვრით). ამ ღეროს კლერტი პქვია. საქონელი რო ჩალას შეჭამს და ბაგაში რაც დარჩება, იმასაც კლერტს უძახით. საერთოთ კაია, თუ ყანას ნოემბერ-დეკემბერში დახნამ და გაბაფხულზე აოშამ, ე.ი. ხელახლა დაამამინამ.

როდცა ხარებით ვამამინამთ გასათოხნ ყანას, ხარებ პირზე უკეთამთ კალანჩას, რო სიმიინდი არ შეჭამოს. კალანჩასა არი მართულის ბადე.

თუ წვიმები იქნა, სიმიინდი გაყვითლდება, ანოსტამს. მარა თუ ძან სიცხეები დაიჭირა, ან ქარსიცხე იქნა, მოშრიტამს სიმიინდს - მოსწვამს და გააგდამს. წყალი თუ ღითხანს იღენს, გვერდ ალაგ დახრამამს.

ბოსელი

ბოსელი პირუტყვის დასანწყროვი შენობაა. თუ ბევრი საქონელი ქყავს, კაი მოზდილი ბოსელია საჭირო. ქვის ჯობია ააშენო.

ბოსელში მოაწყობ ბაგას ესაა საჭმელათ. თივის ან ჩალის ჩასაყრელი. ბაგა ამაღლებულია ისე, რომ ფეხზე მდგომი საქონელი აღვილად სწვდება საჭმელ. იმერლები ბაგას საძირეს უძახიან. ბაგის თელ სიგძეზე დაგებულია ზღვე. ესაა დასაწოლი ფიცრები საქონლისთვის. უფრო კაია გაუსუფთავებული გარბილებით გააკეთო ზღვე. საქონელი ბაგასთან მიმებულია ჯაჭვით ან რკალით. რკლიებათ ვიყენამთ მოხრილ, მოკაკუჩებულ ხეს. რკალ ზეიდან ბაწარი აქ გამოშვებული. რკალის ბოლოები დაჭდობილია, როკივითაა დარჩენილი, რო ბაწარი არ წამოშვს.

რკალი, ბაწარი - ერთიანათ არი საშპური.

ზღვეს ბოლოში უკეთდება სანარწყალი - ნაკელისა და შარდის ჩასაქცევი. სანარწყალი ფიცრითნა გაკეთდეს, კალაპოტივითაა, ზღვეზე დაბლაა. ბოსლის მეორე მხარესაც შეიძლება ასეთი ბაგა და ზღვე მოაწყო. მაშინ სანარწყალი ორვესთვინ იქნება საზიარო.

ბოსელში სახბორეცაა აუცილებელი. სახბორე პაგარა გადამგიხრული ადგილია, სადაც ხბოს ან გაქ ვანწყროვთ ღამე. სახბორესაც უკეთამთ პაგარა ბაგას.

ბოსელ აქ „აკუმკა“ სინათლისთვის. ნაკელის გადასაყრელათ ცალკე უკეთდება სანათური. პაგარა გამოჭრილია კედელში, აკუმკისხელაა. ზამთარში სიცვიე რო არ შემოვიდეს, ბოსელში ამ სანათურს უნა ჰქონდეს დასახურავი (მიკეტამ ჩოულობრივ ფანჯარასიებ). •

საქონელ ვბარცხნით სამარველით, კაია საქონლისთვის თუ მალ-მალე დაბარცხნი, პირუტყვსაც ეფხანება ხომე განი და სამარველით ეფხანთ.

ურმის ნაწილები

ურმის ნაწილებია:

ღერძი - მსხვილი ხე, ბოლოებში დამაგრებულია ბორბლები.

ბორბალი (მესხურად გოგორა) - ბორბალი შედგება რამდენიმე ნაწილისაგან: ფერსო (რკინის გარეთა სალგე), სოლი (ხე მორგვსა და ფერსოს შესაერთებლად)...

მორგვი (მიმაგრებულია მთლიანი ბორბალი ღერძზე).

ლაფათინი - ურმის იაგაკის ფიცრები.

ძეწარი - ურმის იაგაკის შესაკრავი ორი გრძელი ხე.

ხელა (ხელაები) - ურმის იაგაკის შემოსაღობავი ფიცრები.

დათვა - ურემზე ქვემოთ მიმაგრებული ნაწილი, რომელშიც ღერძია ჩასმული ბორბლებთან.

ფჩილა (ხელაზე მიმაგრებული ხე, ხელის მოსაკიდებელი).

უღელი - რაზედაც დამაგრებულია ურემი.

ჩანგა - ურმის შესაერთებელი უღელზე.

თაფტაბიკი (ტაბიკები) - მოკლე რკინის ჯოხი, რომელიც გაეყრება ნახვრეტში უღელსა და ჩანგაში, რომ ურემი მიემაგროს უღელს.

საქედური - უღლის ბოლოებში ამოღრმავებული ნაწილი, რომელიც ედება ხარს ქედზე.

ქვეშამადგი - ხარების გარეშე ურემი რომ სწორად იდგეს, მისთვის შესაყენებელი ორი ერთად თავშეკრული, მაგრამ ბოლოებგამოღილი ორი ხე.

კალანჩხა - პირბადე ხარმა რომ სიმინდი არ შეჭამოს.

სარქებაწარი - ხარების რქებზე შემოკრული ბაწარი.

მთქმელი პეტრე ფეიქრიშვილი, 65 წლის.

ახალშენელთა საუბრიდან

- მე ნუ მახსენამ, შენდვი უთხარი, ვითამ შენ გინდა.
- ვანო რაცხაზე გაბრაზებულა და ბოვშებ აგინის.
- ნეტა გაჩუმდებოდე, არ გეზარება იეგ აიხურნა ლაპარაკი?
- მზე ისე აჭრუხუნამს, რო კილო იწვიმამს.
- ახალწლა სახშინა გავითენო.
- მუშაობა ქე ეზარებოდა, მის ილბლათ იწვიმა. რა გინდა რო ენა, ბედი უსაქმამს.

- არაფელ არ აკეთამს სახში, თელი დლე ზრდელიეით დარბის.
- საქონელ რო დავკლამთ, იმი ბოგრაგებ მაშვიე მოვხარშამთ და ცხელ-ცხელ გავლიჯებენ კაცები.
- მაშვინ პატარა ვიყავი, ბეიტათ მახსოვს, სიმონძიაჲ რო ჩამოვიდა ჯარიდან.
- ძირ დავდებული თერალი კაცი რო დაინახა, კი არ მიეხმარა, ხიხინი (=ხმამაღალი სიცილი) დაიწყო.
- ქრისტინეჲ არაფელ ყაიყუაში არაა, როდისნა გამიეწყოს და წამოვიდეს?!
- მაგას რა ესაქმება, დედით ეყრის თუ მამით, რო თავ იკლამს მისთუნ.
- წკნაგი ვაშლები ცალკე გადაუწყვია, დიდერიანებიც-ცალკე.
- ცოტიანები და ბევრიანები (=ცოტა და ბევრის მქონენი) ერთათნა ვიყოთ?!
- ერო მოდიოდი, ბარელამ წემეგელო ტაშხარბული.
- ნინას ეგონა, მე ვერავინ გამიბეღამს სიტყვის შებრუნებასო, ამა ანგუშაჲ ძაან გაერსიანებული იყო და არაფელი დაუკლია, თორბა ამოსდო და გააჩუმა.
- ჩვენი კაციც იყო ხონში დაბარებული. უეე მოსულა. ნეტაჲ რა ჰაერზე ლაპარაკოფს, რა უთხრეს?
- ახალწლას მოლოცანაზე არნა იარო?
- მაგას რა დაადგება ენაზე. იმ დლესვე მოახრიალა თელ სოფელში მარუსას ამბავი. ე გოგო მართლა რო ხრიალა კაკალია.
- გითხარი, დროზე ამოიგანე სიმინდი-მეთქვი. არ დაიჯერე. ქე წაუღიათ სხვიეფს. ახლა მიდი და ნაფაშვარიზე იღრიალე.
- ნესტორნეფში ყოფილან მილიცია გაშვებული.
- სოსომ ორი დლე ლესა ლოგინი (=აეად იყო, ლოგინში იწეა).
- თავ არ აჩერემდა, გიროდა. ხოლა მეც მოეკორგნე თავი (=არასწორად შევკრიჭე თმა). ვიტყვით მოეჩორგნესაც.
- ნეტაჲ რა ქნდა, რატო არ წაიღეს საწნახელი შალიკოთებმა.
- რა ვი, გიგოს ბიჭები ზამთარშიც ფეხშოლა დარბიან.
- ყველაფერ ჩხუბა-ჩხუბით აკეთამს, უგემურათ.
- ჯერ ქე ვეფერე, იქნია გაჩერდეს-მეთქვი. ამა არ მოისვენა,

ყვიროდა. აედექი და მეც ჩხუბზე აეუდექი.

– ეხლა ვის ნახამ სახში? ფსთეელია და ყველა ყანეუშია გაკრეფილი.

– რაცხა უშნო შესახედავია ეენიას ძროხა. ურჭიოა, ჭერემა თელიები აქ. ანაგებულობაც არ ვარგი აქ.

– რძლიები ღამე მოვიდნენ სახში.

– ამ კაცმა უდროო ღროს მამაყენა თავისი ბალდუზი სტუმრათ. უცფათ ვერაფელი მოუტანე და ხაჯილ გაეხდი.

– ჩენი ბოეშიც ძაან ფიბიკი მჭამელია, ძალანებრი თუ შეაჭმევ ორ ლუკმას.

– ქრისტინეს გოგოჯ კაი ოქოდელაა. საქონელსაც წველამს და ყველსაც იყვანს.

– მე არ მიყვარია ჭამამი დაძალაუება.

– შიეშინდა თამარას და გამოაგაეინა თლათ, რაც ქონდა სახში ფარა (ფული).

– ომიანობის ღროს საჭმელზე ძაან ხემეკობა იყო. ყველას გეიჭირდა. ღრღრით ძლივას გამოვდიოდით.

– შენი ჯიში და ჯიბელეთი გაწყდეს.

– ძაან სუსტი ანაგებულობის ბაღანაა, გავარჯოხთხელია სერგოჯ.

– ამ საჭმელ პალიმა სულ არა აქ, პალბათ, ერბო არ უქნია.

– რამ აფიქრინა ისოვ უკან მოგანა. მეცოდაეება საწყალი და აპა არ მიეეხმარო!

– ბოსელში ჯუჯუტანებია დარჩენილი, ამოგენე ყველგან და დაათფუნე კარქათ.

– მოდი, გოგო, ჩაიცივი, გაცივდები ეგ თრთრა კაბა რას მოგათფოფს.

– რო შეჭლეკილხარ (=მოკლე კაბა გაცეია) და დადიხარ, სირცხვილი ბილამაა.

სოფელ ახალშენის ტოპონიმები

ნაშრომი შესრულებულია წლიურ საკვლე-სამეცნიერო თემატ ქუთაისის პედინსტიტუტის ქართული ენის კათედრაზე 1973 წელს. წაკითხულია მოხსენებად ახალგაზრდა მეცნიერთა და სპეციალისტთა რესპუბლიკურ სამეცნიერო კონფერენციაზე 1978 წლის 10 ოქტომბერს (დაბეჭდილია თეზისები).

ზოგადი მიმოხილვა

სოფელ ახალშენის ტოპონიმების სრულყოფილი დახასიათებისათვის საჭიროა ამ სოფლის მოკლე ისტორიის გათვალისწინება (ამის შესახებ იხ. ზემოთ).

1973 წლის მდგომარეობით სოფლის საერთო ფართობი დაახლოებით 1800 ჰექტარია, ცხოვრობს 53 კომლი.

სოფელი გერიგორიულად და მოსახლეობის მხრივაც არაა დიდი, მაგრამ მეტად მრავალფეროვან მასალას იძლევა ენობრივი თვალსაზრისით. საინტერესო ჩანს ამ სოფლის ტოპონიმის ანალიზიც თუნდაც იმიტომ, რომ ადგილთა სახელდება, ასე რომ ეთქვამთ, ჩვენს თვალწინ მოხდა. ამის გამო შედარებით ადვილია სახელდების საფუძვლის ამოცნობა; ჯერ კიდევ ვერ მოესწრო სახელწოდებათა არსებითი ცვლა ფორმისა და მნიშვნელობის მხრივ. გარდა ამისა, ამ ახალი სოფლის ტოპონიმთა ჩვენება ნაწილობრივ მაინც დაგვეხმარება, რომ წარმოვიდგინოთ ნებისმიერი სოფლისა და ქალაქის ადგილთა სახელდების ზოგადი პრინციპები.

ცნობილია, რომ ტოპონიმია ინახავს ამა თუ იმ გერიგორიაზე მოსახლე ხალხთა ისტორიას, ამავე დროს იძლევა მდიდარ მასალას მათი ეკონომიკური, საზოგადოებრივი და კულტურული ურთიერთობის საკითხების კვლევისათვის. ბევრი ტოპონიმი ქართველი ხალხისა და საქართველოს უძველესი წარსულის ერთ-ერთი საიმედო მოწმეა.

ამ თვალსაზრისით სოფელ ახალშენის გეოგრაფიული ადგილების ზუსტი აღნუსხვა და ანალიზი დღეისათვის მეტად ფასეული და თანაც სამური საქმე ჩანს, რამდენადაც, ჯერ ერთი, ამ სოფ-

ლის პირველმოსახლეებს (მხოლოდ რამდენიმეა ცოცხალი) ჯერ კიდევ შეუძლიათ სწორად აგვიხსნან ამა თუ იმ გოპონიმის ლოკალიზაცია და სახელის ეტიმოლოგია. მეორე მხრით, თავისი არსებობის ამ მოკლე პერიოდში სოფელი მეგ-ნაკლებ ცელილებას განიცდიდა გერიტორიულად: ემატებოდა ან აკლებოდა ესა თუ ის ფართობი. მაგალითად, სათესი თუ ჩაის ფართობების ერთი ნაწილი, რომელიც წინათ ეკუთვნოდა მეზობელ სოფლებსა თუ კოლმეურნეობებს (მაგრამ ახალშენის გერიტორიაზე იყო), გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას. ახალშენელებმა ამ ადგილებს მაშინვე შეუცვალეს პირველი მფლობელისაგან შერქმეული სახელწოდებები და თვითონ ახალი უწოდეს (მეგწილად მფლობელის მიხედვით). ამის გამოა, რომ ხშირად ერთი და იმავე გოპონიმური ერთეულისათვის ჯერ კიდევ იხმარება პარალელური სახელწოდებები, ძველი და ახალი¹. მაგალითად: ფრანგების ყანა // გუბისწყლისპირები // ისიდორას ყანა. მოხდა პირიქითაც: ჩაის ფართობების დიდი ნაწილი, რომელიც ახალშენელებმა გააშენეს და საერთო სახელად „ნამაშების ჩაი“ უწოდეს, ათიოდე წელია გადაცემული აქვს წულუკიძის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის „ნამაშების კოლონიას“. დროთა განმავლობაში მოსალოდნელია თანდათან დაიკარგოს „ნამაშების ჩაის“ ცალკეული ნაწილების სახელები (რომლებიც ახალშენელებმა შეარქვეს), ისევე როგორც მოკლე ხანში დაეიწყებას მიეცემა სოფლის ზოგიერთი გოპონიმის თავდაპირველი სახელწოდება და გაძნელება ფორმათა ეტიმოლოგიაც, თუკი დროულად არ მოხდება მათი ფიქსირება. მით უმეტეს, მიკროგოპონიმები სხვადასხვა ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად ცვალებადი და ნაკლებ გამძლენი არიან.

ახალშენის გოპონიმთა ამეამინდელი სანდო და გამოწვლილ-ვითი ანალიზით შემდგომში შესაძლებელი გახდება თვალი ვადვენოთ ამ სოფლის გოპონიმთა ფორმაცვლას დიაქრონულ ასპექტში.

გოპონიმი წარმოშობილია უშუალოდ ადამიანთა ურთიერთობის პროცესში. ძველთაგანვე მოყოლებული, ადამიანი ამა თუ იმ ადგილს სახელს უწოდებდა მდებარეობის, რელიეფის, მცენარეების, ცხოველების, ამ გერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხთა სახელების, გვარების, მათი დამახასიათებელი საქმიანობისა თუ

სხვათა მიხედვით.²

გოპონიმთა სახელდების ამ ზოგადი პრინციპის თანახმად, ახალშენელ პირველმოსახლეებსაც ადგილთა სახელწოდებანი ძირითადად დაუკავშირებიათ სამეურნეო საქმიანობასთან და ლანდშაფტის ამსახველ გერმინოლოგიასთან. მაგ, მცენარეების, ცხოველების, რელიეფისა თუ სხვა რაიმე განსაკუთრებული ნიშნის მიხედვითაა დარქმეული სახელები: *პანტიყანები, ჯინქარები, დიდყანები, ფლატე ნაჩეხები, კორყანები, ზეით ქუჩა, მოხოფილები, ნაცისარები*. შემდგომში ამ სოფლის გოპონიმიკას მიემატა ისეთი ერთეულებიც, რომლებიც მიუთითებენ ადგილის მფლობელზე: *ზარმაყას ყანა, გიგლას ეზო, შოთას ჩამოჭრილი³, ქვრივი ქალის ყანა⁴* – როგორც ჩანს, ამ სახელებში წამყვანი როლი შეასრულა არა ობიექტის ფიზიკურმა აღწერილობამ, არამედ ანთროპონიმებმა. საკვლევი სოფლის გეოგრაფიულ ადგილთა სახელწოდებების 30% ადამიანთა საკუთარი თუ შერქმეული სახელებიდანაა წარმოქმნილი.

მიუხედავად სოფლის არსებობის მოკლე ისტორიისა, აქაც შეიძლება დავასახელოთ ისეთი გოპონიმური ერთეულები, რომლებიც აცოცხლებენ მეურნეობის ამა თუ იმ დარგს (რაც ღვეს აღარაა დამახასიათებელი). მაგალითად: *ბამბის ყანა, ნაბურალო, ნაქერალო, საბახჩე, ბოსტანი, საბუღია*.

გადმოსახლების პირველ წლებში ახალშენელები თურმე ბამბასაც თესავდნენ, მოსავლის ნაწილს თვითონ მოისმარდნენ ოჯახებში, ხოლო ნაწილის რეალიზაციას ახდენდნენ ბაზარზე. ასევე კარგად ჩანს, რომ ითვისებოდა პური და ქერი. ჰქონიათ ბოსტნეული კულტურებისათვის საგანგებოდ მოწყობილი ნაკვეთი ბოსტანი (ახლა იქ ჩაი არის გაშენებული). საბახჩე იქნება დამადასკურებელი იმისა, რომ ახალშენელებს უცდიათ მებალეობის განვითარება. მართლაც, პირველმოსახლეებს გადაუწყვეტიათ ახალშენშიც გაეშენებინათ ისეთივე ხეხილის ბაღები, როგორიც ჰქონდათ ადიგენის რაიონში; გამოუყვიათ საგანგებო ნაკვეთიც, რომლისთვისაც უწოდებიათ საბახჩე (მესხურში ბაღის მნიშვნელობით იხმარება ბახჩა (←ბაღჩა)).

წინათ ახალშენელთა მეურნეობის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო მეაბრეშუმეობა. ყოველ მოსახლეს საკუთარ ნაკვეთში

დიდი რაოდენობით ერგო ბეოლის¹ ხე. ამას გარდა, კოლმეურნეობას გაშენებული ჰქონდა სპეციალური ბაღი საბოლოო. რამდენიმე წელია გახმა თუთის ხე, საბოლოოა მთლიანად განადგურდა, ადგილი სათეს ფართობად იქცა, გოპონიმს ძველი სახელწოდება მაინც შერჩა.

ამგვარად, „სამეურნეო გოპონიმია ამა თუ იმ ხალხის სამეურნეო აწმყოსთან ერთად სამეურნეო წარსულსაც გადმოგცემს“. თვითეულ გოპონიმში რაღაც ამრია ჩადებული. „ადგილთა სახელები გადაშლილი წიგნია, რომელშიც ჩვენს წინაპრებს თავისი თავგადასავალი ჩაუწერიათ“ (ნ. ბერძენიშვილი).

ფართო და მრავალმხრივია გოპონიმის გამოყენების სფერო. მართალია, იგი საიმედო დასაყრდენია გეოგრაფისა თუ ისტორიკოსისათვის საქართველოს ისტორიული რეალებისა თუ გარდასული ვითარების პროცესთა გასათვალისწინებლად, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია იგი ლინგვისტური თვალსაზრისითაც. გოპონიმები, ენის ლექსიკური ერთეულები, ენობრივი სამყაროს კუთვნილებათ. ზოგჯერ მხოლოდ მათი მეშვეობით ცოცხლდება ამა თუ იმ ენასა თუ დიალექტში ოდესღაც არსებული, მაგრამ ამჟამად მივიწყებული სიტყვები და გამოთქმები.

გოპონიმი ფორმითა და შინაარსით ემთხვევა შესაბამისი კუთხის მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ ერთეულებს და გრამატიკულ ფორმებს, შესაბამისად, იგი ზუსტად აღნუსხავს დროთა განმავლობაში მომხდარ ენობრივ ცვლილებებსაც. მაგალითად, ზოგიერთი გოპონიმი წარმოდგენილია ასეთი ფონეტიკური სახესხვაობებით: *ოხეს/ / ვოხეს/ / ვეხეს/ / ოხეს მოხოვილი / ← მოხეული / , გორდაძიები / ← გორდაძეები / , ზაქროს / / ზაქარას ყანა*.

საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ გოპონიმებმა შემოინახეს რამდენიმე ისეთი ლექსიკური ერთეული, რომელიც ახალშენელთა მეტყველებაში დღეს უკვე აღარ იხმარება. ასეთებია: *კოჩუნი, საბახი, ფლატე, კაპეტი, დუბე, ეილა, კაპანი / კამეჩკაპანი / , ტოლამაჯები*. ჩანს, პირველმოსახლეებს გამოუყენებიათ ძველი საცხოვრებლისათვის დამახასიათებელი სახელწოდებები და, აგრეთვე, ის სიტყვები, რომლებიც მათთვის იმ დროს აქტიური მარაგის ერთეულებად ითვლებოდა, შემდეგ კი თანდათან გამოვიდა ხმარებიდან და დღე-

ვანდელი ახალშენელი ახალგაზრდისათვის მთლიანად უცნობია, როგორც ლექსიკური ერთეული.

როგორც აღენიშნეთ, ახალშენი პაგარა სოფელია, შესაბამისად, გოპონიმებიც დიდი რაოდენობით არ გვხვდება, ამიტომ მათი უმრავლესობა ძირითადად ნაცნობია მთელი სოფლის მცხოვრებთათვის. მიუხედავად ამისა, აქაც შეიძლება გამოიყოს ისეთი ერთეულები, რომლებიც მხოლოდ რამდენიმე ოჯახმა იცის. ეს ითქმის მეტწილად საცხოვრებელი სახლების მიმდებარე ადგილების სახელებზე. მაგალითად: ჭილები, დუბე, ფონი, სილა და ა.შ.

ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოება

სპეციალურ ლიტერატურაში წარმოების მიხედვით გამოყოფენ გოპონიმთა შემდეგ ძირითად ჯგუფებს: 1) უაფიქსო, მარტივფუძიანი, 2) პრეფიქსით ნაწარმოები, 3) სუფიქსით ნაწარმოები; 4) პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები, 5) სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები?.

ახალშენის გოპონიმიკაშიც დადასტურებული ერთეულები წარმოების თვალსაზრისით მეგ-ნაკლები რაოდენობით მიეკუთვნება ზემოდასახელებულ ჯგუფებს.

1. უაფიქსო, მარტივფუძიანი გოპონიმები შედარებით ნაკლებად გვხვდება, თუმცა ამ ჯგუფის სახელები, საერთოდ, ქართულში წარმოშობით ძველია და თანაც მყარი. ფუძის დაბოლოების მიხედვით უაფიქსო გოპონიმები შეიძლება იყოს თანხმოვნით და ხმოვნით.

ა) ფუძეთანხმოვნით: ლაშკერ-ი (მდინარე), ფონი (მდინარის რიყე ნაპირი), ბოსტან-ი (ჩაის ფართობი), მინდორ-ი (ჩაის ფართობი), კაბეტ-ი (მინდორი), ქვაბ-ი (საძოვარი)...

ბ) ფუძეხმოვნით:

ჭალა (სათესი), სილა (სათესი), დუბე (საძოვარი), თა (<მთა. საზაფხულო საძოვარი), ფლატე/ /ფლატო (ლეღე, ტყე), ღენჭო (სათესი)...

2. საკვლევი სოფლის გოპონიმიკისათვის არაა დამახასიათებელი ოდენ პრეფიქსით ნაწარმოები ერთეულები. აქ შეგვიძლია დავიმოწმოთ მხოლოდ ერთადერთი მაგალითი - სათიბი (საძოვარი).

3. უფრო გავრცელებულია ტოპონიმთა სუფიქსური წარმოება. მაწარმოებლად გამოყენებულია: -ებ, -ა, -ია, -იან ამათგან ყველაზე პროდუქტიული ჩანს -ებ.

მიუთითებენ, რომ ებიანი მრავლობითის ფორმები თავს იჩენს გვიანდელი ხანის ტოპონიმიკაში. ძველ ქართულს თითქმის არ ახასიათებს ამ სახის წარმოება. ებ სუფიქსი ტოპონიმებშიც მრავლობითობას, კრებითობას აწარმოებს⁸. მაგ.: ეკალიტები / ეკალიტები (ეკალიპტის ხეების ბოლი), ნეკები (ჩაის მწკრივები), მუხის ძირები (ჩაის ფართობი), ჭილები (ტყე), ჰეკალიები (ეკლის ხეების ტყე), თხშელაები (ტყე), ცაცხვები (სათესი)...

ამათ გვერდით ბევრია ისეთი ტოპონიმი, სადაც ებ სუფიქსი მრავლობითობის ან კრებითობის მაწარმოებელი არ ჩანს. მაგ.: ბაბაგები (სათესი), გორდაძიები (სათესი), ჭელიძიები (სათესი), ჟდანოვები (ჩაის ფართობი), ღაშკერები / ღაშკერის ბორები (მდ. ღაშკერის ნაპირი, მინდორი), ღენჭოები (სათესი), ბანტოყანები⁹ (სათესი), მოხოვლები (სათესი), ნაციხარები (საძოვარი)...

ბაბაგები-ს ტიპის ტოპონიმებს სახელი დარქმეული აქვს მფლობელის მიხედვით, რომ ადგილი ეკუთვნოდა ბაბაგს და არა ბაბაგებს. ასევე ღაშკერები როდი ნიშნავს ღაშკერის სიმრავლეს. ღაშკერი პატარა მდინარეა, მის მიმდებარე ადგილებს ეწოდება ღაშკერები / ღაშკერის ბორები. ანალოგიურია ღენჭოსაგან მიღებული ღენჭოები. ჟდანოვები პქეია ჩაის იმ დიდ ფართობს, რომელიც წინათ ეკუთვნოდა ჟდანოვის სახელობის კოლმეურნეობას. გამომდინარე აქედან, ებ სუფიქსი მიუთითებს არა მრავლობითობაზე, არამედ ტოპონიმის სიდიდეზე, როგორც ეს სამართლიანადაა აღნიშნული სპეციალურ ლიგერაგურაში¹⁰.

დასახელებულ მაგალითებში ებ რომ მრავლობითობის მაწარმოებელი არ ჩანს, ამას ისიც მოწმობს, რომ ჩვეულებრივ იხმარება ასეთი ტოპონიმების პარალელური უსუფიქსო ფორმებიც: ღენჭოები / ღენჭო, ჟინჭარები / ჟინჭარა, ბოლიძირები / ბოლიძირი და ა.შ. ცხადია, ამ პარალელური ნიშნულებიდან ებ სუფიქსიანი გვიანდელი გაჩენილი ჩანს, მას შემდეგ. რაც ებ გამოყენებულ იქნა სიდიდის აღსანიშნავად. წინააღმდეგ შემთხვევაში თავიდანვე წარმოიშობოდა ოდენ ებ სუფიქსიანი ფორმა ისევე, როგორც სხვა

ერთეულები: ცაცხვები, ეკალიტები და არ გვექნებოდა ღენჭო, პანტიფანა, ჯინჭარა, როგორც არა გვაქვს ცაცხვი, ეკალიტი გოპონიძის სახელწოდებად.

ჩანს, სიდიდის აღმნიშვნელი ეს სუფიქსი შემთხვევით (სტიქიურად) კი არ ჩნდება, არამედ მხოლოდ მაშინ იქნება წარმოდგენილი, როცა ფართობი დიდია. ამის გამოა, რომ მცირე მოცულობის ნაკვეთებზე არავინ იტყვის: ზარმაცას ყანები, კაოს ეზოები, სერგოს ჩამოჭრილობა ამ მხრივ ერთგვარ გამონაკლისს წარმოადგენს გოპონიძი - დიდყანები ისმის კითხვა: თუკი ეს სუფიქსი ამ გიპი სახელებში სიდიდეს აღნიშნავს, რაღა საჭირო იქნებოდა მისი დართვა იმ გოპონიძეზე, რომელიც თავისივე ფუძით თავისთავად გამოხატავს სიდიდეს?

როგორც ჩანს, სიდიდის აღსანიშნავად ეს სუფიქსის გამოყენება ისეა დამკვიდრებული საკვლევი სოფლის გოპონიძიკაში, რომ ანალოგიით აქაც ადვილად გაჩნდებოდა, რაკი ფართობი გერიგორიულად დიდი იყო. ასეთ სახელებში სიდიდის გამოხატვა ეკისრება ბოლო ფუძეს.

—ეს მეტწილად ერთვის ფუძეს: ნეკე-ები, ცაცხვ-ები, ფრანგ-ები (სოფლის მეტსახელი)... იშვიათად იგი მოსდევს სხვა მაწარმოებელსაც: კოჩუანები ← კოჩუიან-ები, ნაციხარ-ები.

—ა:

ა სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელები ძველი ქართულიდან მოყოლებული ფართოდაა გავრცელებული. გოპონიძეებში დადასტურებული ა კნინობითობასაც მიუთითებს, მაგრამ მას აქ ძირითადად აქვს ქონების, მსგავსების, თვისების მნიშვნელობა¹¹. მაგ.: ჯინჭარ-ა (სათესი), ჰეკალ-ა (ცყე), ყირაშალ-ა (სასადილოს სახელი), კუხ-ა¹² (მდინარე)... ა სუფიქსი კნინობითობის მაწარმოებლად უფრო ხშირია ადამიანის სახელებში და შესაბამის გოპონიძეებში: ზარმაცას ყანა, ზაქარას ეზო, კომბალას ჩამოჭრილი (მღრ. ბარმაცი-ბარმაცა, ბაქრო-ბაქარა, კომბალი-კომბალა...).

ა სუფიქსი ფართოდაა გამოყენებული კნინობითობის მაწარმოებლად ადამიანის მეტსახელებში და მისგან ნაწარმოებ გოპონიძეებში: ჭაკია, აჭია, გაუშვია, ეახპია, მაშაიას ჩამოჭრილი (სათესი), სოყმაის ყანა (სათესი)...

-იან:

ქართულში ქონების მაწარმოებელთაგან მეტად პროდუქტიულია იან სუფიქსი. ახალშენის ტოპონიმში იგი თითო-ორი სიგყვაში გვხვდება მხოლოდ. სათეს ფართობს ჰქვია კოჩუანი/-/კოჩუანები. ერთი შეხედვით, ტოპონიმი შინაარსობლივად არაა გამჭვირვალე და აქ მაწარმოებლად შეიძლებოდა მიგვეჩნია მარტივი -ან. მაგრამ ამ სიგყვის ეტიმოლოგიითა და იან სუფიქსიან სხვა სახელთა წარმოების თავისებურებით ირკვევა ტოპონიმის შედგენილობა.

თავდაპირველად ამ ადგილზე ყოფილა ტყე. იგი პირველმოსახლეებს გაუჩეხავთ, დაუმუშავებიათ ფართობი სათესად, მაგრამ მიწაში მაინც დარჩენილა ხის ფესვები, ძირები, კუნძები, რომელთაც მაშინ უწოდებდნენ კოჩუებს. შესაბამისად, ადგილისთვისაც შეურქმევიათ კოჩუანი (ე.ი. კუნძიანი, ფესვიანი). ჩანს, დროთა განმავლობაში დაიკარგა იან სუფიქსის ი ხმოვანი და მივიღეთ კოჩუანი. იან სუფიქსის ი ხმოვნის დაკარგვა არაა უცხო ახალშენის მესხური მეტყველებისათვის. მაგ.: ბალტოანი, კილოანი, ხოოანი (შდრ. პალტოიანი, კილოიანი, ხოოიანი)...

-ოულ (← ეულ)

ეულ/ /ოულ სუფიქსი მიჩნეულია სეულ-ისაგან მომდინარედ და მიუთითებს ადგილის მფლობელზე. იმერულ კილოში ეულ/ /ოულ ფართოდაა გაერცელებული, როგორც წარმომავლობის სახელთა მაწარმოებელი თვით ტოპონიმებშიც. მაგრამ ასეთი წარმოება არ ახასიათებს მესხურს, შესაბამისად, იგი თითქმის არ გამოიყენება ახალშენელთა მესხურ მეტყველებაშიც (გარდა საერთოდ ცნობილი აუცილებელი შემთხვევებისა: დედისეული, პაპისეული და მისთ.), არ გვხვდება ტოპონიმთა მაწარმოებლადაც. ამიგომავა, რომ ახალშენის გეოგრაფიულ ადგილთა სახელებია: შოთას ჩამოჭრილი, ზაქროს/ /ზაქარას ყანა, გორელის ეზო და არა შოთასეული/ /შოთასოული, ზაქროსეული, გორელისეული და ა.შ. ამ ტიპის სახელებიდან დღეისათვის ერთადერთ გამონაკლისად ითვლება ჟღანოვისოული (ჩაის ფართობი). ადგილს ეს სახელწოდება შერქმეული აქვს იმერული კილოს მომხმარებლის მიერ და ამ ტოპონიმის სხვა პარალელურ სახელებთან შედარებით ყველაზე ახალია. მართალია, ამ ფარ-

თობს ახალშენელი მეტწილად მაინც უწოდებს - ჟდანოვები/ /ჟდანოვის ჩაი (უფრო ახალგაზრდობა იყენებს ჟდანოვისოულს), მაგრამ, რადგანაც საერთოდ ახალშენის მესხურ მეტყველებაზე წლითიწლობით ძლიერდება იმერული კილოს გავლენა, აქაც (გოპონიმებშიც) მოსალოდნელია დამკვიდრდეს შოთასოული ტიპის წარმოება. ამას ისიც შეუწყობს ხელს, რომ სოფელი ახალშენი გაერთიანებულია კუხის კოლმეურნეობაში. იმერული კილოს მომხმარებელი მისთვის დამახასიათებელი წარმოებით უწოდებს სახელს ახალშენის გეოგრაფიულ ადგილებს. ამიტომაც, რომ ზოგჯერ ოფიციალურ დოკუმენტებშიც კი (საკოლმეურნეო წიგნებში) იჩენს თავს ასეთი ფორმები: სონასოული, გრიშასოული...

—თე

ერთგან გოპონიმის მაწარმოებლად გამოყენებულია მრავლობითის თ სუფიქსი, რომელსაც ერთვის თანდებული. ესაა წყალთაშუა (სათესი). ადგილს სამი მხრიდან უელის წყალი, ე.ი. წყლებს შუაა მოქცეული.

4. პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ქართულ გოპონიმშიკაში უძველესი დროიდანაა ცნობილი. იგი დღესაც პროდუქტიულია. ასეთი ტიპის გეოგრაფიული ერთეულებიც აღნიშნავენ ქონებას, თვისებას, დანიშნულებას, მრავლობითობას და ა.შ.

ახალშენის გოპონიმშიკაში საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები ნიმუშები. პრეფიქსებად გამოყენებულია სა და ნა, სუფიქსებად კი რამდენიმე მაწარმოებელი გვევლინება.

სა-ჟ საბახჟე (სათესი), სათაჟე (სათესი; წისქვილის წყლის სათავე).

სა-ე აფიქსი ფონეტიკური ცვლილებითაა წარმოდგენილი გოპონიმებში: საბოლოა (სათესი), საკაკოა (კლდე). ამათთვის ამოსავალი ჩანს საბოლო, საკაკო, შემდეგ დართვია ა სუფიქსი, რომელიც იწვევს ფონეტიკურ ცვლილებებს.

სა-თო საფრანკეთი (სოფლის მეტსახელი).

სა-ო სასაფლაო, სალაშქრო (გზა).

სა-ელე და-სა-სვენებ-ელ-ი (მდინარის რიყე ნაპირი).

განხილული აფიქსებიანი გოპონიმები ადგილის დანიშნულებას

გამოხატავენ.

წინავეითარებას აღნიშნავენ პრეფიქს-სუფიქსები:

ნა-არ(ალ): ნაქრალი / ნაქერალი (სათესი), ნაბურალი (სათესი), ნაქართალი / ნაქართავი¹³ (მინდორი).

ნა-ებ: ნაძვები (საძოვარი), ნაჩხები (საძოვარი), ნაშაშები (ჩაი, ტყე).

ორიოდე შემთხვევაში ნა პრეფიქსთან ორი სუფიქსია ნახმარი: ნა-ცხ-არ-ები (საძოვარი), ნა-ხრაკ-ე-ული (სათესი). ამ უკანასკნელ ფორმაში თავდაპირველი მაწარმოებელი ჩანს ნა-ჯ (ნახრაკევი), რომელსაც ხელახლა დართვია ურ(ულ): ნახრაკე-ული უს შემობლობაში ვ დაიკარგა და გოპონიმმა საბოლოოდ ასეთი სახე მიიღო - ნახრაკული (მდრ. ნატბური).

სპეციალურ ლიგერატურაში გოპონიმების მაწარმოებლად თანდებულსაც გამოყოფენ. ასეთი ნიმუშები იშვიათად მაინც დასტურდება აქა-იქ. მაგ.: მუხებში (ჩაის ფართობი), წყალთაშუა (სათესი).

გეოგრაფიული ადგილის სახელად გვევლინება მხოლოდ ადგილის გმნიზელაც, რომელიც, თავის მხრით, ამა თუ იმ ბრუნვის გაქვეავებული ფორმაა:

ზეით / ზეით (სოფლის დასაეღეთი ნაწილი).

ქვეით / ქვეით (სოფლის აღმოსაეღეთი ნაწილი).

5. სიტყვათშეერთებითი ერთეულები, რომლებიც ადგილს ამა თუ იმ ნიშნით ახასიათებენ, ახალშენის გოპონიმკაში უხვად გვხვდება. ასეთი სახის გოპონიმები ნაკლებ ცვლილებას განიცდიან და მინაარსობლივად მეტი სიცხადე ახასიათებთ.

სიტყვათშეერთებითი გეოგრაფიული სახელები, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ-საზღვრულებია. ისინი სტიქიური წარმომშობისადაა მიჩნეული¹⁴. მათში გამოიყოფა წარმოების რამდენიმე ჯგუფი:

1) ფორმაუცვლელი მსაზღვრელიანი გეოგრაფიული სახელები. ასეთ შემთხვევაში მსაზღვრელად მეტწილად წარმოდგენილია ადგილის გმნიზელები, რომლებიც უსწრებენ ან მოსდევენ საზღვრულს:

ა) ზეით / ზეით ქუჩა (სოფლის დასაეღეთი ნაწილი), ზეით / ზეით ჩაი (ჩაის ფართობი), გადაღმა ჩაი (ჩაის ფართობი), დაბლა ყანა (სათესი)...

ბ) სკოლის გადაღმა (ჩაის ფართობი), წყალგაღმა (სათესი), წის-

აკილეკან (სათესი), ფერმის დაბლა (სათესი), პუნქტის / პუნქტის უკან (ტყე)...

2). მართულმსაზღვრელიანი გეოგრაფიული სახელები საკელევი სოფლის გოპონიმიკური ერთეულების თითქმის ნახევარს შეადგენს. მართულ მსაზღვრელად გამოყენებულია გვარი, სახელი, მეგ-სახელი ან კუთენილება-დანიშნულების გამომხატველი სხვა სიტყვები, საზღვრულად კი უფრო ხშირად გვევლინება ყანა, ეზო, გზა, ჩაი, ჩამოჭრილი და ა.შ.

მართული მსაზღვრელი მეტწილად მხოლოდით რიცხვში დგას, იშვიათად მრავლობითის ფორმითაც დასტურდება:

ახალშენის ჩაი, ქარჩხაბის / ქარჩხაფის ჩაი, ენუქეს ყანა, ისიდორას / ისიდურას¹⁵ ყანა, არონის / არუნის ჩამოჭრილი, ნამაშების გზა, მინდვრის წყარო, აქიას ეზო, საბახნის ზღვარი (ტყე), ბაღდოს კაპეტი (ტყე, მინდორი), კოჩუანის ტყე, ფანჩოს კუხა (მდ. კუხას ერთ-ერთი ნაწილი)...

ფრანგების ეკლესია (სასაფლაო), ცაცხვების კორდები (მინდორი), კიკნაძეების ჩამოჭრილი, ივლიტელების ასასვლეელი (მინდორი, ფერდობი).

ზოგჯერ მართული მსაზღვრელის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმონებითი ელემენტი ს დაკარგულია, იშვიათად კი ის სუფიქსი მთლიანადაა გაუჩინარებული:

ა) ხიდიყური (სადოვარი), გუბიწყალი (მდინარე), ფერშლიყანა (სათესი) ბეოლიძირი (სათესი), ხარატილე (ლე), ჰეკლიხიები (ტყე).

ბ) კამეჩკაპანი (← კამეჩის კაპანი, სადოვარი).

რამდენიმე გოპონიმში მართულ მსაზღვრელად გამოყენებულია წარმოქმნილი სახელი:

ორმწკრივიანის ღელე (ღელე), სათიბის წყარო, სიყმას¹⁶ ყანა, კაკანი-ათსიმონას¹⁷ ჩამოჭრილი (სათესი).

მართულმსაზღვრელიან გოპონიმებში ზოგიერთი მსაზღვრელი თავისთავად წარმოადგენს მსაზღვრელ-საზღვრულს. ამიტომ, რომ გეოგრაფიული სახელის აღსანიშნავად გამოიყენება სამუშაოიანი ერთეული:

გუბიწყალის ყანა, ბეოლიძირისთავი (სათესი), პირველუბნის ჩაი, მექოს-ცოლის ჩამოჭრილი (ტყე), ქვრივი ქალის ყანა, ბოსტან-მინდვრის გზა, პანტიყანის ზღვარი (ტყე).

3). ატრიბუტულმსაზღვრელიანი ტოპონიმები საკელევი სოფელში

მედარებით მცირე რაოდენობითაა. მსაზღვრელად გამოყენებულია ზედსართავი სახელი, ნაშენარი სახელი, რიცხვითი სახელი. ატრიბუტული მსაზღვრელი წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ფორმით ან ფუძის სახით:

ა) გრძელი კვლიები (ჩაი), დიდი ჩაი, გაუქმებული ჩაი, გადაჭრილი ჩაი

ბ) უემურტა (გბა), დაბალყანა (სათესი), ახალშენი (სოფლის სახელი), ცხრაშესლი (ლეღე, მინდორი), ორმწკრივიანი (ჩაის ფართობი), პირველუბანი (ჩაის ფართობი), ხუთგუქტრიანი (ჩაის ფართობი), ექვსგუქტრიანი (ჩაის ფართობი), ბატარა ჩაი

ატრიბუტული მსაზღვრელი გვხვდება საზღვრულის გარეშე და იგი ამ ფორმით იქცა ტოპონიმის სახელად. დასასვენებელი ადგილის გამარტივების გზითაა მიღებული დასასვენებელი (მდინარის რიყე ნაპირი, საქონლის დასასვენებელი), ანალოგიურია ზეთ/ / ზევით, ქვეით/ / ქვეით, რომლებიც მომდინარეობენ ზეთ/ / ზევით ქუჩა და ქვეით/ / ქვეით ქუჩასაგან.

ამგვარად, ახალშენის გეოგრაფიულ ადგილთა სახელებიც თავსდება ქართულ ტოპონიმთა წარმოების ძირითადს ყალიბში. ისინი არ გამოირჩევიან განსაკუთრებული ნიშანდობლივობით.

ტოპონიმთა ფონეტიკური ანალიზი

ახალშენის ტოპონიმში ბევრი ერთეული წარმოდგენილია ფონეტიკური ცვლილებით. ეს კი შეპირობებულია ამ სოფლის მეტყველებით, რომელიც დღეისათვის ძირითადად მესხურია. ლექსიკაში ჯერ კიდევაა შემორჩენილი თურქულის ელემენტებიც. მეორე მხრით, ამ უკანასკნელ ხანებში მკვეთრად შესამჩნევი ხდება იმერული კილოსათვის დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმებიც. ასე რომ, ახალშენის მეტყველება კილოთა შერევის ნიმუშია. ეს გარემოება მკრთალად, მაგრამ მაინც აისახა ტოპონიმშიც. მაგალითად, თუ, ჩვეულებრივ, მესხურის მიხედვითაა ნაწარმოები ფორმები: მოხოვილეზი, ჰეკალიეზი, გორდაძიეზი, კაკანიათსომონას ჩამოჭრილი და ა.შ., იმერულის გაელენითაა დამკვიდრებული ყდანოვისოული ტიპის წარმოება. გარდა ამისა, იმერული კილოდან შეთვისებული ლექსიკური ერთეულები უდევს საფუძვლად ახალშენის ტოპონიმებს - ნაქართავი, საბუღოლა, ბუღოლიძირბო.

ახალშენის მეტყველება მდიდარია ფონეტიკური მოვლენებით. შესაბამისად, ისინი უხვად დასტურდებიან გეოგრაფიულ ადგილ-
თა სახელებშიც.

ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა . თანხმოვანთა ასიმილაციის შედეგადაა მი-
ღებული ფორმები: პუნქიოს (← პუნქის) გერდზე, წისკილუკან (← წის-
კილუკან), საბახჩე (← საბალჩე), ურიასახათი (← ურიასახადი).

დ ი ს ი მ ი ლ ა ც ი ა . ხმოვანთა დისიმილაციის ნიმუშები გოპო-
ნიმიკაში საკმაო რაოდენობითაა: ჭელიძიები (← ჭელიძეები), გორ-
დაძიები (← გორდაძეები), კაკაბაძიები (← კაკაბაძეები), კიკნაძიების
(← კიკნაძეების) ჩამოჭრილი, ნაშაშების ტყიები (← ტყეები). ერთნაირ
ხმოვანთა დისიმილაციის პროცესი იმდენად ძლიერია საკვლევი
სოფლის მეტყველებაში, რომ იგი ანალოგიით იჩენს თავს ა ხმო-
ვანფუძიან და თანხმოვანფუძიან სახელებშიც მრავლობითის ჯ
სუფიქსის დართვისას (მაგ. ძმა - ძმიები, ცხვარი - ცხვრიები...).
ასეთი წარმოებისაა გოპონიმები: მოკლე კვლიები (← მოკლე კვლები),
ჰეკალიები (← (ჰ) ეკლები). ეკალა აქ ნიშნავს ეკლის ხეს და არა ეკალ-
ლიჭს. ამიტომ მრავლობითში უნდა გვექნოდნენ ეკლები.

მოცემულ კონსტრუქციაში საინტერესოა გოპონიმი თხმელაები.
აქ ამოსავალი ჩანს მხოლობითის ფუძე თხმელა. თუ ამ სახელში ა
ფუძისეულია, ჟიან მრავლობითში უნდა შეეცეცილიყო (თხმელეები
- მღრ. ზღვა-ზღვები). ბოლოკიდური ა დაიკარგებოდა მაშინაც,
თუ კი მას კნინობითის მაწარმოებლად ჩავთვლიდით (მღრ. გო-
როლა - გოროლები). თხმელაების შემთხვევაში შეიძლება საქმე
გვექნოდეს მესხურისათვის დამახასიათებელ შენობაები, მელაები გი-
პის წარმოებასთან, სადაც ებ სუფიქსი არ იწვევს ფონეტიკურ
ცვლილებებს¹⁸. მართალია, მსგავსი ნიმუშები დღეს არ გვხვდება
ახალშენელთა მესხურ მეტყველებაში, მაგრამ, საფიქრებელია, გო-
პონიმმა შემოინახა იგი.

ა-ს დისიმილაციითაა გამოწვეული ჯ კომპლექსის დავიწროება
ი-დ საბჟოლია (საბჟოლეა), საკაბია (საკაკებეა).

მ ე ტ ა თ ე ზ ი ს ი . მეგათეზისს ადგილი აქვს სონორ ბგერებში: ეკ-
ვალიტები (ევკალიტები), ლაფიფრას (რაფიელას) ეზო, თხმელა (თხემლა).

ს უ ბ ს ტ ი ტ უ ც ი ა . გოპონიმიკურ ერთეულებში ერთმანეთს ენაც-
ვლება არა მარტო ცალკეული ბგერა, არამედ ბგერათა კომ-
პლექსებიც:

ო / უ არუნის / არონის ჩამოჭრილი, ისიდურას / ისიდორას ყანა.

ჭ/ჯ: ჯინჭარა.

ოი/ფ: ვერდანეს (იორდანეს) ჩამოჭრილი.

ჩკ/ჭკ: ანიჭკას ბრევი.

ბ გ ე რ ა თ დ ა კ ა რ გ ვ ა განსაკუთრებით დამახასიათებელია ახალშენელთა მესხური მეტყველებისათვის. შესაბამისად, გოპონიმებშიც დაკარგულია ერთი ან რამდენიმე ბგერა, ფუძისეული თუ ფორმანგისეული:

კოჩუანი (კოჩუიანი), ობეს (იობეს) მოხოვილი, თა (←მთა), ეკალიტები (←ეეკალიტები), ბოლიძირი (←ბეოლისძირი), ფერშლიყანა (←ფერშლის ყანა), ზეით (←ზევით), გძელი (←გრძელი) კვლიები, კაოს (←კარლოს) ეზო, ლავეს (←ლავერენგის) ჩამოჭრილი, მელარაცია (←მელიორაცია), კამეჩკაპანი (←კამეჩის კაპანი).

ბგერათა შერწყმის გზითაა მიღებული გოპონიმების სახელწოდებები: მოხოვილები, იობეს მოხოვილი. ვე კომპლექსისაგან ო-ს მიღება ჩვეულებრივია ახალშენის მესხურისათვის: ჩვენი→ჩონი, მიწვევა→მიწოვა, მოხვევა→მოხოვა, ასეთი მასდარისაგანაა ნაწარმოები მიმლეობა (გოპონიმის სახელად) მოხოვილები.

პ ბგერა შენარჩუნებულია ე ხმოვნის წინ გოპონიმებში ჰეკალა, ჰეკალიები, ჰეკლიხიები. როგორც საერთოდ მესხურში, ისე ახალშენელთა მეტყველებაში გვხვდება მსგავსი ფორმები (ჰეჭვი, ჰეჩიმი, ჰალალი, ჰაკვანი), სადაც პ ბგერა დღევანდელი სალიგერატურო ქართულის მიხედვით არ იხმარება.

მართალია, ახალშენის გოპონიმთა უმრავლესობა მნიშვნელობით გამჭვირვალეა, ჯერჯერობით არ ძნელდება მათი პირვანდელი სახის აღდგენა ფონეტიკური ცვლილებების გათვალისწინებით, მაგრამ მცირე რაოდენობით მაინც გვხვდება გაუგებარი (ან ნაკლებ გასაგები) სემანტიკის სახელებიც: კუხა, ღაშკერი, ურიასახათი, სალაშკრო, კამეჩკაპანი, ნამაშები, ჭოროფა, ღენჭო, კოჩუანი, ნახრაკეული, ტოლომაჯები. ამ და სხვა მსგავს გოპონიმთა ბუსტი ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის აუცილებელია არა მარტო მესხურ და იმერულ კილოთა მონაცემების შეჯერება, არამედ უცხო ენობრივი კოლექტივის ლექსიკური ერთეულების გათვალისწინებაც, რამდენადაც მესხურში არაა იშვიათი თურქულ-სპარსული წარმოშობის სიტყვები.

**შენიშვნები
ლიტერატურა**

¹ ასეთ შემთხვევაში რომ უფრო ზედმიწევნითი სიზუსტე დაგვეყვას ტოპონიმთა სახელწოდებების დადგენისას, დავეუკავშირდით მეზობელი სოფლების მცხოვრებლებსაც (ყოფილ მეპატრონეებს).

² თ. შურაბიშვილი, ტოპონიმის შესწავლისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961, გვ. 133; ალ. ლლონტი, ტოპონიმური ძიებანი, I. 1971, გვ. 9.

³ ჩამოჭრილი პქვია საკარმიდამო მიწის ზედმეტ ნაკეთეს, რომელიც შემდეგ ჩამოეჭრა ამა თუ იმ კოლმეურნეს.

⁴ ახალშენელთა მესხურ მეტყველებაში არ იხმარება ნაწილობრივი, არც შოთასეული ტიპის წარმოებაა მისთვის დამახასიათებელი. ახალშენელისათვის ზარმაცას ყანა//ვზო//ჩამოჭრილი ნიშნავს, რომ ადგილი წინათ ეკუთვნოდა ზარმაცას.

⁵ თუთა არ იხმარება ახალშენელთა მესხურში. ჩანს, ბეოლა იმერული კილოდან მეუთისელებათ, რადგან იგი არაა დამახასიათებელი ადიგენის რაიონის მესხურისთვისაც.

⁶ გ. გვეშოძე, ქართლის სამეურნეო ტოპონიმია: თსუ შრ., ტ. XXXVII, 1949, გვ. 155.

⁷ თ. შურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 139.

⁸ თ. შურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 144.

⁹ ამ და ზოგ სხვა შემთხვევაშიც აფიქსიანი წარმოების განხილვისას საჭიროების მიხედვით რთულფუძიან ტოპონიმსაც ვიმოწმებთ.

¹⁰ პ. ჯაჯანიძე, წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები (წინასწარი ცნობები): ქუთაისის პედინსტიტუტის XXXVI სამეცნ. სესია, თეზისები, 1972, გვ. 89.

¹¹ თ. შურაბიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 151.

¹² მართალია, ტოპონიმის შინაარსი არაა ნათელი, ამდენად, სიკეყის მედგენილობაც ძნელი გასარკვევია, მაგრამ აქ –ა კნინობითობის მაწარმოებული ჩანს, რადგანაც წულუკიძეში არის ტოპონიმი კუხი (სოფლის სახელი), თანაც მდინარე პატარაა.

¹³ ქართლ არაა დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეული ახალშენის მესხურისათვის. იგი იმერულიდან შემოსული ჩანს, რამდენადაც ადიგენის რაიონის მესხურში ამ სიტყვის მნიშვნელობით გამოიყენება ზღაპრში, რომელიც ჯერ კიდევ ახსოვთ ახალშენელ მოხუკებს. როგორც ეტყობა, ახალშენელებს იმთავითვე

შეუთვისებიათ ქართა და მათი მეგყველების აქტიურ მარაგში მოუქცევიათ.

¹⁴ ალ. ლლონგი, დასახ. ნაშრ., გვ. 11.

¹⁵ ამოსაეალია ისილორუ ამ სახელს ახალშენელები არ ხმარობენ, ამიგომ იმერული კილოდან გადმოიგანეს ასეთი ფონეტიკური ცელილებებით.

¹⁶ სოჟია ქალის მეტსახელია.

¹⁷ ამოსაეალია კაკანიანთ სოჟია (იხ. ოთარაანთი: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძელები, 1953, გვ. 124). ახალშენის მეგყველებაში ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად გამოყენებულია ომ სუფიქსიანი ფორმები ნათესაობითი ბრუნვისა (მრ.რ.). მაგ, ბალახაშვილი→ბალახაიანთი→ბალახაანთი →ბალახათ-ი. ანალოგიურია კაკანიიან-თ-ი→კაკანიანთ-ი →კაკანიათ-ი. კაკანიათ-ი ნიშნავს არა კაკანიას სიმრავლეს, არამედ მიუთითებს, რომ სიმონა არის კაკანიას ჩამომავლობის (კაკანია-მამაკაცის მეტსახელია).

¹⁸ შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, 1954, გვ. 138.

ტოპონიმიკური ლექსიკონი

ახალშენი პატარა სოფელია, შესაბამისად, ტოპონიმთა რაოდენობაც არაა დიდი, 200-მდე ძლივს აღწევს. ტოპონიმიკურ ერთეულებში დიდ ჯგუფს ქმნის ისეთი სახელები, რომელთა საზღვრულ წევრად გამოყენებულია ყანა, ეზო, ჩაო, ჩამოჭრილი, მსაზღვრელად კი - გვარი, სახელი ან მეტსახელი. მეორე მხრით, რადგან სოფლის რელიეფი ძირითადად ვაკეა (აქა-იქ მდინარეთა ნაპირებთან თუ იქმნება მცირეოდენი დაბლობი ან ბორცვი), ამიგომ ტოპონიმიკაშიც თითქმის არ გვხვდება ისეთი სახელები, როგორიცაა: მთა, გორი, კლდე, ჭაკე და ა.შ.

სოფლის არსებობის ამ სამოციოდე წლის მანძილზე მოგიერთმა ადგილმა რამდენჯერმე შეიცვალა მფლობელი და, შესაბამისად, იცვლებოდა სახელწოდებაც. ასეთ შემთხვევაში ლექსიკურ ერთეულად შევიგანეთ ახალშენელთა მიერ შერქმეული სახელი და შემდეგ მივუთითეთ იქვე მის წინანდელ სახელწოდებაზე (რომლის შესახებაც დღეს ახალშენელებმა ნაკლებად ან საერთოდ არ იციან).

ახალშენის ტოპონიმიკისათვის ნიშანდობლივია ამა თუ იმ

გეოგრაფიული ადგილის სახელწოდებათა პარალელური ფორმები (ბგერითი შედგენილობით განსხვავებული). თითოეული მათგანი ლექსიკონში წარმოდგენილია ცალ-ცალკე, ხოლო ფონეტიკურ-გრამატიკული ცვლილებებით მიღებული ნიმუშები მიჩნეულია ერთ ერთეულად (მაგ.: ზეით / / ზეით: პანტიყანა / / პანტიყანები...).

ახალშენის ტოპონიმებში შეტანილია აგრეთვე იმ ადგილთა სახელები, რომლებიც სოფლის ტერიტორიის გარეთ მდებარეობენ. მაგ., ასეთი 19 ერთეულია ბაღდათის რაიონში, ერთი კი - ხონის რაიონში (ჭალა). ბაღდათის რაიონში ახალშენელებს ადრიდანვე პქონდათ (დღესაც აქეთ) საზაფხულო საძოვრები. იქაურ ადგილთა სახელები მათ მიერვეა შერქმეული. ლექსიკონში ასეთ ტოპონიმებს მიწერილი აქვს „ბაღდათის რაიონი“.

ცალკეული ერთეულის დასახელებისას მოგ შემთხვევაში მოცემულია ტოპონიმის ეტიმოლოგიაც ინფორმატორის ცნობაზე დაყრდნობით.

ანიკას / / ანიჭკას ბრეკი სათესი. ადგილი ფერდობია. წინათ იგი ეკუთვნოდა ვინმე ანიკას.

ანტონას ყანა სათესი.

არონის / / არუნის ჩამოქრილი სათესი (არონი / / არუნი მამაკაცის მეტსახელია).

აჭიას ეზო სათესი (აჭია მამაკაცის მეტსახელია).

ახალშენი სოფლის სახელი, სოფლის დაარსებამდე ამ ადგილს (ტყეს, სათეს ფართობებს) უწოდებდნენ ზემო კუხას შემდეგ სოფელს ოფიციალურად ეწოდა ახალშენი (ახალი დასახლება).

ახალშენის ზოლი ტყის ვიწრო ზოლი, მთელ სიგრძეზე გასდევს ახალშენის ჩაის.

ახალშენის ჩაი ჩაის ფართობი.

ბაშბის ყანა სათესი. წინათ აქ ბაშბას თესავდნენ.

ბაღდოს კაბეტი ტყე, მინდორი, ნაწილი სათესი.

ბოსტანი ჩაის ფართობი. წინათ აქ ბოსტნეული კულტურები ითესებოდა, ბოსტანი ყოფილა.

ბოსტნის გზა პატარა გზა, რომელიც მთელ სიგრძეზე გასდევს ბოსტნისა და მინდვრის ჩაის, მიემართება ნაშაშების ჩაიძღუ.

ბოსტან-მინდვრის გზა ნ. ბოსტნის გზა.

ბოსტნის ჩაი ნ. ბოსტანი.

ბოლოიძირი / ბოლოიძირები სათესი.

ბოლოიძირისთავი სათესი.

გადაღმა ჩაი ჩაის ფართობი. მდებარეობს სარწყავი არხის გადაღმა.

გადაჭრილი ჩაი ნ. გადაღმა ჩაი.

გაუქმებული ჩაი ნ. გადაღმა ჩაი.

გიგლას ეზო სათესი.

გივიას კაპეტი პაგარა მინდორი.

გორდაძიები სათესი. წინათ ეს ადგილი ეკუთვნოდა კუხელ გორდაძეს, რომელიც უწოდებდა გუბისწყლის ბირებს / ფრანგების ყანას (ადგილი მდ. გუბისწყლის ნაპირზეა, თანაც „ფრანგების“ სოფელშია).

გორელის ეზო სათესი

გუბისწყლის ყანა სათესი.

გუბისწყალი მდინარე.

გუბისწყლის ხიდი ხიდი მდ. გუბისწყალზე და მის ირგვლივ მიმდებარე ადგილი.

გრძელი კვლიები ჩაის ფართობი. წინათ ადგილი ეკუთვნოდა ხონის ქდანოვის სახელობის კოლმეურნეობას, რომელიც მთლიან ფართობს უწოდებდა ფრანგების ჩაის ახალშენელებმა ამ კოლმეურნეობისაგან გადმოცემულ ადგილს უწოდეს საერთო სახელად ქდანოვის ჩაი, ხოლო ცალკეულ ნაწილებს სახელი შეარქვეს მდებარეობისა თუ სხვა ნიშნის მიხედვით.

დაბლაყანა / დაბალყანა საძოვარი. ადრე სათესი იყო. ადგილი დაბლობია, ჩაევარდნილი.

დასასვენებელი მდინარე გუბისწყლის რიყე ნაპირი. აქ საქონელს ასვენებენ შუადღისას. წინათ ადგილს უწოდებდნენ ნაწისკვილებს.

დაჭრილი ჩაი ნ. გადაღმა ჩაი. ამ ადგილისათვის პარალელურად რამდენიმე სახელი იხმარება. პირველად ერქვა გადაღმა ჩაი შემდეგ გაუქმებული ჩაი (ჩაის ბუჩქები გახმა და უნაყოფო გახდა), სულ ბოლოს ეწოდა გადაჭრილი ჩაი / დაჭრილი ჩაი (გამხმარი ბუჩქები გაახლების მიზნით ღრმად გადაჭრეს და კვლავ აქციეს ჩაის ფართობად).

დიდი ჩაი ნ. ახალშენის ჩაი.

დიდყანები სათესი.

დიდყანების კორდები სათიბი.

დიდყანების გზა შარაგმა და ადგილი.

დონიჩის საბუღალა სათესი. წინათ აქ ბოლის ხეების ბალი - საბუღალა იყო (დონიჩი მამაკაცის მეტსახელია).

დუბე ნ. დაბლაყანა//დაბალყანა.

ევალიტები//გვალიტები ევკალიპტის ხეების ვიწრო ზოლი.

ეღა საცხოვრებელი ბინები მთის სამაფხულო საძოვარზე (ბაღ-დათის რ.).

ენუქეს ყანა სათესი. წინათ ადგილი ეკუთვნოდა კუხელ ენუქეს, რომელიც უწოდებდა კუხის//კუხაის ბირს (მდ. კუხას ნაპირზე). ახალშენელებმა შემდგომში ახალი სახელი შეარქვეს მფლობელის მიხედვით.

ექსგექტრიანი ჩაის ფართობი (6 ჰა-ს უდრის მოცულობით).

გობეს//გებეს//ობეს//იობეს მოხოვილი სათესი. ადგილი წინათ ეკუთვნოდა კუხელ იობე გორდაძეს, რომელიც ეძახდა გუბისწყლის-ბირეს//ფრანგების ყანას ახალშენელებმა კი მას უწოდეს იობეს მოხოვილი (მდ. გუბისწყალი ამ ადგილზე უხვევს და ფართობიც მოხვეულია. იობე - წარმოდგენილია ფონეტიკური ცვლილებებით).

ჯარმაყას ყანა საძოვარი. წინათ სათესი იყო (ჯარმაყა მამაკაცის მეტსახელია).

ჯაქროს//ჯაქარას ეზო სათესი.

ზეით//ზევით სოფლის დასავლეთი ნაწილი.

ზეით//ზევით ქუჩა ნ. გეით//გევით.

ზეით (ზევით) ჩაი ნ. ახალშენის ჩაი. როცა ჩამოყალიბდა ახალშენის კოლმეურნეობა, პირველად აქ (სოფლის შიგნით) დათესეს ჩაის კულტურა, შემდეგ მიუმატეს სხვა ფართობებიც უფრო განაპირა ნაწილებში, ამიტომ უწოდეს ახალშენის ჩაი. თანაც ეს ფართობი მოქცეული იყო კუხის ჩაისა და ჟღანოვის ჩაის შორის. მალე გოპონიმის პარალელური სახელებიც გაჩნდა - დიდი ჩაი (ჩაის ბუჩქი დიდი მოცულობისაა) და ზეით (/ /ზევით) ჩაი (ფართობი სოფლის იმ ნაწილშია, რომელსაც ახალშენელები ზეით ქუჩას ეძახიან). გოპონიმის სამივე სახელი თანაბრად მოიხმარება.

თა (მთა) საზაფხულო საძოვარი. ნ. ურიასახათი (ბაღდ. რ.).

თათრის სათიბი ტყე, მინდორი (ბაღდ. რ.).

თხილის ღელე ლელე (ბაღდ. რ.).

თხმელაები მდ. კუხას ნაპირზე თხმელის ხეების ზოლი.

ივლიტელების ასასვლელი მინდორი, ფერდობი (ბაღდ. რ.).

ივლიტის ფერდი ნ. ივლიტელების ასასვლელი.

ისიდორას (/ / ისიდურას) ყანა სათესი. ადგილი წინათ ყოფილა ხონელი ისიდორეს საკუთრება. იგი ფართობს უწოდებდა გუბისწყლისპირებს / / ფრანგების ყანას ახალშენელებმა ახალი სახელი შეარქვეს მფლობელის მიხედვით.

კაკაბაძეები სათესი.

კამეჩკაპანი / / კამეჩიკაპანი საძოვარი (ბაღდ. რ.).

კანაო არხი და ადგილი.

კანტორის ეზო ყოფილი კოლმეურნეობის კანგორის ეზო.

კაოს ეზო სათესი (კაო (← კარლო) მამაკაცის სახელია).

კოლონიის გზა მოასფალტირებული გზა კოლონიის მიმართულებით.

კოლონიის ჩაი ჩაის ფართობი.

კობიტხიძი სათესი. წინათ გუბისწყლისპირები რქმევია.

კორუანი / / კორუანები სათესი. ახალშენელი პირველმოსახლეები ხის კუნძებს, ფესვებს კორუებს უწოდებდნენ. აქედანაა კორუანი, ე.ი. კუნძებიანი.

კორუანის ტყე ტყე.

კუხა მდინარე.

კუხის ჩაი ნ. კოლონიის ჩაი. ფართობი ეკუთვნოდა ს. კუხის კოლმეურნეობას და მაშინ უწოდებდნენ კაკაბაძეებისოვლს / / ეწრის ჩაის პარალელურად ახალშენელები მას კუხის ჩაის ეძახდნენ, რამდენიმე წლის წინათ კუხის ჩაი გადაეცა ხონის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის წამაშების კოლონიას. ახლა დაერქვა კოლონიის ჩაი. კუხის ჩაი და კოლონიის ჩაი თანაბრად მოიხმარება.

ლაფიერას ეზო სათესი.

ლოჩოშვილის ყანა სათესი.

მელარაცია ნ. კანაო.

მექანიზაციის ჩაი ჩაის ფართობი.

მინდვრის ჩაი ჩაის ფართობი.

მინდვრის წყარო წყარო. მინდვრის ჩაის ახლოსაა.

მინდორი ნ. მინდვრის ჩაი. წინათ აქ საძოვარი მინდვრები ყოფილა. მიხას დაბლაყანა სათესი.

მოკლე კვლიები ჩაის ფართობი.

მოხოვილები გყე, სათესი (ადგილი მოხვეულია).

მუხებში ნ. მოკლე კვლიები.

მუხის ძირები ნ. მუხებში. წინათ ჩაის ეს ფართობი ეკუთვნოდა ედანოვის სახელობის კოლმეურნეობას, რომელიც უწოდებდა ფრანგების ჩაის როცა ახალშენელებს გადმოეცა ეს ნაკვეთი, რამდენიმე სახელი შეარქვეს: მოკლე კვლიები (ჩაის მწკრივები მოკლეა) // მუხებში // მუხისძირები (ორი მხრიდან მუხის გყის-ზოლი აკრავს). საკოლმეურნეო წიგნში გატარებულა მუხისძირები.

ნამაშები გყე, საძოვარი, ჩაი. ესაა რამდენიმე ათეული ჰექტარი ფართობი, მდებარეობს სოფლის სამხრეთით. აქ ახალშენელებმა გააშენეს ჩაის კულტურა. ათიოდე წლის წინათ მთლიანი ფართობი გადაეცა ნამაშების კოლონიას.

ნამაშების გზა კოლონიის გზა. სოფელს აერთებს ნამაშების კოლონიასთან. წინათ აქ იყო პაგარა შარაგზა, ეწოდებოდა პირველუბნის გზა (ახალშენელები ამ გზით პირველუბნის ჩაიში მიდიოდნენ). როცა ნამაშების კოლონია დაარსდა, აუცილებელი გახდა ამ გზის გაფართოება, გაგრძელება და კეთილმოწყობა. მალე დაერქვა ახალი სახელწოდებაც - კოლონიის გზა // ნამაშების გზა.

ნამაშების ძველი გზა პაგარა შარაგზა. იგი სოფელს აერთებდა ნამაშების ჩაისთან ამ გზამ დღეისათვის დაკარგა ფუნქცია და სახელიც დავიწყებას ეძლევა.

ნამაშების ტყიები გყე.

ნამაშების ჩაი ჩაის ფართობი.

ნამწვები საძოვარი, მინდორი. წინათ აქ გყეები ყოფილა, გაუჩეხავთ, დაუწვავთ და სათესად გამოუყენებიათ.

ნაპურალი სათესი, წინათ აქ პური ითესებოდა.

ნაქართავი // ნაქართალი მინდორი. წინათ აქ საქონლის სადგომი ქართა ყოფილა. მალე იგი გაუქმებიათ, ადგილი სათესად გამოუყენებიათ.

ნაქერალა / / ნაქერალი სათესი.

ნაჩესები საძოვარი.

ნაჩესების ტყეები გყე.

ნაციხარები საძოვარი. წინათ აქ ციხე ყოფილა.

ნახრაკუული სათესი. გადმოგვეცემენ, რომ ადგილი ძალიან მშრალი იყო და გვალვის დროს მოსაუვალი სულ იხრუკებოდაო. მეორე ვარიანტით: თითქოს წყალმა გადაფხიკა, გადახრაკა ეს ადგილი.

ნეკები ჩაის ფართობი. ესაა ახალშენის ჩაის ერთი ნაკვეთი. აქ მწკრივები თანდათანობით მოკლდება. ერთმანეთის მიმართ ისე არიან განლაგებული, როგორც ნეკა თითი მის მომდევნოსთან.

ნესტორას ყანა სათესი. ადგილი წინათ ეკუთვნოდა კუხელ ნესტორ გორდაძეს, რომელიც ეძახდა ფრანგების ყანას / / გუბისწყლისპირებს. შემდგომში ახალშენელებმა შეარქვეს ახალი სახელი მფლობელის მიხედვით.

ორმწკრივიანი ჩაის ფართობი, გერიგორიულად ნამაშებშია ახალშენელებს მხოლოდ ამ ფართობზე დაუთესაეთ ორ მწკრივად ჩაის ბუჩქი, რომ იგი ფართე და დიდი გამოსულიყო, შესაბამისად, ადგილისათვის უწოდებიან ორმწკრივიანს.

ორმწკრივიანის დელე დელე ორმწკრივიანის ჩაის ახლოს.

ორმწკრივიანის ჩაი ნ. ორმწკრივიანი.

პანტიყანა / / პანტიყანები სათესი.

პანტიყანის ზღვარი ეკლის ხეების გყის დიდი ბოლი.

პაპაგები სათესი. ადგილი წინათ ეკუთვნოდა სოფ. დედალაურის მცხოვრებ პაპაევას, რომელიც უწოდებდა ჯინჯარას, როცა ახალშენელებმა შეისყიდეს, დაარქვეს პაპაგები.

პაპაგების ყანა ნ. პაპაგები.

პატარა ჩაი ჩაის ფართობი.

პიდონიკი / / პიტონიკი / / ფიდონიკი სათესი. წინათ აქ მოწყობილი პქონიით სანერგე.

პირველუბანი ნ. პატარა ჩაი.

პირველუბნის გზა ნ. კოლონიის გზა.

პირველუბნის ჩაი ნ. პატარა ჩაი, წინათ ადგილი ეკუთვნოდა ხონის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის 1 უბანს, რომელიც აქ თესდა

ბოსტნეულ კულტურებს და ადვილსაც ბოსტანი ერქვა. შემდეგ ფართობი გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას. აქ გააშენეს ჩაი და უწოდეს ადვილს პირველუბანი//პირველუბნის ჩაი. მალე გაჩნდა ახალი სახელი პატარა ჩაი (ბურქები პატარა ზომის იყო).

პუნქტის (/ /პუნქტის) გვერდზე ჩაის ფართობი.

პუნქტის (/ /პუნქტის) ეზო პატარა ადგილი, სადაც წინათ იყო ჩაის საწონი პუნქტი.

პუნქტის (/ /პუნქტის) უკან ტყე.

ყდანოვები / /ყდანოვი ჩაის ფართობი.

ყდანოვისოული ნ. ედანოვები.

ყდანოვის ტყე ნ. პუნქტის (/ /პუნქტის) უკან.

ყდანოვის ჩაი ნ. ედანოვები. ახალშენის ტერიტორიაზე ქ. ხონის ედანოვის სახ. კოლმეურნეობას პქონდა ჩაის დიდი ფართობი, რომელსაც უწოდებდა საერთო სახელად ფრანგების ჩაის (ახალშენელები კი - ყდანოვის ჩაის//ზობუას ჩაის). როცა ეს ნაკვეთი გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას, ახალშენელებმა შეარქვეს ყდანოვები / /ყდანოვის ჩაი (როგოც მანამდე ეძახდნენ შდრ. კუხის ჩაი, ახალშენის ჩაი...). რამდენიმე პექტარზე გაშენებული ჩაის ფართობისათვის ერთი სახელი პრაქტიკულად მოუხერხებელი გამოდგა, ამიტომ ცალკეულ ნაწილებს ახალი სახელები შეერქვა. ყდანოვები / /ყდანოვის ჩაი შერჩა მხოლოდ ერთ ნაკვეთს, რომლის სახელწოდების ედანოვისოული ვარიანტი გაჩნდა უფრო მოგვიანებით, კუხის კოლმეურნეობასთან შეერთების შემდეგ.

საბახჩე სათესი.

საბახჩის ზღვარი ტყის ზოლი.

საბოლოო სათესი. წინათ აქ ბჟოლის ხეების ბაღი იყო.

სათავე წისქვილის წყლის სათავე მდ. გუბისწყალზე. იგი სოფელ გუბისწყლის წისქვილისთვისაა გაკეთებული. აქ წყალი გუბდებოდა სპეციალური ქვის ჯებირით, რომლითაც ადვილად შეიძლებოდა მდინარის ერთი ნაპირიდან მეორეზე გადასვლა. ე.ი. ქვის ხიდი იყო, ამიტომ ს. დედალაურის მცხოვრებნი ამ ადგილს ქვანადას უწოდებდნენ. სათავე ახალშენელებმა შეარქვეს.

სათავე სათესი (წისქვილის წყლის სათავეს ახლოსაა).

სათბი მინდორი (ბლდ. რ.).

სათიბის წყარო (ბაღდ. რ.).

საკაცობა კლდე (ბაღდ. რ.).

საღაშკრო გზა ურიასახათისაკენ (მთისაკენ).

სასაფლაო სასაფლაო.

საფრანგეთი ნ. ახალშენი.

სილა სათესი. ადგილი ფხეიერია, სილიანი.

სიყმას ყანა ნ. გივლას ეზო. პირველად ამ ადგილზე ცხოვრობდა ქალი, რომელსაც მეგსახელად სიყმას ეძახდნენ. როცა ის სხვაგან გადავიდა საცხოვრებლად, ადგილი იქცა კოლმეურნეობის სათეს ფართობად სიყმას ყანის სახელით. შემდეგ აქ დასახლდა გივლა ბაღდომეილი, მაგრამ მალე იგი სხვა რაიონში გადასახლდა და ადგილი ისევ კოლმეურნეობის სათესი ფართობი გახდა. წარმოიშვა გოპონიშის მეორე სახელი გოვლას ეზო. დღეს ორივე სახელწოდება იხმარება, უფრო ხშირად მაინც სიყმას ყანა გამოიყენება.

სკოლის გადაღმა ჩაის ფართობი.

სკოლის გვერდზე ჩაის ფართობი.

სონას ეზო საძოვარი.

სტადიონი მინდორი. წინათ აქ ჩაის ფართობი იყო. ეკუთვნოდა ქ. ხონის სტურუას სახელობის კოლმეურნეობას, რომელსაც მეგსახელად ქარჩხაფის/ქარჩხაპის კოლმეურანეობას ეძახდნენ. ისინი ამ ადგილს ფრანგების ჩაის უწოდებდნენ, ახალშენელები კი - ქარჩხაფის (/ / ქარჩხაპის) ჩაის. დროთა განმავლობაში აქ ჩაის ბუჩქები გახმა. ახალშენელმა ახალგაზრდებმა ადგილი გაწმინდეს და ფეხბურთის სათამაშო მოედნად - სტადიონად აქციეს.

ტასოს კლდე კლდე (ბაღდ. რ.).

ტირუნას დეღე დეღე (ბაღდ. რ.). (ტირუნა ქალის სახელია).

ტირუნას წყარო წყარო (ბაღდ. რ.).

ტილომაჯები ნ. თხილის დეღე (ტილომაჯი ნიშნავს მოხვეულს).

უეშურტა პატარა ტბა. ესაა ს. გუბისწყლის წისქვილისათვის სპეციალურად შეკუთვნილი წყალი - ტბის მსგავსი. გადმოცემით, თითქმის ამ წყალში „ეშმაკები“, „ჭინკები“ ბუდობდნენ, ამიტომ მის ახლოს გავლა საშიში იყო, რომ უეშური არ აპყოლოდათ.

ურიასახათი ნ. თა. ადგილი მდებარეობს ბაღდათის რაიონში, კურორტ საირმოდან სამხრეთით. ეს საძოვარი (რამდენიმე. პექ-

გარი) ახალშენელებს უყიდიათ კოლმეურნეობის ჩამოყალიბებამდე. ყოველ ზაფხულს აქ აპყავდათ კერძო საქონელი (მამინ მესაქონლეობა უფრო განვითარებული ყოფილა) საძოვარზე; უმეტესობა ცოლ-შვილით მიდიოდა. ეს ყოფილა დასასვენებელი ადგილი მოსახლეობისთვისაც. ცხოვრობდნენ პატარ-პატარა ქოხებში „ეილებში“ (იაიალა - თათრ.). კოლმეურნეობის ჩამოყალიბების შემდეგ ადგილი გახდა მხოლოდ კოლმეურნეობის მესაქონლეობის ფერმის საძოვარი. იგი დღესაცაა გამოყენებული. ურასახათი გოპონიმის ოფიციალური სახელწოდებაა, თა კი შერქმეულია ახალშენელების მიერ რელიეფის მიხედვით.

ფანჯოს კუხა მდ. კუხას ერთ-ერთი ნაწილი.

ფერმის გზა პატარა შარაგზა.

ფერმის დაბლა სათესი. ყოფილი საკოლმეურნეო ფერმის ახლოს, დაბლობში მდებარეობს.

ფერშლიყანა სათესი. წინათ ადგილი ეკუთვნოდა კუხელ ლადოს, რომელიც ყანას უწოდებდა კუხის//კუხაისპირს (მდ. კუხას ნაპირზეა). ეს ლადო პროფესიით ექიმი ყოფილა. მას ახალშენელები ფერშალ ლადოს ეძახდნენ (დღესაც ახალშენელი მოხუცი ექიმის ან ექთნის მნიშვნელობით ფერშალს ხმარობს). როცა ადგილი ახალშენის კოლმეურნეობას გადმოეცა, შეარქვეს ახალი სახელი ფერშლიყანა.

ფლატე//ფლატო ტყე.

ფლატე ღელე.

ფლატო პატარა გზა.

ფონი მდ. კუხას რიყე ნაპირი.

ფრანგები ნ. ახალშენი. ახალშენი სოფლის ოფიციალური სახელია. საფრანგეთი და ფრანგები შერქმეულია მეზობელი სოფლის მცხოვრებთა მიერ. ამისი მიზეზი ყოფილა შემდეგი ფაქტი: ცნობილია, რომ მესხეთში გავრცელდა კათოლიკური სარწმუნოება ფრანგი მისიონერების გზით. ამიტომ იქაური ქართველ-კათოლიკეები თავიანთ თავს ფრანგებს უწოდებდნენ. ეს სახელი მათ სხვაგანაც გადაიტანეს (მაგ. ქ. გორში არის ფრანგების უბანი. ქ. ხონში - ფრანგების სოფელი. ფრანგებად იწოდებოდნენ ქუთაისში, თბილისსა და სხვაგან მცხოვრები ქართველი კათოლიკეები). მესხეთიდან ხონ-

მი გადმოსულმა ახალმოსახლეებმაც გააცნეს თავი მეზობელი სოფლების მცხოვრებთ ფრანგ კათოლიკეებად, ამიტომ მაშინვე მეურქმევიათ სოფლისათვის საფრანგეთი//ფრანგები მაშინ ხონელები საესებით დარწმუნებული იყვნენ, რომ ახალშენელები საფრანგეთიდან იყვნენ ჩამოსულნი. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ მაშინ იმერული კილოსაგან მკვეთრად განსხვავდებოდა ახალშენელთა მესხური მეტყველება, რომლის ლექსიკაში დიდი რაოდენობით იყო თურქული წარმოშობის სიტყვები (ყველა პირველმოსახლე მამაკაცი ფლობდა თათრულს).

სოფლის სახელწოდება ახალშენი იმერლების მიერ უფრო ნაკლებად მოიხმარება, ვიდრე საფრანგეთი//ფრანგები. თუ თავდაპირველად ახალშენელი თვითონ უწოდებდა საკუთარ თავს ფრანგს, დღეს ეს სახელი ახალშენელისათვის შეურაცხყოფელია.

ფრანგების გელესია ნ. სასაფლაო. ეს სახელი დარქმეულია იმერული კილოს მომხმარებლის მიერ. ახალშენელთა სასაფლაოს უწოდეს ფრანგების გელესია ახალშენელთა მესხურში კი გელესია მხოლოდ სალოცავის (შენობის) სახელია, სასაფლაოს მნიშვნელობით იგი არ იხმარება.

ფუნდუხი ღელე ნ. თხილის ღელე (ფუნდუხი თხილს ნიშნავსო).

ქარჩაფის (/ / ქარჩაბის ტყე) ტყე.

ქარჩაფის (/ / ქარჩაბის) ჩაი ნ. მექანიზაციის ჩაი. ეს ფართობი წინათ ეკუთვნოდა ქ. ხონის სტურუას სახ. კოლმეურნეობას (მეგ-სახელად ქარჩაფის / / ქარჩაბის კოლმეურნეობას), რომელიც უწოდებდა ფრანგების ჩაის, პარალელურად ახალშენელები ეძახდნენ ქარჩაფის (/ / ქარჩაბის) ჩაის. შემდეგ ეს ადგილები დასამუშავებლად (საბაზოდ) გადასცეს ხონის მექანიზაციის გეჟნიკუმს, ახალშენელებმა უწოდეს კელაე ახალი სახელი - მექანიზაციის ჩაი. გოპონი-მის ორივე სახელი თანაბრად გამოიყენება.

ქვაბი საძოვარი. ადგილი გამოქვაბულია (ბაღდ. რ.).

ქვეით / / ქვეით სოფლის აღმოსავლეთი ნაწილი.

ქვეით / / ქვეით ქუჩა ნ. ქვეით / / ქვეით.

ქერივი ქალის ყანა სათესი. წინათ ადგილი ეკუთვნოდა კუხელ ქალს, რომელიც ქერივი ყოფილა. იგი ფართობს ეძახდა კუხის- / / კუხისპირს შემდეგ ყანა გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას

და ახალშენელებმა უწოდეს ქერიფი ქალის ყანა.

ქრისტინეს დაბლა ყანა სათესი ადგილი, დაბლობია.

ლაშკერი პატარა მდინარე, იწყება სოფ. ძეძილეთიდან, გამოივლის სოფ. დედალაურს და ახალშენის ტერიტორიაზე უერთდება მდ. გუბისწყალს.

ლაშკერები სათესი, საძოვარი, მდ. ლაშკერის ნაპირზეა.

ლაშკერისპირები გყე.

ღენჭოები // ღენჭო სათესი. ინფორმატორის თქმით, წინათ აქ ადგილი ჭაობიანი, ჭენჭყიანი ყოფილა. ერთი შეხედვით, შეიძლება ღენჭო დაგვეკავშირებინა ღენჭი // ღენჭებო-სთვის, რომლებიც ქვემოიმერულსა და გურულში ნაჭუჭის მნიშვნელობით გამოიყენება. მაგრამ ისინი ახალშენელთა მესხურში საერთოდ არ იხმარება.

ყრამაღა სასადილოსა და მისი მიმდებარე ადგილების სახელია. სასადილო აგებულია სოფლის აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. გუბისწყლის ხიდთან, გზის პირზე. შენობის პირდაპირ (გზის მეორე მხარეს) იწყება გყის ზოლი - პანტიყანის ზღვარი, სადაც შემადლებულ ადგილზე მოაწყვეს საზაფხულო ფანჩატურები საქეიფოდ. აქ ასევე-ჩამოსელის დროს მთერალები „ყირამაღა“ (კოტრიალით) ცვივდებოდნენ თურმე. სასადილოსაც ამიტომ შეარქვეს ყრამაღა.

ცაცხვები სათესი.

ცხრაბუხლი ღელე, მინდორი (ბაღდ. რ.).

წისკილის წინ ნ. ბაშბის ყანა. პირველად ადგილს ბაშბის ყანას ეძახდნენ, შემდეგ უწოდეს - წისკილის წინ (სოფლის წისქვილის წინაა). დღეს ეს უკანასკნელი სახელი იხმარება. ბაშბს ყანა მხოლოდ მოხუცებმა იციან.

წისკილოკან სათესი.

წყალგაღმა სათესი. ადრე ეს ადგილი ეკუთვნოდა კუხელებს, რომლებიც უწოდებდნენ გუბისწყლისპირებს // ფრანგების ყანას, როცა ახალშენელებმა შემოიერთეს ფართობი, უწოდეს წყალგაღმა (მდებარეობს მდ. გუბისწყლის გაღმა).

წყალთაშუა ნ. კაკაბაძეები. ადგილი ეკუთვნოდა კუხელ კაკაბაძეს, რომელიც ეძახდა გუბისწყლისპირებს // ფრანგების ყანას შემდეგ იგი გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას. ახალშენელებმა შეარქვეს კაკაბაძეები (კაკაბაძეები), მალე გოპონიმს გაუჩინეს ახალი

სახელიც - წყალთაშუა (ადგილს სამი მხრიდან უელის წყალი).
დღეს ორივე სახელი თანაბრად გამოიყენება.

ჭალა სათესი მდ. ცხენისწყლის ნაპირზე.

ჭელიძეს ყანა სათესი.

ჭელიძეები ნ. ჭელიძეს ყანა. წინათ ადგილი ეკუთვნოდა სოფ. დედალაურელ ჭელიძეს, რომელიც უწოდებდა ზედა კუხაისძის შემდეგ იგი გადმოეცა ახალშენის კოლმეურნეობას და შეერქვა ახალი სახელები - ჭელიძეები / ჭელიძეს ყანა.

ჭილუბი პატარა ტყე, წინათ აქ ხარობდა მცენარე ჭილი.

ჭოროფა სათესი. გომონიძის სახელს ზოგი უკავშირებს მცენარე ჭილს, ზოგიც ჭაობს. ახალშენელებს ეს ადგილი უყვიათ ს. დედალაურის მცხოვრებთაგან, ამ უკანასკნელთ კი ადრევე შეუძენიათ თავად ანტონ წულუკიძისაგან. სათესი მიწა რამდენიმე პექტარი ყოფილა. აღნიშნავენ, რომ ჭოროფა ერქვა ამ ადგილებს თვით ანტ. წულუკიძის დროსაცო. ეგევე სახელი შერჩა დღესაც. ჭოროფას ეძახის ახალშენელიც და დედალაურელიც თავის სათეს ფართობს.

ჭყუნტიძიო სათესი.

ხარტილელე დელე (ბაღდ. რ.).

ხიდიყური საძოვარი (მდ. გუბისწყლის ხიდის მიდამოებია).

ხუთგეგეტრიაი ჩაის ფართობი (ხუთი პექტარია).

ჭინჭარა // ჯინჭარები სათესი. წინათ აქ ბევრი ჭინჭარი სცოდნია.

პეკალა ნ. პანტიყანის მღვარი.

პეკალიები ეკლის ხეების პატარა ტყე.

პეკლიხები ტყე.

რეკენზია

დოც. ეუენა პეტრეს ასული ფეიქრიშვილის შრომისა -
„სოფელ ახალშენის (წულუკიძის რაიონი) გომონიშები“

ნაშრომის პირველ განყოფილებაში ს. ახალშენის დასახლების მოკლე ისტორიული მიმოხილვაა წარმოდგენილი. მეორე ნაწილში გომონიშთა გრამატიკული წარმოებაა განხილული, მესამეში ავტორი გომონიშთა ფონეტიკურ ანალიზს იძლევა. მეოთხე ნაწილს წარმოადგენს სოფელ ახალშენის გომონიშეკური ლექსიკონი.

ნაშრომში შემოტანილია ახალშენის მცხოვრებთა გვარები.

სოფელი ახალშენი 60 წლის დასახლებულია. ადგილთა

სახელდებაც ამ დროის ფარგლებში თავსდება. ამიგომაცაა, რომ გოპონიმთა დიდი ნაწილი გამჭვირვალეა. ჯერ კიდევ არ მომხდარა ისეთი ფონეტიკური ცვლა, რომ გამოეწვია ფუძეში ჩაქსოვილი ცოცხალი სახის დაბნელება.

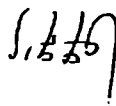
ეს ნაშრომი განსაკუთრებით ფასეულია არა მარტო იმიტომ, რომ მასში ერთი სოფლის გოპონიმიკის ყველა საკითხია მთელი სისრულით მეცნიერულად გაანალიზებული და სათანადო დასკვნებით წარმოდგენილი, არამედ იმიტომაც, რომ იგი ერთგვარად ნიშნავს იძლევა იმისას, თუ როგორ ხდება ადგილთა სახელდება და რა ფონეტიკური პროცესებით შეიძლება ხასიათდებოდეს იგი პირველ ეტაპზე.

ამ თვალსაზრისით დოც. ე. ფეიქრიშვილის ეს ნაშრომი, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, სანიმუშოა, გოპონიმიკურ მეცნიერებათა კარგი შენაძენია. დიდად სასარგებლო იქნება მისი გამოქვეყნება.

იგი უდავოდ აკმაყოფილებს საკვლევო-სამეცნიერო თემის მოთხოვნებს.

რეცენზენტი

ქართული ენის კათედრის
პროფესორი

(ა. ჯაჭიანიძე)

თეზისები

წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის ტოპონიმები

1. 1910 წელს ქვემო იმერეთში (წულუკიძის რაიონი) წარმოიშვა ადიგენის რაიონიდან გადმოსული მესხებით დასახლებული პატარა სოფელი ახალშენი (ამჟამად ცხოვრობს 53 კომლი).

2. სოფლის მეტყველება ღღეისათვის წარმოადგენს მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ნიშნებს. ამდენად, იგი მდიდარ მასალას იძლევა ენობრივი თვალსაზრისით. შესაბამისად, საინტერესოა ამ ახალი სოფლის გოპონიმიკის ჩვენებაც, რაც

ნაწილობრივ მაინც დაგვეხმარება, რომ წარმოვიდგინოთ ნებისმიერი სოფლისა თუ ქალაქის ადგილთა სახელდების ზოგადი პრინციპები.

3. ახალშენელ პირველმოსახლეებს გოპონიმთა სახელწოდებები ძირითადად დაუკავშირებიან სამეურნეო საქმიანობასთან და ლანდშაფტის ამსახველ გერმინოლოგიასთან (პანტიყანუბი, ჭინჭარუბი, ნაჩეხუბი, ნაცისხარუბი, მოხოვილები, ფლატე-), შემდგომში გაჩნდა ისეთი ერთეულებიც, რომლებიც მიუთითებენ ადგილის მულობელზე (ზარმაცას ყანა, გოგლას ეზო, შოთას ჩამოჭრილი-).

მიუხედავად სოფლის არსებობის მოკლე ისტორიისა, ზოგიერთი გოპონიმი აქაც აცოცხლებს მეურნეობის ამა თუ იმ ყოფილ დარგს (ბაბზის ყანა, ნაბურაღი, ნაქერაღი, საბახჩე, საბოღია-).

გოპონიმებმა შემოინახეს, აგრეთვე, რამდენიმე ისეთი ლექსიკური ერთეული, რომელიც ახალშენელთა მეტყველებაში დღეს აღარ იხმარება (კოჩუანი, საბახჩე, ფლატე, კაბეტი, კაბანი, ეილა, ტოლაშაჯები-).

საკელევი სოფლის გოპონიმთა წარმოება თავსდება ქართულ გოპონიმთა წარმოების ძირითადს ყალიბში:

ა) მარტივუძიანი: ღაშკერი, ფონი, ქვაბი, ქალა, სილა, ღენჭო-

ბ) პრეფიქსით ნაწარმოები: სა-თიბი

გ) სუფიქსით ნაწარმოები: ნეკ-ე-ბი, პაპა-ე-ბი, ბეკალი-ე-ბი, ფრანგ-ე-ბი-), ეს სუფიქსი მეტწილად მიუთითებს ადგილის სიდიდეზე და არა მრავლობითობაზე); კუხ-ა, ყდანოვის-ოფლი-

დ) პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები: სა-ბახჩე, სა-ღაშკარო, სა-კაბე-ბი, ნა-ქერაღი, ნა-შწე-ბი, ნა-მაშ-ები, ნა-ხრაკეფლი-

ე) სიტყვათშეერთებითი ერთეულებიდან გამომდინარე ფორმაუცვლელმსაზღვრელიანი (ზეით ქუჩა, დაბლა ყანა...), მართულმსაზღვრელიანი (ახალშენის ჩაი, ურიასახათი, ენუქეს ყანა, ფანჩოს კუხა) და ატრიბუტულმსაზღვრელიანი გოპონიმები (გადაჭრილი ჩაი, ახალშენი, უეზურტა, ორშწკრივიანი-).

5. ახალშენის გოპონიმთა ძირითადი ნაწილი მნიშვნელობით გამჭვირვალეა, შედარებით ადვილია მათი ეტიმოლოგიაც, რადგან ჯერ კიდევ ვერ მოესწრო სახელწოდებათა არსებითი ცელა ფორმისა და მნიშვნელობის მხრივ. თუმცა ბევრი ერთეული

წარმოდგენილია ფონეტიკური სახესხვაობით, რაც შეპირობებულია ამ სოფლის მეტყველების თავისებურებით. თუ ჩვეულებრივ მესხური კილოს მიხედვითაა ნაწარმოები ადგილთა სახელები - მოზოფილები, ჰეკალიები, გორდაძიები, კაკანიათსიმონას ჩამოჭრილი და ა.შ., იმერულის გავლენითაა დამკვიდრებული ჟდანოვსოული ტიპის წარმოება. გარდა ამისა, იმერული კილოდან შეთვისებული ლექსიკური ერთეულები უდევს საფუძვლად ტოპონიმებს - ნაქართავი, საბჟოლია, ბჟოლიძირები.

6. საკელევი სოფლის ტოპონიმებში დასტურდება შემდეგი ფონეტიკური მოვლენები: ასიმილაცია (საბახჩე, ურიასახათი...), დისიმილაცია (კაკაბაძიები, ჰეკალიები...), მეტათეზისი (ეკვალიტები, ლაფიერას ეზო...), სუბსტიტუცია (ჯინქარა (ახ. ქართულის მიხედვით), ანიჭკას ბრეკო...), ბგერათდაკარგვა (კოჩუანი, ზეით...), ბგერათშერწყმა (მოზოფილი) და სხვ.

1978წ.

**გმნის გოგონათი თავისეპურება
წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის
მსოფრეპთა მეტყველებაში**

დაბეჭდილია საქართველოს სსრ პედაგოგიური
ინსტიტუტების შრ., ტ. IV, 1978.

სოფელი ახალშენი მდებარეობს წულუკიძის რაიონში, აღმოსავლეთით მას წყალტუბოს რაიონი ესაზღვრება. სოფელი დასახლებულია 1910 წლიდან. პირველი მოსახლენი (9 კომლი) ადიგენის რაიონის სოფლებიდან (უდე, ვალე) გადმოსული მესხები არიან. ამჟამად სოფელში 51 კომლია.

სოფლის მეტყველება ძირითადად მესხურია (ლექსიკაში ჯერ კიდევ შეინიშნება ნაწილობრივ თურქულის ელემენტებიც), მაგრამ უკანასკნელ ხანებში მკვეთრად შესამჩნევი ხდება იმერული კილოს დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები და ლექსიკური ერთეულებიც. იმერიზმების გავრცელებას ხელს უწყობს ახლო ურთიერთობა იმერლებთან (სოფელი მთლიანად იმერულ გარემოცვაშია) და მეზობელი სოფლებიდან მოყვანილი რძლების მეტყველება.

ამ სოფლის მეტყველების ანალიზისას საინტერესოა, თუ რამდენად შეინარჩუნეს იმერეთში ჩამოსახლებულებმა მესხურის გრამატიკული თავისებურებანი და ლექსიკური მარაგი, რა გავლენა მოახდინა მათს მეტყველებაზე იმერულმა გარემოცვამ, როგორია კილოთა შერევის პროცესი, და, საზოგადოდ, რა გზით მიემართება იგი.

წინამდებარე წერილში სწორედ ამ თვალსაზრისითაა წარმოდგენილი გმნის წარმოების ზოგიერთი თავისებურება.

1. სუბიექტური პირის ნიშნების ხმარება ახალშენის მესხურ მეტყველებაში ძირითადად სალიტერატურო ქართულის ნორმებს მიჰყვება. მხოლოდ, სხვა კილოების მსგავსად, აქაც იკარგება I სუბიექტური პირის ნიშანი ვ უ ო ხმოვნებისა და ვ თანხმოვნის წინ: მე უთხარი; წინათ მეც ოცნებობდი ამაზე; ამ ბოვმსაც მე ფარცხნი თმებს.

ასევე უჩინარდება არის და მაქვს გმნებში III სუბიექტური პირის ნიშანიც: იეგ ჩემი ძმა არა; იმედიც არა აქ (აქ ს სუფიქსთან ერთად იკარგება გ თანხმოვანიც).

მეორე მხრით, ფართოდ აისახა ქვემოიმერულის ნიშანდობლიობანი:

ა) გარდამავალ გმნათა წყვეტილის მწკრივში მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის ეს სუფიქსის ნაცვლად გვხვდება ენ: ბიჭებმა ცეცხლი დაანთენ; გააჭირენ საქმე; ესენიც იმათ გააკუთენ...

ბ) უწყვეტლისა და გარდაუვალი გმნების წყვეტილის მწკრივის ფორმებში ნენ სუფიქსს ცვლის ენ: ისე წვედიდენ, რო არაფელი უთქვიათ; იმათ ამბავ კითხულობდენ; ბაღნები წელან აქ თამაშობდენ...

გ) აწმყოს მწკრივში გმნას ზოგჯერ მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად ენ მოუდის მოსალოდნელი ან სუფიქსის ადგილზე: ჩვენზე ხუ არ იყინიენ; კვლებს თხრიენ; ყველა აქ არიენ... ხოლო ამავე მწკრივის მხოლოდობით რიცხვში სუბიექტის ს სუფიქსის მაგიერ ა იჩენს თავს შემდეგ გმნებში: კიფა, ჩხაფა, ბლაფა, ჩიფა, დგანა, ჩანა...

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, თანამედროვე ქართულის დგას ფორმა მიღებული უნდა იყოს დგანს ფორმისაგან (1, 426-427). მრავლობითის ძველ ფორმას დაერთო სუბიექტის III პირის ნიშანი ა და მივიღეთ დგან-ა (ასევეა ჩან-ა).

იმერული კილოს გავლენის პროცესი ამ ხაზით ახალშენის მეტყველებაში ჯერ არ დამთავრებულა. ჯერ კიდევ არ შეინიშნება იმერულისათვის დამახასიათებელი და საერთოდ გავრცელებული ლიტერატურული დგანან, ჩანან გმნათა ტიპის ჰგვანან, ჰყვანან, წვანან ფორმები.

ცნობილია, რომ ინვერსიულ თუ გაინვერსიულების გზაზე მდგომ გმნებში, გარდამავალში თუ გარდაუვალში, მიცემით ბრუნვაში დასმული II და III პირის რეალური სუბიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად გარდა ყუ ნაწილაკისა და თ სუფიქსისა, როგორც ეს სალიტერატურო ქართულსა და ღიალექტთა უმრავლესობაში იხმარება, გამოყენებულია III სუბიექტური პირის მრავლობითობის სუფიქსი, რაც ქვემოიმერული, გურული, აჭარული, მესხური ღიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი (2, 451). გრამატიკული ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვას ან ნიშნით, თ სუფიქსის ნაცვლად, ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ

რეალურად იგი სუბიექტია (3, 849). დასახელებულ შემთხვევაში ახალშენის მესხურში ყოველთვის ან დასტურდება (სძინავან, ჰყავან, აქვანან, უყვარან...), ქვემოთმხრულში კი უნიფიკაციის გენდენციის შედეგად ჯნ გვხვდება. ამიტომ, რომ ახალშენელ ახალგაზრდათა მეტყველებაში პარალელურად ორივე ტიპის წარმოება შეინიშნება: სძინავენ, ჰყავენ// სძინავან, ჰყავან (ასეთი ნიმუშები შენიშნული და მხოლოდ დასახელებული აქვს შ. ძიბიგურს (4, 139-140).

ინვერსიულ გმნათა წარმოების ეს პროცესი ზოგჯერ უფრო შორს მიდის. გვაქვს უნდანან და აქვანან ფორმები.

აქვანან წარმოების პარალელურად მოხუცთა მეტყველებაში იხმარება აქონან. აღნიშნულია, რომ ძველ ქართულში აწმყოს ქუ ფუძეს დაერთოდა ან თემის ნიშანი საერცობიან მწკრივებში და ქუანდა ფორმა მიიღებოდა. აქ მოხდა უა-ს შერწყმა და მივიღეთ ქონდა. ეს ქონ ფუძე ძველად აწმყომიც იხმარებოდა. მაგ.: მქონან იგივეა, რაც აქონან. ამ უკანასკნელი ფორმის პარალელურად, ო-საგან ვა-ს წარმოქმნის შედეგად, მიღებული ჩანს აქვანან და ამის ანალოგიით კი - უნდანან.

2. მესხური და ქვემოთმხრული კილოების ნიშანდობლიობათა პარალელური არსებობითაა შეპირობებული საკვლევი სოფლის მეტყველებაში გმნისწინთა მრავალფეროვნება და სხვადასხვაობა.

გმნისწინის ხმოვანი, ჩვეულებრივ, ემსგავსება ფუძისეულ ხმოვანს როგორც კონტაქტურ, ისე დისტანციურ პოზიციამ:

აე→ეე: ეეყვანა, დეედებოდა, წეეკიდა... ემეელო, დემეწერება, დეგესვენება...

ოე→ეე: წამეელო, მეეგანა, ჩამეეკიდა...

იუ→უუ: მუუგანა, მუუგზავნა, მუუყვანა...

ახალშენელთა მესხურ მეტყველებაში ი არ არის ასიმილაციური, როგორც ეს საერთოდ აღმოსავლურ დიალექტებს ახასიათებს და რითაც ისინი მკვეთრად უპირისპირდებიან დასავლურ კილოებს (5, 393). მაგრამ ქვემოთმხრულის გავლენით ი ხმოვანი საანალიზო მეტყველებაშიც იძენს მაასიმილირებელ ძალას, იმსგავსებს გმნისწინისეულ ხმოვანს:

აი→ეი: წეიყვანა, გეიგანა, დეიწყო...

ოი→ეი: მეიგანა, მევიდა, წამევილო...

ისევე ქვემოიმერულის ნორმაა უმეტესად ახალგაზრდობის მეტყველებაში გამოვლენილი შემდეგი ფორმები: აუ→ოუ: დოუყარა, დოუძახა, დოუბარება. ასეთ შემთხვევაში პროცესი ამ საფეხურზე ჩერდება, ოუ უუ-ში აღარ გადადის, რადგან ოუ-საგან უუ-ს მიღება თვით წულუკიბური მეტყველებისათვის არაა სპეციფიკური (4.148).

როცა ფუძისეული ე ხმოვნის ასიმილაციის შედეგად გმნისწინის ა ე-ს სახეს მიიღებს, გმნის ფორმაში თავს იყრის ორი ე. ამის გამო გმნისწინისეული ხმოვანი ვიწროვდება და იქცევა ი-დ (ეს ფონეტიკური პროცესი მესხურის გარდა ახასიათებს ქართული ენის ზოგ სხვა კილოსაც: გიეჟანა (გეეჟანა←გაეჟანა), გიეგზაგნა, წიეღო-იეყანა, იეღო, იეშო (9, 146).

შე გმნისწინი ე ხმოვნით დაწყებულ გმნებში ში ფორმით გვხვდება: შიეშინდა, შიეძინა, შიეპარა...

მო და რთული გმნისწინები, თუ მათ მ თანხმოვანი მოსდევთ, მა (და, შესაბამისად), გამა, წამა, ჩამა ფორმით იხმარებიან. ორ ბაგისმიერ მ-ს შორის მოთავსებული იმავე წარმოების ო განემსგავსება თანხმოვნებს და იქცევა ა-დ. მაგალითად: გამამატანდა, მამაშო, მამყა... გმნისწინის ასეთი ფორმები ახასიათებს ზოგიერთ დასავლურ კილოსაც (10,253), მაგრამ არაა ნიშანდობლივი ქვემოიმერულისათვის. პირიქით, დისიმილაციის ამ ფორმას ერთ-ერთ საკლასიფიკაციო ნიშნად მიიჩნევენ ქვემოიმერულისაგან გემოიმერულის გასამიჯნავად (11, 211). ამდენად, ახალშენის მეტყველებაში იგი წმინდა მესხურია.

მამასადამე, ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად გმნისწინები ასეთ სახეს ღებულობენ: მი || მე || მუ, ა || ე || ი, გა || გე || გი || გო, და || დე || დი || დო, ჩა || ჩე || ჩი || ჩო, წა || წე || წი || წო, შა || ში...

3. ენებითი გვარის გმნებში სუფიქსური წარმოების პარალელურად ზოგჯერ დასტურდება პრეფიქსურიც: ჩაიშაქრა (ჩაშაქრდა), დაეფეთა (დაფეთდა). ხდება პირიქითაც, მოსალოდნელი პრეფიქსის ადგილს დ სუფიქსი იჭერს: გაუჯიბრდა (გაეჯიბრა), გატვინდა (გაიტვინა), გაყინდა (გაიყინა), ქნდა (იქნა)... ენებითის მაწარმოებელთა ამგვარი მონაცვლეობის საფუძველად მიიჩნევენ ბანურ-ქართულის ურთიერთობას ამ მიმართებით (12,14) და სალიგერატურო ქართულის ტენდენციას სუფიქსური ენებითის

გაბატონებისაკენ (13, 68).

ჯერ კიდევ შეინიშნება ისეთი შემთხვევაც ვნებითის წარმოების დროს, როცა ვნებითი მთლიანად უელის გვერდს მაწარმოებლებს: მცინი, ჭკინი. ვნებითის ამგვარი ფორმები შენიშნულია გურულში, იმერულსა და ზოგიერთ აღმოსავლურ კილოში (14, 304). ასეთივე ვითარება დამახასიათებელი უნდა იყოს საერთოდ მესხურისათვისაც, რამდენადაც ისინი შემოუნახავს ახალშენელ მოხუცთა მეტყველებას.

4. შუალობითი კონგაქტის წარმოება ახალშენის მეტყველებაში თავისებურებას ამჟღავნებს მხოლოდ იმერულის გავლენის შედეგად. იკარგება კაუზატივის *ინ* და *ჟინ* სუფიქსების ბოლოკიდური სონორი *ნ* და ვლებულობით ფორმებს: *დააწროა*, *ამოათხრეფია*, *შეაკერია*— მაშინ, როცა მესხური მეტყველება ამ მხრით ზუსტად იცავს გრამატიკულ ნორმებს.

5. საკვლევი სოფლის მეტყველებაში გმნის წარმოებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თემის ნიშანთა ურთიერთმონაცვლეობა. აქ დღეისათვის მოხმარების სიხშირის მიხედვით ჯერ კიდევ გაბატონებულია ამ თემის ნიშანი (როგორც ეს საერთოდ მესხურისათვისაა ნიშანდობლივი): *აქ|ამ*: *კერამს*, *ხატამს*, *მოკლამს*, *ბარამს*— უწყვეტელში ეს გმნები: *ამ|ემ* დაბოლოებით იხმარებიან: *კერამდა*, *ხატამდა*, *რწყამდა*||*კერემდა*, *ხატემდა*, *რწყემდა*—
ებ | ამ: *გამიყინამს*, *უყურამს*, *ამენამს*...

ობ | ამ: *აცხამს*, *ამრამს*, *ათბამს*...

ი | ამ: *იყიდამს*, *უცრამს*, *გაგზავნამს*... *გავიარამ* (გაეივლი).

ამ შემთხვევაში თემატურ სუფიქსთა ურთიერთმონაცვლეობის საფუძველად მიჩნეულია ანალოგია და გინის შანით შეცვლის ტენდენცია (15, 196) (ეს ტენდენცია თავს იჩენს სახელებშიც: *მიწრო*, *მითამ*, *ნამთი*, *მასკულავი*...).

ანალოგიის მოქმედების შედეგი ჩანს, აგრეთვე, ნულნიშნიან გმნაში ამ თემის ნიშნის გამოვლენა: *იწერამენ*, *ტესამენ*—

ამ თემის ნიშანი დაერთვის ფუძედრეკად გმნებსაც არა მარტო *აწმყოს*, არამედ წყვეტილის ფუძემცე: *გრესამს*, *გლეჯამს*, *ზელამს*, || *გრიხამს*, *გლიჯამს*, *ზილამს*— (17, 85).

აწმყოს მწკრივში აგ თემის ნიშნის ნაცვლად ზოგჯერ

წარმოდგენილია ებ: ბერტყებენ, ხეხებენ, ლოკებენ, რეცხებენ. მოცემული გიპის გმნებში ებ სუფიქსი ახალი გაჩენილი არ უნდა იყოს (ქვემოთმერულის გავლენით). იგი ძირითადი მესხურის ნიშანდობლიობა ჩანს, რამდენადაც ჩვეულებრივ გვხვდება მხოლოდ მოხუცთა მეგყველებაში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ბერტყაგს გიპის გმნები ებ თემატური ნიშნის პარალელურად ამ სუფიქსსაც დაირთავენ. ამის გამო იხმარება: ბერტყებენ || ბერტყამენ, ხეხებენ || ხეხამენ...

მონაცვლეობა დასტურდება სხვა თემის ნიშნების გამოყენებაშიც:

ებ | ობ: იწყობა, ინთობა...

ებ | იღ დაგაბრი, ჩაგაბრი...

აგ | იღ ხნის...

გემოაღნიშნულის გარდა, თემატური სუფიქსი თავს იჩენს ნულნიშნიან გმნებშიც კი: მიუყვანებენ, მიუტანებენ (ამათი ანალოგიითაა - მიუგზავნებენ). გვხვდება წინაუკმო შემთხვევაც: თემის ნიშანი არაა წარმოდგენილი (გრამატიკული ნორმების მიხედვით კი მოსალოდნელი იყო): გაძახულია, აგინიდა, აფიქრინა, დაგუბულია...

უძველესი ქართულის ნორმაა შემორჩენილი გმნაში მეცოდება (მეცოდება). აქ თემატური სუფიქსი ებ ვერ კუმშავს ფუძეს. ანალოგიური წარმოებისაა გაიცვითება აქ ცვეთა საწყისს ემატება ებ თემის ნიშანი, რომელიც ვერ ახდენს ე-ს რედუქციას, მხოლოდ განიშნავს მას და აქცევს ი-დ. ფონეტიკური ცვლილების პროცესი აქ შეჩერდა და დარჩა გაიცვითება ნაცვლად ფორმისა გაცვდება.

ჯერჯერობით სუსტი, მაგრამ მაინც ხელშესახებია თემის ნიშანთა წარმოებაზე ქვემოთმერულის გავლენა, რაც გამოიხატება იმით, რომ აგ და ებ თემის ნიშნები თანდათან იფართოებენ მოქმედების არეს: გამოიყენებიან ლიგერატურული ნორმების დაცვით (კერავს, ხაგავს, ამენებს, უყურებს...), თუმცა ზოგჯერ ჰიპერკორაციულ ფორმებსაც იძლევიან. რადგანაც ახალშენელმა ჩვეულებრივ იყის, რომ ამ თემისნიშნიანი ფორმა ხშირ შემთხვევაში არამართებულია, ამიგომ ცდილობს არ იხმაროს ამ იქაც კი, სადაც აუცილებელია.

ამ | აფ: იბავს, აბავს, დაარცყავს...

ამ | ებ: უსვებდა...

ავ | ებ: ღაგინახებს, ღაგინახებს...

6. ზოგიერთ გარდაუქალ ზმნას, რომელსაც აწმყოს მწკრივში ი აქეს (იცინის, უყვირის, მღერის, იძახის), უწყვეტელში ი თემისნიშნიანი ზმნების ანალოგიით გადაჰყვება ი და საერყობად მოუღდის მხოლოდ დ (ოღ-ის ნაცელად): იცინიღა, უყვირიღა, მღერიღა, იძახიღა...

I თურმეობითში ავ და ამ თემისნიშნიანი ზმნები უნიფორმაციის ტენდენციის მოქმედების შედეგად ია ღაბოლოებით არის წარმოდგენილი: მოუხნია, დაუბია, დაუმაღია, უთქვია...

ერთპირიანი ღინამიკური ზმნები მეორე თურმეობითის აღწერითს წარმოებაში ზოგჯერ დ სუფიქსაც გამოაუღენენ: არ ეიცოღი, კრებაზე თუნა წავსულიყავღი; ბარემ საღამომღე დარჩენიღიყავღი (18, 116).

ქვემოიმერუღის გავღენის შედეგია ახალშენელთა მეტყველებაში ხმარებული თურმეობითის ის ფორმები, რომლებსაც დრო-კიღოთა მეოთხე ჯგუფს აკუთვნებენ. ესენია: ნაყვარება, ნაკეთება, მინაფაღა, ნაწერაფა... ქართული ენის დასავეღურ კიღოებში კი ეს მოვეღენა ახსნიღია მეგრუღის გავღენით. მეოთხე ჯგუფის ნაკეთთა გამოყოფის საჭიროება შეპირობებულია ამ ენათა ძირითად დრო-კიღოთა სისტემით. სახელღობრ, ხიღულ დრო-კიღოთა I ჯგუფის ნაკეთებს ისევე გაუჩნდა შესაბამისი უხიღავე დრო-კიღოთა ნაკეთები (მეოთხე ჯგუფისა), როგორც ხიღულ დრო-კიღოთა მეორე ჯგუფის ნაკეთებს ჰქონდათ შესაბამისი უხიღავე დრო-კიღოთა ნაკეთები (მესამე ჯგუფისა) (19, 29).

ისევე ქვემოიმერუღის გავღენითაა გამოწვეული ახალშენის მეტყველებაში ერთპირიან გარდაუქალ ზმნათა I თურმეობითის III პირში აღწერითი ყოფიღარეინ, მოსუღარეინ გიპის ფორმების არსებობა.

7. ზოგიერთი რიცხვში მონაცელე ზმნა მხოლობითსა და მრაველობითში ერთნაირი ფუძით იხმარება. ზის მნიშვნელობისა: ჯის, ჟის, ძის სხედს ფორმა, დასავეღური კიღოების მსგავსად საერთოდ არ დასტურდება.

ჯდომა გმნის გარდამავალი ფორმებია: დააჯდუნა, შეაჯდუნა (4, 146; ნ, 195), დააჯდინა, შეაჯდინა.

წვეს და ჰგავს გმნები მრავლობით რიცხვში წვეან და ჰგავან ფორმით ელინდება: ბოვშები ერთ ოთახში წვეან; ბიჭები თლა მამამის ჰგავან...

ზარდ ფუძე გარდაუვალი ერთპირიანი გმნის წყვეტილის III პირში შეკუმშულია: ე ბიჭი რამხელა გაიზდა. ანალოგიური წარმოებისაა: დააბატარდა.

ზოგიერთი გმნა, რომელსაც ფუძეში ოგ აქვს, იძლევა ასეთ დაბოლოებას: ითხოვა - ითხვია, მოქსოვა - მოქსვია, აძოვა - აძვია, დაგოვა - დატვია. ამ გიპის გმნათა შესახებ ი. მაისურაძე აღნიშნავს: ითხვია-ს შესატყვისია გურულში ითხუა, დატუა. შესაძლებელია, ფონეტიკური გავლენის პროცესი მესხურში უფრო შორსაა წასული ისე, რომ უა-უე კომპლექსის შემადგენელი უ გოდ ქეეულიყოს (რაც, საერთოდ ცნობილია) და, მამასადამე, უას მოეცეს გოა, უუ-ს გო-ე (9,148).

დაძახება გმნა ობიექტს სახელობით ბრუნვაში შეიწყობს, მიცემითის ნაცვლად: დაუძახა შეილი; დაუძახა კაცები...

რბის გმნა არქაული სახით იხმარება უწყვეტელში: მირბოდა, დარბიოდნენ (20, 546). გემოიმერულთან მსგავსი ეს ფორმა მესხურისთვისაც უნდა იყოს დამახასიათებელი. ასეთივე წარმოებისაა: ხტიოდა ოდ სუფიქსის დართვა ვერ იწვევს ი-ს რედუქციას.

მითქვამს, უთქვამს გმნების მნიშვნელობით იხმარება: მითხრობია, უთხრობია, სადაც ამოსავალ ფუძედ გამოყენებულია მოუთხრობს გმნის აწმყო-მყოფადი მოსალოდნელი თქუამ ფუძის ნაცვლად. ანალოგიური ვითარებაა გაფიარამ (გავივლი) ფორმაში, აქ მყოფადი იყენებს მონაცვლე წყვეტილის ფუძეს (მდრ. გავივლი - გავიარე).

სოფელ ახალმენის მეტყველებაში გმნის ზოგიერთი თავისებურების მხოლოდ ზოგადი განხილვაც ნათელყოფს, რომ საანალიზო მეტყველება კილოთა შერევის საუკეთესო ნიმუშია. მართალია, ჯერჯერობით ჭარბობს მესხურის ნიშანდობლიობანი, მაგრამ საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი ქვემოიმერულის ელემენტებიც, რომლებიც წლითიწლობით შესამჩნევად იფართოებენ მოქმედების არეს.

ამჟამად ახალშენის მეტყველებაში მკვეთრად აღა საგრძნობი თაობათა შორის მეტყველების განსხვავება: ღრმად მოხუცებში, რომლებსაც ნაკლებად უხდებათ ურთიერთობა მეზობელ იმერლებთან და საერთოდ არ აქცევენ ყურადღებას იმერულ და მესხურ კილოთა შორის სხვაობას, არ შეიმჩნევა იმერიზმები, მათი მეტყველება წმინდა მესხურია.

საშუალო ასაკის მცხოვრებთა მეტყველება უკვე აქა-იქ აელენს ქვემოიმერულის ზოგიერთ ნორმას, ხოლო ახალგაზრდებში, რომლებიც სოფლის გარეთ სწავლობენ, მუშაობენ ან სხვა სახის კონტაქტი აქვთ იმერლებთან, თითქმის თანაბარია იმერული და მესხური დიალექტური თავისებურებანი, ზოგ შემთხვევაში იმერული კიდევ სჭარბობს მესხურს.

კილოთა შერევის შედეგადაა მიღებული გზნის ზოგიერთი საინტერესო ფორმა, რომელშიც გავლენის პროცესი ჯერ მთლიანად არ დამთავრებულა: მალე დეიწყობა სკოლები; პეგერე ვერ ჩამეტივით; მივა და დოუძახაშს... ამ გზნებში გზნისწინთა ხმარების წესი იმერული კილოსთვისაა დამახასიათებელი, თემის ნიშნებისა კი კელავ მესხურის ნიშანდობლიობაა. კილოთა გავლენა ზოგჯერ ისე შორის მიდის, რომ მიღებული ფორმა მთლიანად ახალია: აღარც მესხურია და აღარც იმერული (ამ უკანასკნელის გამოწვეული კია). მაგალითები: კიდე ილაპარაკეთ აწი?; მაყალე და გაუსგებ ხაზ; ყოველდღე ვსმევ...

გზნის წარმოების ანალიზიც ცხადყოფს, რომ ახალშენის მესხური თანდათან დაკარგავს თავისთავადობას, შეერწყმება ქვემოიმერულს, თუმცა დიალექტთა შერევა კიდევ დიდხანს გაგრძელდება.

ლიტერატურა

1. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953.
2. ე. თოფური, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესები ქართველურ ენებში იბერულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VI, თბ., 1954.
3. ე. ჟანჩიძე, მრავლობითის აღნიშვნისათვის გზნაში იმერული კილოს მიხედვით: საქ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 6, № 10, 1945.
4. მ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.

5. გ. ახელედიანი, შიგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
6. ს. ჟლენტი, გურული კილო, თბ., 1956.
7. მ. ნიჟარაძე, აჭარულის ძირითადი ფონეტიკური თავისებურებანი: ბათუმის პედინსტიტუტის შრ., ტ. 3, 1953.
8. გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.
9. ი. მაისურაძე, ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები მესხურში: გორის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1942.
10. კ. კუბლაშვილი, ძირითადი ფონეტიკური პროცესები ქართული ენის დასავლურ კილოებში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XIX, 1959.
11. ქ. ძოწენიძე, ზემოიშერულ და ქვემოიშერულ კილოკაეებთან მიმართებით მუაიშერულის საკითხისათვის: „მაცნე“, 1967, № 3.
12. ა. ჩიქობაეა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936.
13. ლ. ნოშაძე, პრეფიქს-სუფიქსური ენებითის ურთიერთობისათვის ქართულში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, 1963.
14. პ. ჯაჭანიძე, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, 1956.
15. არ. მარტიროსოვი, ჯაეახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის: ა. პეშინის სახელობის თბილისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. VIII, 1950.
16. პ. ჯაჭანიძე, ეახანურას ხეობის მსოვრებთა მეტყეელების თავისებურება: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. VIII, 1948.
17. ქ. ძოწენიძე, ზემოიშერული კილოკაეი: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XI, 1953.
18. ქ. ძოწენიძე, თურმეობითი მეორის ერთი თავისებურება ზემოიშერულში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XXII, 1960.
19. გ. როგაეა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯეუფის ნაკეები ქართველურ ენებში. იბერიულ-კეკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, 1953.
20. ქ. ძოწენიძე, ზემოიშერული კილოკაეი: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XVII, 1957.

(ერთი სოფლის მასალები)

ნაშრომი შესრულებულია 1980 წელს ქართული ენის კათედრაზე წლიურ საკელეო-სამეცნიერო თემად, წაკითხულია მოხსენებად 1981 წლის 7 აპრილს ქუთაისის პედინსტიტუტის 43-ე სამეცნიერო სესიაზე (მუშაობის გეგმა, ქუთაისი, 1981, 6-9 აპრილი).

შესავალი

ენაში გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომლებსაც დროთა ვითარებაში დაუკარგავთ თავიანთი ძირითადი შინაარსი, მიუღიათ გადატანითი მნიშვნელობა და დამოუკიდებელ ლექსიკურ ერთეულად დამკვიდრებულან მეტაფორული სახეცვლილების გზით.

გადატანითი მნიშვნელობით შეიძლება იხმარებოდეს როგორც ცალკეული სიტყვა, ისე სიტყვათშეხამება, რომელიც ფრაზაში გაქცევებული სახით ყალიბდება და იძლევა იდიომატურ თქმებს, ფრაგეოლოგიზმებს (1,5).

ქართული ენა თქმის ხატოვნობის თვალსაზრისით ერთ-ერთი უმდიდრესი ენათაგანია. ხატოვნობის ნიადაგზე აღმოცენებული ლექსიკური გიპები შედიან ლექსიკის საგანძურში, ამდიდრებენ და ამრავალფეროვნებენ ენის საერთო ლექსიკურ შედგენილობას.

ხატოვანი სიტყვა-თქმები მარტო სიტყვაკაზმულ მწერლობაში როდი გვხვდება; დიალექტებშიც უხვადაა გაბნეული ხალხური სიბრძნის ნიმუშები, რომლებიც მკაფიო წარმოდგენას იძლევიან ქართული ენის გამომსახველობითს ძალაზე და წარმოგვიდგენენ ბუნებისა და სოციალური გარემოს სხვადასხვა საგანსა და მოვლენაზე ხალხის დაკვირვების შედეგებს, მის ნააზრევსა და ნაფიქრალს.

ქართული დიალექტები გვაწვდიან ფრაგეოლოგიური ერთეულების საკმაოდ მდიდარ მასალას, რომელიც მოითხოვს ენათმეცნიერულ შესწავლა-ანალიზს.

წინამდებარე ნაშრომიც ამგვარ მიზანს ისახავს. საანალიზოდ გამოყენებულია მესხური კილოს მასალები, ერთი სოფლის (ახალშენის) მეტყველების მიხედვით. აქ, პირველ ყოვლისა, ზოგადად დახასიათდება

ფრაგმენტები, მათი ძირითადი ნიშანდობლიობანი და, აგრეთვე, გამოიკვეთება მათი სპეციფიკურობა ფორმისა და შინაარსის თვალსაზრისით.

იდიოში

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში იდიომს ასე განმარტავენ: „იდიოში არის შესიგყების ფორმისა და ექსპრესიული ფუნქციის მქონე სემანტიკურად დაუმღელი ერთეული, რომლის მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს“ (2, 40). კომპონენტთა მნიშვნელობა მთანთქმულია იდიომის საერთო შინაარსით. ცალკეულ სიგყვას დაკარგული აქვს სემანტიკური თავისთავადობა და განუყოფელი ლექსიკური ერთეულის როლში გვევლინება მთელი გამოთქმა (3, 6).

მაგალითად, იდიომებია (ფრაგმენტები ყველგან ემოწმებთ იმ ფორმით, როგორც იხმარება გეპირ მეტყველებამი):

სუფთა კალოზე გავიდა - „უვნებლად გადარჩა, თავი დაიძვრინა განსაცდელისაგან“.

ნალები არ გასცივინდება - „დიდი ძალა, ჯაფა არ დაადგება“.

თავი ნა დაჰკრას - „მალ-მალე უნდა მოინახულოს“.

გულზე ციხე აუშენდება - „ძალიან ეამება, ესიამოვნება დაფასება“.

აიშვერს ფეხებ - „ავად გახდება“.

ბუზეფს იფთხოფს (თავზეც არ აიღო) - „პასუხისმგებლობას თავიდან იცილებს“.

როგორც ვხედავთ, სიგყვათა ამ მყარ შეხამებებს დაკარგული აქვთ პირდაპირი მნიშვნელობა და სიგყვათა ახალ შენაერთში სულ სხვა - ახალ შინაარსს იძლევიან.

ზოგჯერ იდიომის ერთ-ერთი ელემენტის მნიშვნელობა იმდენად გაბუნდოვნებულია, რომ შესიგყების გაანალიზება აღარ ხერხდება. კიდეე მეგიც, ზოგიერთ იდიომში შემავალი სიგყვა ცალკე აღებული აღარ იხმარება, ამდენად, მისი მნიშვნელობაც უცნობია.

ცინგი გადაუბრუნდება - „უბრალო რაიმეზე ხასიათი შეეცლება“.

ღისკა შეცვალა - „გადათქვა, უარი თქვა“.

ფჩქნა არა აქ - „მოხარშული არაა“.

ჩემსა ბედრი - „ჩემი არ იყოს“.

ილიმილი დემკარქა - „შემემინდა“.

ყაზა მოუხდა - „მოულოდნელად მარცხი მოუვიდა“.

შაფში წავიდა - „დაიკარგა“.

ქედულია-ონოლია - „სულერთია“.

კატრაპანგათ დარჩა - „სხვასთან დარჩა იძულებით, დამოუკიდებელი მიზეზების გამო“.

ხაჯილ გავხდი - უხერხულებაში ჩავეარდი და ა.შ.

ჩამოთვლილ ერთეულებში შემავალი სახელების მნიშვნელობა- შინაარსი უცნობია; ისინი- სპეციალურ ლიტერატურაში არაა დამოწმებული, ვერც ხალხური ეტიმოლოგია ხსნის. ჩანს, თავის ღროზე დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვები თანდათან გამოვიდნენ ხმარებიდან და არსებობის კვალი მხოლოდ ფრაზეოლოგიურ ერთეულებში დაგოვს მათი „მცველი“ იდიომების წყალობით.

ქართულ ფრაზეოლოგიაში უხვად გვხვდება არქაული და ხმარებიდან გასული სიტყვები - ძირითადად არაბული და სპარსული წარმოშობისა. მსგავსი ნიმუშების დამოწმება კიდევ უფრო მეტი რაოდენობით შეგვიძლია საანალიზო მეტყველებიდან, რადგან თავისი ისტორიული ვითარებისა და გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით მესხური დიალექტი უშუალოდ განიცდიდა არაბულ-სპარსულის გავლენას, რაც განსაკუთრებით ლექსიკაში აისახა.

ვასახელებთ მხოლოდ ზოგიერთ მაგალითს:

კეხი შეუბრუნა - „შემოუდავა“.

კეხი - შეუმზადებელი უნაგირი (საბა).

ფაწალები გამოუვა - „ძალიან შეწუხდება, გადაირევა“.

ფაწალა - გყირპი (საბა).

თორბა ამოსდო - „ხმა ჩააკმედინა, დაარწმუნა დანამაულში“.

სპარს. თორბა - პაგარა გომარა.

ჩარა ჩამოუშვა - „გაგულისდა, გაბრაზდა“.

სპარს. ჩარე - ილაჯი, ძალა, ღონე.

სიქა გააყალა - „ძალიან დაღალა, მეგისმეგი შრომისა თუ

გვირთისაგან წელში გაწყვიტა“.

არაბ. სიქა-შტამპი ლითონის ფულზე ან სხვა ნივთზე.
ოხტმი ამოსულა - „სამაგიეროს გადახდა“.

არაბ. ოსტი - დაპირება, ვალი.

ილიომის სინონიმია სიტყვა ან სიტყვათა შეკავშირება ან კიდეც თვითონ ილიომი. ილიომის სინონიმად ცალკეული სიტყვა უფრო იშვიათად გვხვდება, სიტყვათა შეკავშირება კი ჩვეულებრივია.

ა) გახიდა ვალელივით - „გაჯიუტდა“.

გაფშიკა ფეხები - „მოკვდა“.

ჭიამ გულზე გადაუარა - „დამშვილდა“.

გადამთიელი ქურთი - „უცხო“.

ბ) თაეზე წამოიყვანა - „აიკლო ყველაფერი“.

კბილები დამითვალა - „არ მიჯერებს, არაფერი ესმის“.

ფერდები შეიხვია - „მაძღრისად ჭამა“.

ცხვრიები აბალახა - „პირი ასაქმა“.

ძალის ნაკებნივით დააჩნდება - „გულში ჩაიღებს წყენას“...

ახალ ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით მართლაც რომ ამოუწურავია ენისშესაძლებლობანი. ზოგჯერ ერთ სიტყვას რამდენიმე სინონიმს მოუძებნის, რითაც მეტ გამომსახველობით ძალას ანიჭებს ფრაზას. ილიომებსაც მოეპოვება სინონიმები ილიომების სახით.

მოგანილები უკან არ წაიღო - ერთი ბუდე კვერცხები არ დამინტერო - საგორაოში ბჟოლები არ მომითხარო.

ნაფოგით განს იფხანს - ღრღრით გამოდიან - ნაგისუნი არ აზღის.

ბროიბროი გაუდის - ფულში კოჭაობს.

ვირზე შეჯდება - ინაღზე შედგება - გახიდა ვალელივით.

სუჩიანათ არი - ფიშმან გახდა - დაკოდილივით დადის.

ენით ნაკვერცხალს იღამს - ცხენიან კაც ძირ ჩამოიღამს...

როგორც აღვნიშნეთ, ილიომის გამოსახველობითი ძალა დიდია. იგი ხატონად გადმოსცემს ამა თუ იმ ცნებას და ფრაზაში შეაქვს მეტი ემოცია, ექსპრესიულობა. მაგალითად, ჩვეულებრივ ვიტყვით - „მეაქვია“, „ძალიან მეაქვია“, ეგევე შინაარსი ილიომით ასე გადმოიცემა - „კაჭკაჭს დააჩხავლამს“...

ქოჩორზე გრიანლოუს - „ძალიან წუხს ტკივილისაგან“.

ახტა და ღიუცა - „ძალიან გაბრაზდა“.

ცხენიან კაც ძირ ჩამოიღამს - „მწარე ენის პაგრონია“.

შებტა და შემოგრიალდა - „გაიოცა“.

პირზე კლიტის დაღება - „გაჩუმება, დადუმება“. და ა.შ.

ილიომში შემავალ სიგყვათა რიგი ჩვეულებრივ მყარია, იგი შეკრული ხატოვანი გამონათქვამია, რომელიც მზა ფორმით არსებობს ენაში. დაეიმოწმებთ რამდენიმე ნიმუშს:

მამა აბრამის ბატკანი - „ვითომდა უცოდველი“.

ოთუს პირი - „ძალიან ძვირი“.

ათადან-ბაბადან მოყოლებული - „უხსოვარი ღროიდან“.

შაფში წავიდა - „დაიკარგა“.

მურის კვირა - „ძალიან საჩქარო რაშ“.

ამგვარ გამოთქმებში სიგყვათა რიგის სიმტკიცეს ხსნიან სემანტიკური მონოლითურობითა და გრადიციული გაფორმებით. მაგრამ მოგჯერ ერთი და იგივე ილიომი შეიძლება შეგვხედეს სხვადასხვა წყობითაც:

თორბა ამოსდო - ამოსდო თორბა.

აიშვერს ფეხებ - ფეხებ აიშვერს.

კბილებ ხჩინამს - ხჩინამს კბილებ („ძალიან ენატრება“)...

რადგანაც ილიომი მზამზარეულად გვევლინება ენაში, გარკვეული ფორმითაა წარმოდგენილი და მხოლოდ ამ სახით გამოიყენება, ცხადია, მისი კომპონენტები ვერ გამოავლენენ რიგ გრამატიკულ კატეგორიებს. განსაკუთრებით მზნური ელემენტი ხშირად იზღუდება ფორმათწარმოების შესაძლებლობით. შესაბამისი მაგალითების დამოწმება უხვად შეიძლება. ამჯერად მხოლოდ რამდენიმეს ვასახელებთ:

ათადან ბაბადან მოყოლებული - „უხსოვარი ღროდან“.

ნაფაშეარზე ილრიალე - „დაგვიანებით რომ მიხვალ, არაფერი დაგვხვდება“.

ააყენე ვირი ტალახიდან - „გვიანლაა, ვერაფერს გახდები, ვერაფერს გააწყობ“.

პირი ქვისკენ მიქნია - წყველაა. „თქვენ არ გეუბნებით“.

გვენიაში არ გამოიყვანო (დაცინვით) - „არ გეხერხება რაიმე

საქმე“.

მაგრამ არაა იშვიათი ისეთი იდიომებიც, სადაც კომპონენტები (განსაკუთრებით გმნები) სხვადასხვა ფორმით იხმარება. გარდა ამისა, შესაძლებელია ბევრი გამოთქმის „მყარ“ წყობაში ცვლილებების შეგანა - შეიცვალოს იდიომის რომელიმე სიტყვა მეორეთი.

მაგალითები:

ა) ინაღზე შეღვა - ინაღზე შეღგება - ინაღზე შემღგარა.

კუდი ჩაყო - კულს ჩაყოფს - „დანაშაულში რომ დაარწმუნეს, მერე გაჩუმდა“.

ჩარა ჩამოუშვა - ჩარას ჩამოუშვებს - ჩარა ჩამოუშვია.

ბ) ალილო და ხეალო - აღდგომა და ხეალო.

ანდერძის აგება - წესის აგება.

კინწი მოსწყდა - კისერი მოსწყდა.

მუცელს ჩხვერს - მუცელს გვრემს.

მართალია, იდიომი სემანტიკურად დაუშლელი ერთეულია და ერთ ძირითად ცნებას გულისხმობს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქართულ იდიომებსაც ახასიათებს პოლისემიურობა. ბევრი ხაგოვანი იდიომი გეხედება რამდენიმე მნიშვნელობით.

მაგალითები:

ასკილივით თავს აქნევს 1) „ყველაფერზე თანახმაა“;
2) „თელემს“.

ბუჭულას წისკილივით ქბამს 1) „გაუთავებლად ლაპარაკობს“;
2) ბევრ საჭმელს ჭამს.

კინწი მოსწყდა 1) „დათვრა“;
2) „დაიძინა“;
3) „უხასიათოდაა, მოითენთა“.

კრიჭა აქ შეკრული 1) „ლაპარაკის ხალისი და უნარი აქვს წართმეული“;
2) „საჭმელს არ ჭამს, უჭმელია“

იდიომები თავიანთი შინაარსით მრავალფეროვანია. შესაბამისად მათს გამოყენებას სხვადასხვა მიზანი შეიძლება ჰქონდეს. მთქმელი ზოგჯერ მას მიმართავს ჰიპერბოლისათვის, ზოგჯერ კიდევ კომიზმის გასაძლიერებლად, ხშირად იდიომი ნათქვამს აძლევს მეტ

დამაჯერებლობას.

შესაბამისი მაგალითების დასახელება დიდი რაოდენობით შეიძლება. გემოდასახელებული ნიმუშებიც ხომ სხეადასხვა შინაარსობლივი ელფერის მქონეა.

ასეთია იდიომების ზოგადი დახასიათება საანალიზო მეტყველების მიხედვით.

ანდაზა

ფრაზეოლოგიური ერთეულებიდან ენაში იდიომის გვერდით საკმაო რაოდენობით გვხვდება ანდაზებიც. ისინი ჩვენს საკვლევე კილოშიც არაა იშვიათი. წარმოვადგენთ მათს მოკლე მიმოხილვას.

ანდაზა მოკლე მხატვრული, გონებამახვილური დასრულებული გამონათქვამია, რომელიც დამრიგებლობითი შინაარსისაა (2, 44).

ანდაზა ისეთი ერთეულია, რომელშიც სიტყვათა შეხამება ისე მტკიცე არაა როგორც იდიომში, მაგრამ იგიც მზა მასალას წარმოადგენს, სინონიმი რომელიმე სიტყვისა. ანდაზა უმთავრესად მთელი წანადადებაა, ე.ი. მეტაფორიზაცია მთელი წანადადების ფარგლებს სწვდება (4, 27).

ანდაზის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია გადატანითი მნიშვნელობის არსებობა (2,45).

მაგ.: წმინდა ბერი წმინდად წაწყდაო. .

ხელმა ხელი დაბანა და ორივემ პირიო.

ბერი მგელი მგლობას ვერ იზამსო.

ანდაზა ალეგორიული ნათქვამია. მისი პირველი მთქმელი ცალკეული პიროვნებაა, მაგრამ შემდეგ ის ხალხურად არის ქცეული, როგორც გონებამახვილობის, მოსწრებულობის, დაკვირვებულობის გამომხატველი გამონათქვამი.

დავიმოწმებთ რამდენიმე ნიმუშს:

აღიას დარდი ფლავია.

დაჯექ მძიმეთ, ბათმანი გამოდი.

კედლო ყურიანო, მინდორო თვალიანო.

პირში გეპოლიტიკება, უკან სამარეს გითხრის.

თითებზე რო სანთლები აინთო, მის ამაგს ვერ გადაიხდი.

როგორც აღვნიშნეთ, ანდაზა სხეადასხვა შინაარსის

გამომხატველია, მაგრამ მაინც მისი ძირითადი მიზანი დიდაქტიკურია. იგი კონკრეტული ფაქტის გადმოცემასთან ერთად იძლევა აღმზრდელობით სენტენციას, დამრიგებლობითი ხასიათისაა.

მაგალითები:

ორი კურდღლის მღევარი ვერც ერთს ვერ დაიჭერსო.

რასაც დათესავ, იმას მოიმკი.

სანამ ფურნე ცხელია, პურიც მაშინნა ჩააკრაო. -

მულო გეემ, რძალო გაიგონეო.

ზოგიერთი ანდაზა სატირულ-იუმორისტული ხასიათისაა:

მელამ თავის კუდი მოწმედ დაიყენაო.

ვირმა რა იყის, ხურმა რა ხილია.

მგელს სახარებას უკითხავდნენ, გამიშვი, ცხვარმა

გამასწროო.

ანდაზა უმთავრესად მარტივი წინადადებაა, შეიძლება შერწყმული და რთული კონსტრუქციითაც მოგვევლინოს:

ბევრი მენაფოტე მალე ტყეში წაეა - მარტივი.

ვირზე ძის და ვირს ეძებსო - შერწყმული.

საცა წახვალ, იქაური ქული ნა დაიხურო - რთული.

როგორც ვხედავთ, საკვლევი მეტყველების ფრაზეოლოგიზმები ძირითადად თავსდებათ ქართულ ფრაზეოლოგთა წარმოების ზოგად ყალიბში და არ ავლენენ განსაკუთრებულ თავისებურებებს.

ფრაზეოლოგიზმები ფორმისა და შინაარსის მიხედვით

ფრაზეოლოგიზმები მეტყველების ძირითადი ერთეულებია, მეტად პრაქტიკული და ხშირად ხმარებული, ამდენად, მათში შემავალი კომპონენტები (ცალკეული სიტყვები), ჩვეულებრივ, ისეთი ფორმით (გრამატიკული თავისებურებებით) გვევლინება, როგორც ეს დამახასიათებელია შესაბამისი კილოსათვის. თავის მხრივ, მესხური კილოს იდიომები და ანდაზები იმეორებენ ამ კუთხის მეტყველებისათვის სპეციფიკურ გრამატიკულ ნიშანდობლიობებს და შინაარსობრივადაც ზოგჯერ უპირისპირდებიან სალიტერატურო ენაში ცნობილ ფრაზეოლოგიზმებს.

დასტურდება მთელი რიგი ფონეტიკურ-გრამატიკული

თავისებურებანი. დაეასახელებთ ზოგიერთ მათგანს:

ა) სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით გამოყენებულია *ჟ ბერა* (ის ალიაჟ მოკელა - „ის დრო წავიდა“).

ბ) ფონეტიკური მოვლენებიდან აღსანიშნავია:

ასიმილაცია (კბილი მოშვრა - „*ეუდი* საქციელით თავი შეაძულა“), დისიმილაცია (არაფელ ყაიყუაში არაა - „*არაფერი არ გაუგია*“), ასიმილაცია-დისიმილაცია (ახტა და დიეცა - „*ძალიან გაბრაზდა*“, დიეცა<დეცა<დაეცა) - *მეტათეზისი* (კული კულზე აქვთ გადამბული - „*ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული ყოველნაირ საქმეში*“), *ბერის დაკარგვა* (ღეთის მადმა (მადლმა), *ენას ძგალი არა აქ* (აქვს) - „*ენა ყველაფერს იცყვის*“)...

გ) მორფოლოგიიდან:

ძალიან ხშირადაა დაკარგული მიცემითი ბრუნვის ნიშანი *ს* (ცხენიან კაც ძირ ჩამოიღამს - „*მწარე ენის პაგრონია*“).

თითქმის ყოველთვისაა დაყრუებული ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი *ღ* (ნამყენათ ააქ ცხვირი - „*ვრიპი აქვს*“).

იკარგება III სუბიექტური პირის ნიშანი (სუჩიანათ არი - „*ნანობს ჩადენილ დანამაულს*“).

მესხური კილოსათვის განსაკუთრებით ნიშანდობლივია თემის ნიშანთა მონაცვლეობა. აქ გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს ამ სუფიქსს. ფრაზეოლოგიზმებშიც ნათლად აისახა ეს თავისებურება (ენით ნაკვერცხალს იღამს - „*მწარე ენის პაგრონია*“; ქოჩორზე ტრიალოფს - „*ძალიან წუხს ტკივილისაგან*“).

უნდა გმნა, როცა ის ნაწილაკის როლში გამოდის, მეტწილად შეკეცილია და ნა ფორმით გვხვდება (თავინა დაჰკრას - „*მალ-მალე უნდა მოინახულოს*“).

ფრაზეოლოგიზმებშიც დასტურდება თავისებური წარმოების ასეთი შემთხვევები: ანაწერაზე ხუ არაა („*ბედისწერას ხომ არაუგანია*“), ღრღრით გამოდის („*გაჭირვებით ცხოვრობს, ძლივს გააქვს თავი*“), ბრობროი გაუდის („*გალაღებულია, მდიდრულად ცხოვრობს*“), ჩხუბზე აფუდექი („*ეეჩხუბე*“), ზრდელივით დარბის („*უსაქმოდაა, არაფერს აკეთებს*“) და ა.შ.

საანალიზო მეტყველებაში არსებული იდიომები და ანდამები საინტერესოა, აგრეთვე, შინაარსის მრავალფეროვნებითაც. ჩვენ

მიერ დადასტურებული ლექსიკური ერთეულები ასე შეიძლება დაჯგუფდეს:

1) საერთოდ არაა შეტანილი ქართული ენის ძირითად ლექსიკონებში;

2) დადასტურებულია სალიტერატურო ქართულსა და ლიალექტებში.

ამ უკანასკნელთაგან ნაწილი ა) ერთნაირია ფორმისა და შინაარსის მიხედვით; ბ) ფორმით ერთნაირია და მნიშვნელობით განსხვავებული; გ) ფორმით განსხვავებულია და მნიშვნელობით ერთნაირი.

პირველი ჯგუფის ფრაზეოლოგიზმები საკმაო რაოდენობით გვხვდება. დავიმოწმებთ მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშს:

ბევრი მენაფოტე მალე გყეში წავა - „მალე გაღარიბდება“.

ბანკების მოკიდება - „კოტომების დაღება“.

ბევრი ვირი გაიპარსება - „დიდი დრო გავა“.

გახიდა ვალედივით - „გაჯიუტდა“.

ნაზი გაუვიდა - „გაუბედა რაიმეს თხოვნა“.

ფუმრუკი ორთქლით შეეწია - „მხოლოდ სიკვით დააწია ხმა“...

მეორე ჯგუფის ფრაზეოლოგიზმებიდან დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს:

ა) აბრაგანი ამოჰკრა - „გააგლო“ - იხ. ქეგლ (5), ონიანი (3).

ავი ძაღლი არც თითონ ჭამს და არც სხვას აჭმევსო - იხ. ქეგლ.

ბ) აიშვერს ფეხებ - „გაცივდება, ავად გახდება“ - შდრ. ქეგლ

ბაწარ უთრევს - „იყოლიებს, უმედეგოდ ჰპირდება“ - შდრ. სახოკია (6).

მაფში წავიდა - „დაიკარგა“ - შდრ. ქეგლ., ონიანი, სახოკია.

გ) ბუზარა შეუჯდა - „აწრიალდა, მოულოდნელად ეწყინა რამე და გაიქცა“ - შდრ. ქეგლ: ბუზანკალი შეუჯდა.

ბევრი ჰოიშ, ჰოიში ხარს უკუღმა წაიყვანს - შდრ. ქეგლ: ბევრი „მაამო“ ხარს გააგიჟებსო.

თითებზე რო სანთლები დაინთო, მის ამაგს ვერ გადაიხდი - შდრ. სახოკია: ხუთ თით სანთლად დანთება.

დასკვნა

განვიხილეთ იდიომები და ანდაზები მესხური კილოს მიხედვით. გამოირკვა, რომ საანალიზო მეტყველებაში არსებული ფრაზეოლოგიზმები ძირითადად თავსდებათ ქართულ ფრაზეოლოგიზმთა წარმოების ზოგად ყალიბში. აღსანიშნავია, რომ მესხურ ფრაზეოლოგიზმებში, სალიტერატურო ქართულთან შედარებით, უფრო მეტი რაოდენობით დასტურდება არქაული და უცხოური წარმოშობის ლექსიკური ერთეულები.

საკვლევი იდიომები და ანდაზები, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ მეტყველების ძირითად ერთეულებს, უხვად ავლენენ მესხური კილოსათვის სპეციფიკურ გრამატიკულ ნიშანდობლივებს, რომლებიც ენათმეცნიერულად ღირებულნი არიან.

საანალიზო კილოს ფრაზეოლოგიზმები მრავალფეროვანია შინაარსობრივადაც. ზოგიერთი მათგანი ჯერ კიდევ არაა შეტანილი ძირითადს სპეციალურ ლექსკონებში, ზოგი კი დადასტურებულია, ოღონდ განსხვავებულია ან მნიშვნელობით, ანდა ნაწილობრივ ფორმის მხრივაც.

ნაშრომს ერთვის ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი, სადაც ყოველი ერთეული მოცემულია კონტექსტით.

ცხადია, ეს ლექსიკონი არ მოიცავს საკვლევ მეტყველებაში არსებულ ყველა ფრაზეოლოგიურ ერთეულს. ეს შეუძლებელიცაა. დიალექტები ხომ ამოუწურავი შესაძლებლობაა ახალ-ახალი სიტყვებისა და გამოთქმებისა. მესხურ კილოზე შემდგომი დაკვირვებაც ბევრ საინტერესო და მნიშვნელოვან ხატოვან თქმას გამოავლენს.

შენიშვნა: ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი იხ. წიგნში „მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა“ (1992).

ლიტერატურა

1. ძიძიგური შ. - წინასიტყვაობა თ. სახოკიას წიგნისა „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი“, თბ., 1950.
2. თაყაიშვილი ა. - ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები, თბ., 1961.
3. ონიანი ალ. - ქართული იდიომები, თბ., 1966.
4. გვენცაძე ალ. - ფრაზეოლოგიზმების შესახებ: „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1976, № 3.
5. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I - VIII ტ., 1950-1964.
6. სახოკია თ. - ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979.

**ახალშენის მეტყველება,
როგორც კილოთა შერევის ნიმუში
(ფონეტიკის ასპექტით ახალი მასალების მიხედვით)**

წაკითხულია მოხსენებად VI რესპუბლიკურ
დიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1984 წლის
26 ოქტომბერს (ქ. ქუთაისი, 1984წ. 25-26 ოქტომბერი,
მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები).

1910 წელს ქვემოიმერეთში, წულუკიძის რაიონში, ადიგენის რაიონიდან გადმოსულმა მესხებმა დააარსეს სოფელი ახალშენი. პირველ წელს 9 კომლი ცხოვრობდა, გადმოსახლება შემდგომ წლებშიც გრძელდებოდა. ამჟამად, 1984 წლის მდგომარეობით, ახალშენში 68 კომლი და 256 მცხოვრებია.

ახალშენელებს ჯერ კიდევ აქვთ ურთიერთობა მესხ ნათესაებთან, ამავე დროს უფრო ფართოვდება მათი კავშირი იმერულ გარემოცვასთან.

სოფლის მეტყველება დღეისათვის ძირითადად მესხურია, თუმცა უკანასკნელ ხანებში მკვეთრად შესამჩნევი ხდება იმერული კილოსათვის დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები და ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც წლითიწლობით მეტად იფართოებენ გამოყენების (მოქმედების) არეს. ასე რომ, საანალიზო მეტყველება წარმოადგენს კილოთა შერევის საუკეთესო ნიმუშს. აქედან გამომდინარე, საინგერესოა გაირკვეს, როგორია ამჟამად მასში მესხურ და იმერულ ფორმათა თანაფარდობა და რა გზით მიემართება გავლენის პროცესი.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მესხური ძირითადად აღმოსავლურ კილოთა ჯგუფს მიეკუთვნება, ყველაზე ახლოს იგი ქართულურთან დგას (1, 291; 2, 357), ამავე დროს მასში შეინიშნება დასავლურ კილოთა ნიშანდობლიობანიც, რაც მკვლევართა დაკვირვებით, იმერხეულის გზით უნდა იყოს გავრცელებული მესხურის დაფენებაში (3, 137). ასე რომ, ქართლურის, გურულისა და აჭარულის ზოგიერთი თავისებურება, რომლებიც ახლაც შესამჩნევია საკვლევ მეტყველებაში, მესხურიდან გადმოტანილად

უნდა მივიჩნიოთ.

სოფლის მეცყველება თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო მდიდარი და მრავალფეროვანია, მაგრამ ამჯერად გავაანალიზებთ ფონეტიკის საკითხებს და აქედანაც გამოვყოფთ მხოლოდ კილოთა შერევის თვალსაზრისით განსაკუთრებით ღირებულ ფორმებსა თუ მოვლენებს.

სალიგერატურო ქართულისაგან განსხვავებით, ახალშენის მეცყველებაში გამოყენებულია *ღ* და *ჟ* ბგერები. ამ მიმართებით იგი იმეორებს მესხურის თავისებურებებს, თუმცა მას არ შემოუნახავს სხვა დამატებითი ბგერები (ხმოვანთა გამყოფი *ჯ* და *ჭ*), რომლებსაც მესხურის დამახასიათებლად მიიჩნევენ (4, 41).

ღ ჩვენს მეცყველებაში ჯერ კიდევ იხმარება სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ა) ადამიანის, ცხოველის, ფრინველის... საკუთარ სახელებთან (სიმონაღ, ყურმაღ...);

ბ) ა ნაწილაკიან ზედსართავ სახელებთან (შიშგრიბუქაღ, ბუღუმელაღ, დარჩიაღ...);

გ) ნათესაური დამოკიდებულების აღმნიშვნელ სიტყვებთან (მამაღ, დედაღ, ბაბოღ...). უკანასკნელი ჯგუფის სახელებიდან გამონაკლისია მხოლოდ *და*, *ძმა*, რომლებიც *ღ*-ს გარეშეა წარმოდგენილი. სამაგიეროდ, ახალგაზრდობა მას იმერული კილოს გავლენით *დაი*, *ძმაი* ფორმითაც ხმარობს ისევე, როგორც *ზეი*, *ცაი*, *დღეი* და მისთანებს.

აქვე საგანგებოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ, თუ დღესაც *ღ*-ს გამოყენება მეგ-ნაკლებად შესამჩნევია თითქმის ყველა თაობის ახალშენელის მეცყველებაში, *ჟ* უკვე აშკარად გამოდის ხმარებიდან, იშვიათად დასტურდება მოხუცთა მეცყველებაში. მაგალითად, საკჟრეელი, თჟთან, ჩემთჟნ...

ფონეტიკური მოვლენებიდან, შეიძლება ითქვას, ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია ასიმილაცია. მესხური და იმერული კილოების ნიშანდობლიობათა თანაარსებობა ბუნებრივად იწვევს ფორმათა მრავალფეროვნებას, შესაბამისად, დაჩნდება რიგი თავისებურებანი, რაც განსაკუთრებით შესამჩნევია პრევერბების წარმოებაში.

აჟ-ჟჟ დემეწერება, დეგესენება, ეეყვანა, დეედებოდა...

მართალია, აე→ეე ახასიათებს ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტს (5224; 6284), მათ შორის იმერულსაც, დასტურდება ახალშენში მცხოვრები იმერული რძლების მეტყველებაშიც, მაგრამ ამ შემთხვევაში ასიმილაციით მიღებული ეე კომპლექსი დისიმილაციაში აღარ გადადის, მაშინ როცა საერთოდ მესხურსა და ახალშენელთა მესხურშიც ასიმილაციას, ჩვეულებრივ, მოსდევს დისიმილაცია (დაედებოდა>დეედებოდა>დიედებოდა). აქედან გამომდინარე, ამკარაა, რომ აეუე საანალიზო მეტყველებაში წმინდა მესხურია და არა იმერულის გავლენის შედეგი.

ოეუე წამელო, გადმეეგანა, მეეყვანა...

ოუუუ მუუგანა, მუუყვანა, მუუგზანა...

ახალშენელთა მესხურში ი არ არის ასიმილაგორი, როგორც ეს აღმოსავლურ კილოებშია და რითაც ისინი მკვეთრად უპირისპირდებიან დასავლურ დიალექტებს (7, 393), მაგრამ ქვემოიმერულის გავლენით ახალშენელთა მეტყველებაშიც იძენს ი მაასიმილირებელ ძალას:

აიუე წეიყვანა, გეიგანა, რანეირი, სეიდან...

ოიუე მეიგანა, მევიდა, წამეილო...

ისევ ქვემოიმერულის გავლენითაა გამოწვეული მხოლოდ ახალგაზრდობის მეტყველებაში ისეთი ფორმების არსებობა, როგორიცაა: აუოუ: დოუყარა, დოუბარებია, წოუყვანია... ასეთ შემთხვევაში ფონეტიკური პროცესი ამ საფეხურზე ჩერდება: თუ აღარ გადადის უე-ში, რადგან ეს უკანასკნელი თვითონ წულუკიძის მეტყველებისთვისაც არაა დამახასიათებელი (8, 148).

აიუე, ოიუე, აუოუ (წეიყვანა, მეიგანა, დოუძახა) კომპლექსების შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ეს დასავლური ნორმა ჭოროხის ხეობის შენაგანია მესხურ-ჯავახურში“ (3, 110). აქედან გამომდინარე, ასიმილაციის გემოაღნიშნული შემთხვევები ახალშენელთა მეტყველებაში შეიძლებოდა მიგვეჩნია მესხურიდან გადმოტანილად, მაგრამ, რადგანაც მათ ახლაც საერთოდ არ იყენებს მოხუცი თუ საშუალო ასაკის ახალშენელი, ცხადია, საანალიზო მეტყველებაში მათი არსებობა ამკარად იმერულის გავლენის შედეგია. მეორე მხრით, საფიქრებელია, თვით მესხურ-ჯავახურშიც ამგვარი ფონეტიკური

პროცესი შედარებით გვიანდელი წარმონაქმნია, ამდენად, უცხო იყო XX საუკუნის დასაწყისისათვის თვით მესხურშიც.

ქვემოიმერულის გზით ინგენსიურად ერცელდება ასიმილირებული ფორმები სახელებშიც: ბეტრუ, კირუ ბები, ყველ-რომლებიც, მკვლევართა აზრით, წარმოქმნილია წმინდა ფონეტიკურ ნიადაგზე (კეირაი-კეირეი-კეირე) (9,189-192;3,155) სხვადასხვა დროს სხვადასხვა გავრცელებითა და ინტენსივობით და დამახასიათებელია ქვემოიმერული, ზემოგურული და ლეჩხუმური დიალექტებისათვის (9,451).

სამაგიეროდ, დღეს უკვე ძალზე იშვიათად, თითქმის თითო-ოროლა მოხუცის მეგყველებში, გვევლინება მაასიმილირებულ ხმოვნად ო შემდეგ მაგალითებში: ჩენოღონი, გარეშოშო, შოშოფიდა, დოდოფაღი, დილიობით...

ახალშენელთა მეგყველებში დისიმილაციაც მრავალფეროვანი და ხშირად გამოვლენილი ფონეტიკური მოვლენაა, მაგრამ ამჟერად შეეჩერდებით მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაზე.

პრევერბიან გზნებში, როცა ფუძისეული ხმოვანი სრულ ასიმილაციას იწვევს, თავს იყრის ორი ე (წაელო>წეელო), აქედან პირველი ეიწროვდება და იქცევა ი-დ: წეელო>წიელო; დაება>დეება>დიება....

ამგვარ ფორმებში დისიმილაციასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიგერატურაში აღნიშნულია: „მესხურში როდესაც ა პრევერბი ემსგავსება მომდევნო ე-ს, ფონეტიკური ცვლილება დისიმილაციაში აღარ გადადის“ (4,46). ჩვენს მეგყველებში წეელო>წიელო გიჟის ცვლილება მოხუცთა მეგყველების მიხედვით იმდენად მკვიდრია, რომ იმერულის გაელენის შედეგად ვერ ჩაითვლება.

ასეთი სახის დისიმილაცია ახასიათებს მესხურის გარდა დასავლურ კილოებს (გურულს, აჭარულს), აგრეთვე მთარაჭულსა და ინგილოურსაც (მხოლოდ სახელებში), გამოვლენილა იგი ქვემო ქართლურშიც მესხურ-ჯავახურის გაელენით (3, 140; 5, 258-259; 1,293; 10, 39; 11,107).

ერთნაირ ხმოვანთა დისიმილაცია იმდენად ძლიერია, რომ იგი ე და ა ხმოვანფუძიან სახელებშიც იჩენს თავს მრავლობითის

ეს სუფიქსის დართვისას, როგორც ეს ნიშანდობლივია მესხურისა და ზოგიერთ სხვა კილოსთვისაც (3,38; 12,300; 11,107): ხეები→ხიები, კლდეები, გყიები... ძმაები→ძმეები→ძმიები, დიები, სხვიები.

სხვა დანარჩენი ფონეტიკური მოვლენები ჯერჯერობით მეტწილად ვლინდება მესხურის თავისებურებებით, თუმცა მათ გვერდით თითო-ოროლა ნიშუმით თავს იჩენს (და აშკარად მკვიდრდება) იმერული კილოდან შემოსული ფორმებიც. მაგალითად:

მესხურია: ნევრები, ხვახი, ვალაურდით... აბდარი, მართული, მითამ, მოკლამს... გაიზდა, დავთერი, ალხი (←ხალხი), ლამაათ, ცარელა, პალგოანი... პამინდორი, ანგური, მჭა, ჩონი, წოულობა...

იმერულია: სტავლა (მასტავლებელი), ღუნწი; როის, მივეით... წაელიენ, მივლიენ... გაყვობი, უშობს...

ახალმენელთა მესხურ მეტყველებაში დღეისათვის კვლავ ნიშანდობლივია:

- 1) გ-ს შეცვლა შ თანხმოვნით (მაღავს→მაღამს...);
- 2) მიცემითი ბრუნვის ნიშნის ს-ს დაკარგვა (პურ აცხამს...);
- 3) ჰ ბგერის განვითარება ხმოვნების წინ (ჰეიჰი, ჰაეჰანი, ჰალალი-);
- 4) მიმართვის დროს ფუძის ბოლოკიდური ა ხმოვნის დაკარგვა სამმარცვლიან საკუთარ სახელებში (მაყვალ! ანგუმ! ნათელ!...)

ყურადღებას იქცევს ბგერათა დაკარგვის ცალკეული შემთხვევებიც. ამჯერად დავასახელებთ რამდენიმეს:

1. უნდა ნაწილაკი, მესხურ-ჯაეახურისა და აჭარულის მსგავსად, რედუცირებული უნა, ნდა, ნა ფორმებითაც იხმარება: ბარიც უნა წამიელო; აპა რანდა ქნას? სახში ნა მიესულიყადი...

2. ბგერათა დაკარგვის შედეგადაა მიღებული სიტყვები: ბალახათი, დეიდათი, ჰაჰათი და მისთანანი, რომელთა ამოსავალია იან სუფიქსიანი წარმოება. კერძოდ, აქ საქმე გვაქვს ისეთ ენობრივ მოვლენასთან, რომლის შესახებ აღნიშნულია, რომ გვარის ერთ-ერთ დაბოლოებად გამოყენებულ იან სუფიქსს დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევაში შემონახულა ჩამომავლობისა და კუთვნილების გამოსახატავად, თუ ფორმა მრავლობითია: ოთარაშვილი-ოთარაიანი-ოთარაანთი (13,124) (ე.ი. ამგვარ სიტყვებში თ სუფიქსი მიჩნეულია მრავლობითობის

ალმნიშენელად - ე.ფ.).

ახალშენელთა მეტყველების ნიმუშებია: ბალახათ სიმონაჲ და აზირათ ანტონაჲ უდემი მიდიან; პაპათ ვენახში შევიპარეთ; დეიდათ სონაჲ ვერ ენახე...

აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენთვის საინტერესო ფორმებში თ სუფიქსის (როგორც მრავლობითობის მაწარმოებლის) საკითხი სხვაგვარად უნდა იქნეს განხილული, რამდენადაც არსებობს პარალელური ბალახათი//ბალახათები, დეიდათი//დეიდათები წარმოებაჲ (რაც ცალკე მსჯელობის საგნად გვესახება).

3. ახალშენელთა მესხურში გამოიყენება სიტყვა ნარცხი (ნარეცხი). რელექციის ამგვარი შემთხვევა ძველი ქართულის დამახასიათებლადაა მიჩნეული (14, 129) ჩანს, ეს არქაული ფორმა აჭარულის (10, 113) და ქართლ-კახურის მსგავსად შემონახავს მესხურსაც, აქედან კი საანალიზო მეტყველებაშიც შემორჩენილა დღემდე.

ფონეტიკის საკითხების ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც შეიძლება დავასკვნათ, რომ ახალშენელთა მეტყველება დღეისათვის კილოთა შერევის ნიმუშია, სადაც მკვეთრად იგრძნობა თაობათა მიხედვით განსხვავება.

ღრმადმოხუცები, რომლებსაც ნაკლები ურთიერთობა აქვთ იმერლებთან, იმერიზმებს თითქმის არ იყენებენ; საშუალო ასაკის მცხოვრებთა მეტყველება აქა-იქ მაინც ავლენს ქვემოიმერულის ზოგიერთ ნორმას, ხოლო ახალგაზრდობაში იმერული თითქმის უთანაბრდება მესხურს, ზოგ შემთხვევაში ჭარბობს კიდევ. კილოთა შერევის პროცესი განსაკუთრებით დააჩქარა ამ სოფელში მცხოვრები იმერელი რძლების მეტყველებამ და თვით ახალშენელთა მხრიდან იმერიზმების შეთვისების სურვილმა.

შერევის ნიმუშს წარმოადგენს არა მარტო ცალკეული პიროვნების მეტყველება (ნათელა წევიდა დღეს; თუ გოუბრაზდა, ქეც მოკლამს; როის წავლიენ ნეტა უდემი...), არამედ თითოეული სიტყვაჲ (მაღე დეიწყობა სკოლები; პეტერე ხვალიზა ვერ ჩამეიგვიე?..)

დღევანდელი ვითარების მიხედვით (წინა წლებისაგან განსხვავებით) ძლიერ გავლენას განიცდის ინგონაციაც.

წარმოთქმის აქცენტიც. ახალშენელი ახალგაზრდა ამ მხრივაც ცდილობს მიჰბადოს იმერულს, მაგრამ ჯერჯერობით მაინც ვერ ახერხებს აბსოლუტურ მიმსგავსებას, ამიტომ მისი წარმოთქმის ინგონაცია ერთგვარად გარდამავალ საფეხურზეა მესხურსა და იმერულს შორის.

ამ ორი განსხვავებული დიალექტის შერევა, ცხადია, ერთბაშად ვერ მოხდებოდა. დაახლოებით XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან გახდა ოდნავ შესამჩნევი საკვლევე მეტყველებაზე იმერულის გავლენა, რაც შემდგომ წლითიწლობით ძლიერდებოდა. და ეს პროცესი კიდევ უფრო ინტენსიური ხდება 80-იანი წლების დასაწყისიდან, რაზედაც აშკარად მეტყველებს 1963-1965 წლებში ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალების შედარება დღევანდელ ვითარებასთან.

მართალია, მესხურ კილოზე მოლაპარაკეთა მცირე კოლექტივმა, რომელიც უკვე 7 ათეული წელია მოქცეულია იმერული კილოს გარემოცვაში, ჯერჯერობით მაინც შეინარჩუნა მესხურის ძირითადი თავისებურებანი, მაგრამ, ენის განვითარების კანონზომიერებიდან გამომდინარე, დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ ახალშენის მესხური დაკარგავს თავისთავადობას და შეერწყმება ქვემოიმერულს.

თუ დღეს საანალიზო მეტყველება ასტრატია, მერე იქცევა სუბსტრატად. შესაბამისად, მომავალ თაობებს დასჭირდებათ ქვემოიმერულში მოიძიონ მესხურის დანალექები და გამოიკვლიონ მათი ისტორია.

ლიტერატურა

1. ა. მარტიროსოვი, ჯაეახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის: პუშკინის სახელობის თბილისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. 8, 1950.
2. ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1961.
3. მ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970.
4. ი. მაისურაძე, ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები მესხურში: გორის პედინსტიტუტის შრ., ტ. I, 1942.
5. კ. კუბლაშვილი, ძირითადი ფონეტიკური პროცესები დასავლურ კილოებში: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრ., ტ. XIX, 1959.

6. ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბ., 1964.
7. გ. ახელედიანი, მოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 949.
8. ო. კახაძე, ა-შე დაბოლოებული სახელის ბრუნებისათვის ქვემოიშვრულში:
იკე, ტ. V, 1953.
9. ე. თოფურიი, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესები
ქართველურ ენებში: იკე, VI, 1954.
10. შ. ნიქარაძე, აჭარული დიალექტი, თბ., 1975.
11. გრ. იმნაიშვილი, ქართლური დიალექტი, თბ., 1974.
12. პ. ჯაჯანიძე, გურული კილოს მორფოლოგიის საკითხები: ქუთაისის
უედიწსტიტუტის შრ., ტ. XVI, 1956.
13. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
14. არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში,
თბ., 1942.
15. არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, კახური დიალექტი, თბ., 1956.

მესაქონლეობის დარგობრივი ლექსიკონი (მესხურ-იმერული ნარევი მასალა)

წაკითხულია მოხსენებად VIII რესპუბლიკურ
ლიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1986 წლის 25
ოქტომბერს (სოხუმი, 1986წ. ოქტომბერი, მუშაობის გეგმა
და მოხსენებათა თეზისები).

თეზისები

ამა თუ იმ კუთხის ცოცხალი მეტყველების ლექსიკური
ერთეულების შეკრება-მოძიება რომ აუცილებელია, ეს უდავოა. მაგრამ
უფრო საშური საქმეა მეტყველების საერთო თავისებურებათა
დროული აღნუსხვა იმ სოფლებში, რომლის ძირითადი მეტყველება
კარგავს თავისთავადობას კილოთა შერევისა თუ სხვა ფაქტორების
ბეგაღვლით.

წარმოდგენილი ნაშრომიც სწორედ ამგვარი მასალის
აღწერით ანალიზს ეძღვნება, კონკრეტულად: განხილულია
მესაქონლეობის ლექსიკა იმერულ გარემოცვაში მოქცეული
მესხური მეტყველების მიხედვით.

ქვემო იმერეთში (წულუკიძის რაიონში) 1910 წელს ადიგენის
რაიონის სხვადასხვა სოფლიდან გადმოსული მესხებით
დასახლებული სოფლის - ახალშენის მეტყველება დღეისათვის
კილოთა შერევის საუკეთესო ნიმუშია (სოფელი გერიგორიულად
და მოსახლეობის მხრივაც არ არის დიდი. ამჟამად ცხოვრობს 69
კომლი).

მართალია, დღეს ახალშენის მესხურს განვიხილავთ, როგორც
ერთი სოფლის მეტყველებას, მაგრამ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ,
რომ ეს სოფელი შექმნა ადიგენის რაიონის სხვადასხვა სოფელში
მცხოვრებმა მესხების რამდენიმე ოჯახმა. შესაბამისად,
პირველმოსახლეთა მეტყველება, ალბათ, ისეთ სხვაობებს ავლენდა,
როგორადაც შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან. ერთი
კილოს ფარგლებში სხვადასხვა სოფლის მეტყველება. ჩვენს
შემთხვევაშიც დროთა ვითარებაში მთლიანად მოიშლებოდა ეს
სხვაობა და შედეგად ჩამოყალიბდა სოფელ ახალშენის მეტყველება,

როგორც დამოუკიდებელი ერთეული.

იმერულ გარემოცვაში მოქცეულ ახალშენელთა მესხურზე იმერული კილოს გავლენა შესამჩნევი გახდა XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან. ყოველივე ამან განაპირობა საკვლევი სოფლის მეტყველების მრავალფეროვნება, პარალელურ ფორმათა არსებობა.

საგულისხმოა, რომ იმერულის გავლენა ახალშენის მესხურ მეტყველებაზე (განსაკუთრებით გრამაგიკული მოვლენების ასპექტით) 80-იანი წლებიდან აშკარად ინგენსიური პროცესია, თუმცა ლექსიკა შედარებით უფრო ინარჩუნებს თავისთავადობას, შესაბამისად, იმერიზმებიც იშვიათია. მაგრამ უგამონაკლისო მაინც არ არის: იმერულიდან შემოსული თითო-ოროლა სიტყვა მკვიდრდება მესხურის სინონიმურ ცალად. რამდენიმე შემთხვევაში კი უკვე დაეიწყებას მიეცა მესხური და ერთადერთ ფორმად გაბატონდა იმერული.

ახალშენის ლექსიკა მდიდარი და მრავალფეროვანია, გამოირჩევა ლექსიკური პლასტებისა და შესაბამისი ერთეულების სიუხვით.

მოხსენებაში წარმოდგენილია მესაქონლეობის ლექსიკის ნიმუშები საანალიზო სოფლის მეტყველების მიხედვით.

სოფელ ახალშენში მესაქონლეობა მეურნეობის ერთ-ერთი წამყვანი დარგია (კოლმეურნეობაში არის მესაქონლეობის ფერმა). ყველა ოჯახს ჰყავს შინაური ცხოველები: კამეჩი, ძროხა (ზოგს - ხარიც, ცხენიც, თხაც), ღორი, ძაღლი, კატა... (აქვე ვასახელებთ ფრინველებთან დაკავშირებულ სიტყვებსაც).

ნარევი მეტყველების დიალექტური ლექსიკა გამოირჩევა ფორმათა ვარიანტულობითა და სემანტიკური მრავალფეროვნებით. ზოგიერთი გერმინი ძველ ქართულსა და თანამედროვე დიალექტებთან შედარებით გარეგნულად ნაწილობრივ გადასხვაფერებულია და განსხვავებული მნიშვნელობაც შეუძენია.

ახალშენის მეტყველებაში შეიძლება გამოიყოს მესაქონლეობის ლექსიკის რამდენიმე ჯგუფი: 1. ძველი ქართულის ლექსიკური ფენა (აგაზანი, აბოხტი, კაჩა, შარავი, სანათური, კუნკუხო...);

2. სიტყვები, რომლებსაც პარალელი ეძებნებათ ქართული ენის

სხედასხვა დიალექტში (ამობაგვა, კოლინოფს, კალანჩხა, გალასტული, დურდლი, ზღვე, სადრეკი, სანარწყალი, საჭმო, ტოულო, ფენტხი, ყირყიტონი, ჩუმა, ქეჩი-);

3. უცხო წარმოშობის სიტყვები (ალაფი, არაბა, ახორი, ყაში, სუთლი, ჯენჯილი, ჯოგარი-);

4. საკუთრივ მესხურ-ჯავეახურად მიჩნეული სიტყვები (ბადაბუდით (დადის), ბრინჯუა, გულამბა, დოღბაჭი, დასარქვა, კენტაოფს, თუთმაჯი, ტიკანი, ჩათანი, ჩაკუტნული, ციცმართი, ხალხამი, ჩეჩილი (ყველი);

5. იმერულის გზით დამკვიდრებული ერთეულები (ამოჩარექება, მოგდება, ფურფუტი, ქვეშამადგი, ქართა, ჭაჭა, ჩუმბო-);

6. სიტყვები, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში არაა ფიქსირებული (ბოგრაგები, ფახფეხა, გაწყვეტილი რძე, მთითილი, ჩეკაში ჩაგდებული-);

7. ცხოველებისა და ფრინველების სახელები, მათი მოსახმობი და გასაგდები ტერმინები (მაისაჲ (ძროხის სახელი), კოკაჲ (კამეჩის სახელი); ბასიკოჲ (ძაღლის სახელი), ოშტ-ოშტ! ღუტ-ღუტ! ჯიჩ-ჯიჩ! წია-წია!).

შენიშვნა: წარმოდგენილი მასალა უფრო ერცლად, სათანადო კონტექსტებით იხ. წიგნში „მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა“ (1992).

დიალექტური ფრაგმენტოზური ლექსიკიდან

(მესხურ-იმერული ნარევი მასალა)

წაკითხულია მოხსენებად X რესპუბლიკურ დიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1988 წლის 20 ოქტომბერს (თელავი, 1988, 20-22 ოქტომბერი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები).

თეზისები

1. ნაშრომში წარმოდგენილია ფრაგმენტოზური ერთეულები - იდიომები იმერულ გარემოცვაში მოქცეული მესხური მეტყველების მიხედვით (წულუკიძის რაიონი, სოფ. ახალშენი).

2. ნარევი მეტყველების დიალექტურ ლექსიკაში აღწუსული იდიომები ყურადღებას იქცევენ არა მარტო ფორმათა ვარიანტულობითა და სემანტიკური მრავალფეროვნებით, არამედ იმ მხრივაც, რომ მხოლოდ მათ შემოუნახავთ ზოგი ისეთი ლექსიკური ერთეული, რომელიც დღეს სასაუბრო მეტყველებაში აღარ იხმარება.

3. მასალა შეჯერებულია ძველი ქართულისა და თანამედროვე დიალექტების მონაცემებთან, შესაბამისად, გამოყოფილია იდიომების რამდენიმე ჯგუფი:

ა) იდიომი, რომელშიც დაცულია ძველი ქართულის ლექსიკური ფენა: აბრაგანი ამოჰკრა, ფაწალები გამოუვა, კეხი შეუბრუნა, კრიჭაში უდგია, საფანელი გამოელია, დარვანი დარჩა, აჯილდასებ დააჭენებს, ფახი მისცა, ფუმრუკი ორთქლით შეეწია...

ბ) უცხო წარმოშობის სიტყვების შემცველი იდიომები: აფერუმაჯ გამოდის, თორბა ამოსდო, სუჩიანათ არი, ოხტში ამოსულა, თოფალმა მოქცეს მშვიდობა...

გ) იდიომი, რომლის ერთ-ერთი შემადგენელი კომპონენტის (როგორც დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულის) მნიშვნელობა უცნობია, არაა დამოწმებული სხვა ლექსიკონებშიც: ცინტი გადაუბრუნდება, დისკა შეცვალა, ხაჯილ გახდა, კატრაპანგათ დარჩა, ყაზა მოუხდა, ყირავის გაგდება...

დ) საკუთრივ ამ მეტყველებისთვის დამახასიათებლად მიჩნეული

იდიომები: ბუმებს იფთხობს, გულზე ციხე აუშენდება, დაუმეავედა სიყვარული, თავი ნა დაჰკრას, ნაზი გაუვიდა, რა ჰაერზე ლაპარაკობს, ხრიალა კაკალი, პინა დაიდო ხელებზე, დიდ კანში ამოვა, სუფთა კალოზე გავიდა, ცხერიები აბალახა, ნაფაშეარზე იღრიალე, ფერდები შეიხვია, ქოჩორზე გრიალოფს, ხელზე დაიხვევს, დედით ეყრის თუ მამით...

ე) იმერულის გავლენით დამკვიდრებული იდიომები: არც ღვინო, არც წყალი; ჩაიდანი გარბის; ცალი თვალით საყურებელი, ცა ძირს ჩამოდის; ფულში კოჭაობს; ვირს პიგნა სძულდა, ცხვირში ეტენებოდა; უერთმანეთოდ წყალს არ აქცევენ, ჭიპი აქვს მოჭრილი...

ვ) იდიომების სინონიმური წყვილები (რომელთაგან ზოგი ფორმა იმერულია): ააყენე ვირი ტალახიდან//უყარე კაკალი; გახიდა ვალელივით//ვირზე შეჯდა//ინადზე შედგა; ნაფოტით ტანს იფხანს//ნაგისუნი არ ასდის//ღრღრით გამოდის; სუჩიანათ არი//ფიშმან გახდა//ჩაყო კუდი//მოკუნტული ძის//დაკოდილივით დადის; შეხტა და შემოგრიალდა//ახტა და ღიეცა//პირკატა ეცა, დულს და გადმოდულს//ბროიბროი გაუდის//ფულში კოჭაობს; ხჩინამს კბილეფს//ფსლიკებს ჰყრის; ენას ძეალი არ აქ//ჩემ პირ ფარგალი არა აქ; ურიები მდიდრდებიან//ჩაიდანი გარბის; პირს აძლევენ//ფებს უწევენ; აიშვერს ფეხებ//შეედრიკება რაცხა...

წაკითხულია მოხსენებად XIII რესპუბლიკურ
ღიალქეკოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 1992
წლის 19 ნოემბერს (მუშაობის გეგმა და
მოხსენებათა თეზისები, 1992, 19-21 ნოემბერი).
ამჯერად მოხსენება იბეჭდება შემოკლებით.

წარმოდგენილი სალექსიკონო მასალა შეკრებილია მესხური
კილოს მომხმარებელ ერთ-ერთ სოფელში, ახალშენში (ხონის რ.).

მართალია, ღლეისათვის ამ სოფლის მეტყველება მესხურ და
იმერულ კილოთა შერევის ნიმუშია, უფრო სწორად:
გაიმერულებული მესხურია, მაგრამ ჩვენი მასალები შეკრებილია
60-იან წლებში, როცა ახალშენის მესხურზე იმერულის გავლენა
ძალზე იშვიათი იყო, როცა პირველმოსახლე მესხების მეშვეობით
ჯერ კიდევ შეიძლებოდა ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის
შემოწმება ფორმოზრივ-სემანტიკური თვალსაზრისით და მესხურ-
იმერული მოვლენების ბუსტი დიფერენცირება.

სალექსიკონო მასალა მეტწილად შერჩეულია ცოცხალი
სასაუბრო მეტყველებიდან.

რესპოდენტები ძირითადად არიან მშრომელი გლეხები,
მხოლოდ წერა-კითხვა რომ იციან, ზოგმა ესეც არ იცოდა.
გამოყენებულია აგრეთვე ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტებიც. ერთი
სოფლის პირობაზე საკმაოდ მდიდარი მასალა დაგროვდა, რომლის
ზოგი ერთეული არაა შეტანილი ქართული ენის ლექსიკონებში,
ზოგი კიდევ ფუნქციონირებს განსხვავებული ფორმით ან
სემანტიკით. აქ უხვადაა წარმოდგენილი ლექსიკური არქაიზმები,
უცხოური წარმოშობის სიტყვები, ფრაზეოლოგიური ერთეულები.

ბუნებრივია, ამჯერად ვერ მოვახდენთ ჩვენი სალექსიკონო
მასალის სრულ ანალიზს. მხოლოდ ზოგიერთ მომენტზე
შევიჩერდებით.

ახალშენის მეტყველებაში დადასტურებული ლექსიკური
არქაიზმებიდან უმრავლესობა იმავე მნიშვნელობის მაგარებელია,
რაც საბას „სიტყვის კონაშია“ ფიქსირებული. ასეთებია: აგაზანი,

ამინაშატი, ზარმელი, ლეშკი, მაიმახი, მერული, ფაშარი, ფიჩვი, უარშო, ედგარი, სიხინტე, შარავი და ა.შ. ზოგიერთ მათგანს განსხვავებული სემანტიკაც შეუძენია, მაგალითად, აღხი საბას ლექსიკონში ნიშნავს ნაზამთრ, მკლე პირუტყვს ჩვენთან - ხალხს.

დურდო = წამხდარი ყურძენი, ჩვენთან - დურდლი = კარაქის ერბოდ გადაღობის შემდეგ დარჩენილი მასა. მოფოფოლება = მწუხარების მცირედ მოკლება, ჩვენთან = გულშეწუხებულის მოსულიერება. ყუჯალი = კაპიანი ლუკმის ასაღები საჭმელთა, ჩვენთან = ხის გოგის კაპიანი ჯოხი რაიმეს გადმოსაწევად.

მაგალითების დასახელება კიდევ შეიძლება.

საკვლევ მეტყველებაში გამოიყენება ისეთი-ერთეულებიც, რომლებიც სხვა ლექსიკონებში არაა ფიქსირებული ან კიდევ განსხვავებული სემანტიკის მატარებელია (ზოგჯერ ფორმითაც სხვაობს).

ასეთებად მიგვაჩნია:

გადახმელდება, გამოიმანდრუხებს, გამოიჭლაკუნებს, გაიშინდრება, გენძი//განკვეთილობა, ბოგრავები (საქონლის თირკმელი), ბიჭორგანა, კარკუხი, მოახრიალებს (ხრიალა კაკალი), მოახრანგალებს, დასტარალი, დაუქბა, შეეგმნა, გამოიჯნიხტება, ფახფუხა (საქონლის ფილტვი), ფორთაჯი, ქორთოფალ, ყოჯავირი, შეედრიკება, მიხოვილი, შეფეთქილი, ყოდუღას ერთი, ჩახალი (ჭრელი), ზინტიპინტი, ზრდელივით დარბის, თრთრა კაბა, ტავარჯოხთხელი, გადაჯნებტილი, თხლარწი/გათხლარწული, გამოჯანდრაკდება, შემაჭრებული, შეფენტხილი, შექბეული, ჩაგრავნის, ჩათათიკებს, ჩაახურჯინებს, ჩაუკრიალოსნამს, ჩაიბერტყავს, ხაგიჯა, ხემეკობა, აბრაახუნებს, ბორბოქობს, ამოიკნატუნამს, ტაბანი, უკაკუნებს, ტერეფა, ჩლა, ახლისეირავი, ტამხარბული, კუწუწი, მოუთუჯამენ, სიხლათი, გოგოლონას ერთი, ეგრიჯა, იწათხებიან და ა.შ.

ნიშანდობლივია ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა სიუხვე და მათი სინონიმური ცალების პოვნეირება. მაგალითები:

ახტა და დიეცა, კრიფამს ყველაფერს, დედით ეყრის თუ მამით, აიშვერს ფეხებ, ქოჩორგე გრიალებს, ბროიბროი გაუდის, კაგას უკოინდრია, ნაზი გაუვიდა, ნამყენათ აქს ცხვირი, გულები დაბერა,

ნაფაშვარზე იღრიალე, ხჩინამს კბილებს, ნაფოგით განს იფხანს, სუფთა კალოზე გავიდა, რა პაერზე ლაპარაკობს, გულზე ციხე აუშენდება, ფუშრუკი ორთქლით შეეწია, ცხერიები აბალახა, ზეირი შემოვარდება, ჰინა დაიდო ხელებზე, ბედი უსაქმამს, თავი ნა დაჰკრას, დატკეპნილი ლაპარაკი, კვერცხში გამოსწივის, ჩემ პირ ფარგალი არა აქს, ცოდვიგუდას ნუ გამხდი, ღრღრით გამოდიან...

წარმოდგენილი ფრაგეოლოგიზმები იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ მათ ჯერ კიდევ შემოუნახავთ ლექსიკური არქაიზმები და აგრეთვე ის სიტყვები, რომლებიც დამოუკიდებელ ერთეულად უკვე აღარ იხმარება და, შესაბამისად, თანამედროვეთათვის მათი მნიშვნელობაც უცნობია: ფაწალები გამოუვა, დარვანი დარჩა, ცინგი გადაუბრუნდება, დისკა შეცეალა, ხაჯილ გახდა, ყაზა მოუხდა, კატრაპანგად დარჩა, ზრდელივით დარბის, ქორუგივით უბერავს.

როგორც ცნობილია, მესხური კილოს მომხმარებელი კოლექტივი საუკუნეების მანძილზე იმყოფებოდა უცხოენოვანი სამყაროს გარემოცვაში, რაც ბუნებრივად განაპირობებდა თურქულ-სპარსულ-არაბული სიტყვების დამკვიდრებას მესხურში. ახალშენელმა პირველმოსახლეებმაც საკმაო რაოდენობით გადმოიტანეს და შეინურჩუნეს ახალ საცხოვრისში უცხო სიტყვები და გამოთქმები, რომლებიც თავდაპირველად მათი ლექსიკის აქტიურ მარაგში შედიოდა, რამდენადაც პრაქტიკულად ფლობდნენ თურქულს (მათი თქმით: თათრულს) და მას საჭიროების შემთხვევაში საკომუნიკაციო საშუალებადაც იყენებდნენ. მაგრამ შემდგომში, როცა ახალშენელთა პირველმოსახლენი აღესრულნენ, თანდათან მიეცა დავიწყებას ბევრი უცხო სიტყვა, ზოგის ადგილი დაიჭირა სინონიმურმა ცალმა - ლიტერატურულმა ან იმერულმა. დღეს მხოლოდ ჯერ კიდევ გრადიციის ძალით განაგრძობს არსებობს უცხოური წარმოშობის შემდეგი სიტყვები: ალაფი, ამბარი, ახორი, თავანი, იორლა, გამარი, ყამჩი, ჯენჯილი, ენაფალთაკი... ფრაგეოლოგიზმებში: აფერუმაჟ გამოდის, თორბა ამოსდო, ფიშმან გახდა, ჩარა ჩამოუშვა, თოფალმა მოქცეს მშვიდობა და ა.შ.

გარდა ამისა, მართალია, ცალკე არ გვხვდება სიტყვები: იშავი,

ზრო, წივა, ბიცი, ტავარჯოხი... მაგრამ გვაქვს გამოთქმები: იშაგვირი, ზროანი, წივასავითაა, პირის მობიცვა, ტავარჯოხთხელი და ა.შ.

დამახასიათებელია კომპოზიციის პროდუქტიულობა: ჩხუბაჩხუბით, ყადრაყუდრათ, ბროიბროი, აკრაჩაკრით, კრაკრით, ბლოტაბლოტით, ბაძლაბუძლით, ლაჯალუჯით და ა.შ.

ასევე მეტად თვალსაჩინოა სინონიმების სიუხვე. მაგალითად: უნიათო, უგერგილო ადამიანის აღსანიშნავად გამოიყენება სიტყვები: ბადაღინა//ბეისუტი// ბეყეირათი //ბანდილეჭია //ლოპო //ლოპოჭამია//ლენგერა//ბლაყვი//უარშიო.

ჩქარი, მოუფქრებელი ადამიანის აღმნიშვნელია: გიჟიპოლონიკა//აბუქა//შუშუტი//შეგამუცა//შიშგრიბუქა//ფშუკურა:

როგორც სხვა კილოებში, საანალიზო მეტყველებაშიც საკმაო რაოდენობით დაიძებნება ფონეტიკურ-გრამატიკული ცვლილებებით შეპირობებული ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც, თავის მხრივ, ნათლად წარმოაჩენენ ამ სოფლის მეტყველების საერთო სახეს. დაეასახელებთ ზოგიერთ მათგანს:

გაპუტანა, აბეშა, ვალაუდრათ, ფეხშოლა, თელიები, თვრლიები, აქენან, ღაცია, მიყვარია, მძულია, იქნია, ქნდა, შხროვანგროვა, მარტყოჯი, თხლივ, მასურათი, დეიდათი//დეიდათები.

ენობრივი თვალსაზრისით საინტერესოდ გვეჩვენება აგრეთვე ასეთი ფორმებიც: ზრდელივით დარბის, თრთრა კაბა, ღრღრით გამოდის, ზრრ მაჰმადა...

ეფიქრობთ, საგანგებო დაკვირვებას მოითხოვს აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ, ერთი მხრივ, გვაქვს ბალტოანი, გრბოანი და ა.შ. (ე.ი. ო-ზე გათავებულ ფუძესთან იკარგება იან სუფიქსის ი, ე), მეორე მხრივ, ო-ს წინ ჩნდება ი: ურჭიო (ურქო), ურძიოთ.

სალექსიკონო მასალაში 2300-მდე სიტყვა-სტაგიაა. უმრავლესობას ახლავს საილუსტრაციო წინადადებები, რომლებიც იძენენ დიალექტური ტექსტის ღირებულებას. აქვეა დართული სოფლის გოპონიმების ლექსიკონი.

წარმოდგენილი მასალები ფასეულია იმ მხრივაც, რომ აქ შეძლებისდაგვარად აღნუსხულია ახალშენელი მესხების თავდაპირველ წეს-ჩვეულებათა, საოჯახო და სამეურნეო

საქმიანობის ამსახველი სიტყვები, რომელთა ნაწილი დღეს თითქმის მივიწყებულია. მაგალითად, 60-70-იან წლებამდე სოფლის ყველა ოჯახში ცხებობდა სხვადასხვა დასახელების პური: თითიანი / ფოდოლა, სომინი, ხშიადი, იუხა, ლაფაში, ბიში, ნაზუქი, ქადა. პური შეიძლებოდა ყოფილიყო თაფა და ფაშარი (ახალი და ძველი). დღეს კი ყველა ამ სიტყვის ნაცულად იხმარება მხოლოდ ერთი ტერმინი პური (სახლში აღარ აცხობენ).

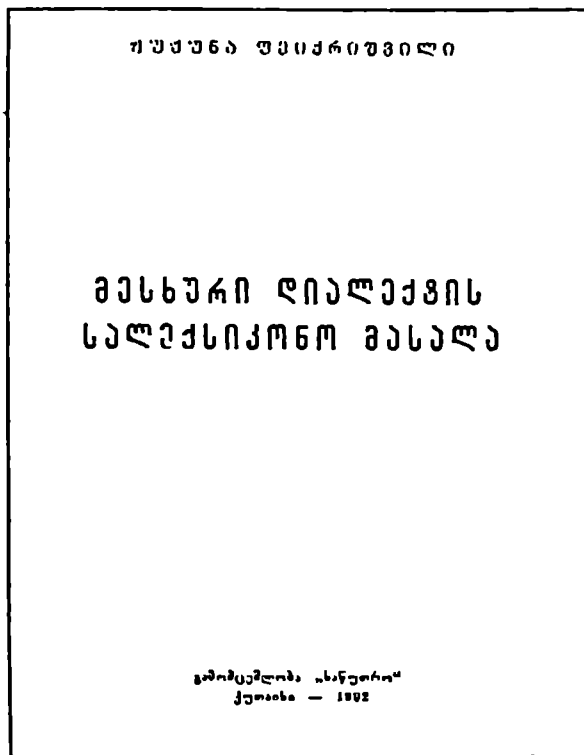
ჩვენ მიერ შეკრებილ მესხურის სალექსიკონო მასალას, ბუნებრივია, არა აქვს სისრულის პრეგენზია, შემდგომი დაკვირვება უთუოდ გამოავლენს ბევრ საინტერესო ერთეულსა და გამოთქმას. მაგრამ, ფიქრობთ, ამ სახითაც მას გარკვეული მნიშვნელობა ექნება მესხური დიალექტის შესწავლის თეაღსაზრისით.

ლექსიკური ერთეულები (და მათი საილუსტრაციო წინადადებანი) საყურადღებო ჩანს იმითაც, რომ ისინი კარგად წარმოაჩენენ ახალშენელთა მეტყველების ზოგად ენობრივ სახეს და აქაურ მკვიდრთა წეს-ჩვეულებებს.

შენიშვნა: მოხსენებაში დასახელებული ლექსიკური ერთეულები შეტანილია ჩვენს წიგნში მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა (1992). ამიტომ თითოეული მათგანის მნიშვნელობა - სემანტიკას აღარ ეასახლებთ.

მეცხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა

ახალშენის მეტყველების მიხედვით ჩვენ მიერ წლების მანძილზე შეკრებილი ლექსიკური ერთეულები 1992 წელს გამოვეცით ცალკე წიგნად (რედაქტორი მ. მესხიშვილი).

მონოგრაფიაში წარმოდგენილი მასალა საინტერესო და ფასეული აღმოჩნდა ქართული დიალექტოლოგიის ასპექტით. წიგნთან დაკავშირებით დაიწერა პროფესორების - გ. ბურჭულაძისა და რ. შამელაშვილის რეცენზიები.

გთავაზობთ ერთ-ერთ მათგანს.

თქვენა ფეიქრშილის წიგნზე - „მესხური ღიალექტის სალექსიკონო მასალა“, ქუთაისი, 1992, 116 გვ. (რედაქტორი ფილ. მეუნ. კანდ. მერი მესხიშვილი).

სარეცენზიო ნაშრომი 116 გვ. შეიცავს. იგი ეყრდნობა მესხური ღიალექტის ერთი სოფლის - ახალშენის - მეტყველებას. ამ მეტყველების წარმომადგენლები კი აქ გადმოსახლებულან სოფ. უდიდან. „მესხური ღიალექტის სალექსიკონო მასალაში“ სასათაურო ერთეულები გამართულია ისე, როგორც „ქართული ენის განმაგებიის ლექსიკონში“ - აწმყოს მესამე პირის ფორმით სიგყვა-სტაგები უმეტესწილად ილუსტრირებულია ფრაზებით, რაც უკვე „ღიალექტური ტექსტის ღირებულებას იძენს“, როგორც ამაზე შენიშნავს სამართლანად წიგნის რედაქტორი, ფილ. მეუნ. კანდიდატი მ. მესხიშვილი.

სარეცენზიო ლექსიკონის გაეცნობა გეარწმუნებს, თუ რაოდენ ხაჭირა ასეთი მასალის მოპოვება-გამოქვეყნება. ამ მოცულობით მცირე წიგნში იმდენი ახალი ლექსიკური მასალაა წარმოდგენილი, რომ ძნელია ირწმუნო, ისინი აქამდე არ იყო ფიქსირებული. ჩვენც ამ მიზნით შეუდარეთ იგი აღ. ღლონგის მიერ შედგენილ „ქართულ კილო-თქმათა სიგყვის კონას“ (II გამოცემა, 1984) და სასიამოვნოდ გაოცებული დავრჩით.

აი, ზოგი მათგანი: აღ. ღლონგის ლექსიკონში რომ არაა ფიქსირებული: აისუტება „აიგუმება“, აიყანთრება, აიყინება, აიკოება „ყალ გევრდზე გადიწევა“, აიჭორტება „მეტისმეტად სწრაფად გაიზრდება სიმაღლეში“, იმავე მნიშვნელობითაა აიჭუნება-ც. აკრაჩაკრით „ზერელედ“, ამოგომრავს „სახელდახელოდ შეკერავს“, ამყაიდა „ამნაირად, ამგვარად“, ახრონგილი 1), „უშნოდ აწოწილი, მაღალი ადამიანი“, 2) ერთმანეთზე უწესრიგოდ დაწყობილი რამ“ (ეს ლექსემა ამავე მნიშვნელობით გურულშიცაა), ახორი „ბოსელი“ (ასევეა გურულშიც), ბედრაგი „ბედოელათი“, იზურგა და გაიქეა „დრო იხელთა და გაიპარა“, იმიები „ისინი“, მაგიები „ეგენი“, ისნა „ის უნდა“, არნა „არ უნდა“, ბილამ „უ-კი“ ნაწილაკი, დეჟი „ნეტავე, ბარემ“, ვინცი „ვინ იყის“, ზევან „ზე“ (თანდებული), თუნ „თვის“ (თანდებული), იესე და იესე „ასე და ასე“, იეხლ/ჯეხლა „აი ახლავე, ახლა“ და სხვ.

ზოგი სალექსიკონო ერთეული აღ. ღლონგის წიგნში დასტურდება, მაგრამ არაა მითითებული, რომ იგი მესხურშიცაა.

სათანადოდაა ლექსიკონში მითითებული ზოგი ნასესხობის წარმომავლობაც: ამბარი (არაბ.-სპარს.), აიხურნა (თურქ.) „უმედევოდ, ტყუილუბრალოდ“, არაბა (თურქ.) „ურები“, ახორი (სპარს.-თურქ.) „ბოსელი“ და ბერი სხვა.

ერთი სიგყვით, ე. ფეიქრშილის „მესხური ღიალექტის სალექსიკონო მასალის“ გაეცნობა გეარწმუნებს, რომ ესაა მეტად საჭირო მონოგრაფია, რომელიც, გარდა პრაქტიკოს-მკვლევარებისა, დააინტერესებს უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტობასაც ქართული ღიალექტოლოგიის კურსის გაელისას.

ცნობილია, რომ ქართული ღიალექტოლოგია ამ სამოცი წლის განმავლობაში გამდიდრდა არაერთი პირველხარისხოვანი ნაშრომით - თეორიული ხასიათისა თუ წმინდა ლექსიკოლოგიური სახის გამოკვლევებით. ე. ფეიქრიშვილის ნაშრომით უკანასკნელი ხასიათისა გახლავთ და გვესახება იმ დიდი და სასიკეთო ტრადიციების გაგრძელებად, რაც ქ-ნ ქეთევან ძოწენიძემ დანერგა ჩვენს საენათმეცნიერო პრაქტიკაში - მასალის მოპოვება სოფელ-სოფელ. ქ-ნ ქეთევანის ნაშრომები ამ მხრივ სანიმუშო გახლავთ და, თუ ავტორი, ქ-ნ ე. ფეიქრიშვილი გააგრძელებს ამ თვალსაზრისით კვლევას, მაღლობის მეტი რა გვეთქმის.

არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის

წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი,

ცხინვალის სახ. პედაგოგიური

ინსტიტუტის პრორექტორი,

ფილ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი *გ. ჭრეტაძე* გ. ბურჭულაძე

2 აპრილი, 1993წ.

არქაული ჟენა მესხურ ლექსიკაში
(ზრდელივით დარბის, ღრღრით გამოდიან)

წაკითხულია მოხსენებად XXIV რესპუბლიკურ
დიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 2004 წლის 15
ოქტომბერს.

დიალექტური ლექსიკა ენის ისტორიის უცყუარი მოწმეა. მასში დალექილი საუკუნეებგამოვლილი სიტყვები აცოცხლებენ ენობრივი კოლექტივის შემოქმედებითი ცხოვრების გზას.

ენის ლექსიკური შედგენილობის განუწყვეტელი ცვალებადობის შედეგად თანამედროვე ზეპირსა თუ წერითს მეტყველებაში გვხვდება ბოგი ისეთი ერთეული, რომელთა თავდაპირველი სახის აღდგენა მეტისმეტად გაძნელებულია; ბოგჯერ კიდევ მხოლოდ მიახლოებით ხერხდება მათი ამოსავალი ფორმისა თუ სემანტიკის გაშიფერა, ისიც უძველესი წერილობითი ძეგლების გათვალისწინებით.

გარდა ამისა, დიალექტურ ლექსიკაში დღემდე შემორჩენილი ისეთი სიტყვებიც, რომელთა დამოუკიდებელი მნიშვნელობა სრულიად დაბნელებულია, შესაბამისად, მეტყველებაში ისინი ცალკე აღებული აღარ გვხვდებიან, მაგრამ სიცოცხლეს აგრძელებენ მხოლოდ მყარ გამოთქმებში, გაქვავებულ ფორმულებში ფრაბეოლოგიზმთა სემანტიკის წყალობით.

სწორედ ლექსიკის ამგვარი არქაული ჟენის რამდენიმე ერთეული ჯერ კიდევაა დაცული მესხური დიალექტის მომხმარებელი კოლექტივის - სოფელ ახალმენის მცხოვრებთა მეტყველებაში. ასეთებია:

ზრდელივით დარბის, თრთრა კაბა,
ღრღრით გამოდიან, ცინტი გადაუბრუნდება,
ფაწალები გამოუვა, ფუშროკი ორთქლით შეეწია,
ნაფაშვარზე იღრიალე, ბროიბროი გაუდის,
ფჩქნა არა აქ, ყირავის გაგდება, რხრხი გაუდის და ა.შ.

ჩამოთვლილ გამოთქმებში მეორე კომპონენტად ძირითადად

გვევლინება ზმნები. ისინი დამოუკიდებლადაც ისმარებიან და წარმოადგენენ აქტიური ლექსიკური მარაგის ერთეულებს; სამაგიეროდ, არაა ნათელი (გასაგები) სემანტიკა სიტყვებისა: ზრდელივით, ღრღრით, თრთრა, ცინტი, ფაწალები, ფუმრუკი ორთქლი და ა.შ. შესაბამისად, ისინი, ცალკე აღებული, მეტყველებაში არ გამოიყენებიან. ამიტომაც რესპონდენტებისათვის მათი ამოსავალი ძირითადი სემანტიკა უცნობია, მთლიანი გამოთქმის მნიშვნელობა კი კარგად ესმით და მარჯვედაც იყენებენ შესაბამის კონტექსტებში.

ამჯერად შევეხებით მხოლოდ ორიოდ მათგანს (ზრდელივით დარბის, ღრღრით გამოდიან).

წინასწარვე შევნიშნავთ, რომ ხონის რაიონში დაახლოებით 100 წლის წინათ ადიგენისა და ახალციხის რაიონებიდან ნებაყოფლობით გადმოსახლებული მესხების მიერ დაარსებული სოფლის - ახალშენის მეტყველება დღეისათვის არის მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ნიმუში. მაგრამ ზემოდასახელებული ფორმები, ჩვენი დაკვირვებით, წმინდა მესხურია, დადასტურებული იმ მოხუცთა მეტყველებაში, რომელთაც ნაკლები ენობრივი კონტაქტები ჰქონდათ იმერულ გარემოცვასთან. გარდა ამისა, საანალიზო მასალა ჩაწერილია პირველმოსახლე ახალშენელი მესხებისაგან გასული საუკუნის 60-იან წლებში, როცა ახალშენელთა მესხურ მეტყველებაზე იმერული კილოს გავლენა უმნიშვნელო იყო.

დღეს სოფლის მოსახლეობის უმრავლესობა, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, თითქმის არ იცნობს ამგვარ გამოთქმებს და არც მათი მნიშვნელობა იცის.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ამჟამინდელ პროცესში იმერულის ამჟარა უპირატესობის გამო ზრდელივით დარბის ტიპის შესიტყვებები მალე სრულიად ბუნებრივად შეწყვეტენ არსებობას და იქცევიან ენის ისტორიის კუთვნილებად.

ჩვენთვის საინტერესო გამოთქმები არაა დამოწმებული ქართული ენის ლექსიკონებში, მათ შორის მესხურის ამსახველ სხვა მასალებში. შესაბამისად, მათ შესახებ რაიმე საგანგებო

მსჯელობა არ გეხედება.

ზრდელოვით დარბის - გადატ. უსაქმოდ დადის, დახეგიალობს.

„ე ბიჭი ამხელა კაცი გახდა, ამა ოჯახზე სულ არ ფიქროფს, თელი დლე ზრდელოვით დარბის“; „სახში ქეყანა საქმეა, სოსოჲ კი არაფელში არ მეხმარება. დილიდან სადამომდე ზრდელოვით დარბის, ბიჭბუჭებში თამაშოფს“.

ილიომის შინაარსით აღამიანის მოქმედება შედარებულია ზრდელოთან (მდრ. ბავშვივით დარბის, სულელივით იქცევა, ე.ი. ილიომისათვის ამოსავალია ზრდელო, რომელიც, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს ამ სიგყვის თაედაპირველი ფორმა. ამას გვაფიქრებინებს მისი სპეციფიკური განსხეაეებული არტიკულაცია.

როგორც ცნობილია, ზრდ თანხმოვანთა კომპლექსი ქართულისათვის ბუნებრივია (ზრდის, ზრდილობა, უზრდელი...). მათი წარმოთქმისას არტიკულაციის სამივე მომენტი (შემართვა, დაყოვნება, დამართვა) წესისამებრ ხორციელდება, როგორც ნებისმიერ სხვა სიგყვების თანხმოვანთ კომპლექსებში. მაგრამ ზრდელ-ში სხვაგვარი ვითარებაა. კერძოდ: ზ-სა და რ-ს შორის აუცილებლად იგულისხმება ირაციონალური ხმოვანი, რის გამოც რ-ს დამართვას მაშინვე არ გადაკეთეს რ-ს შემართვა; ე.ი. ზ-ს არტიკულაციის სამივე მომენტი სრული ჩანს.

სწორედ ამის გათვალისწინებით შეიძლება დაეუშეათ, რომ ზ-სა და რ-ს შორის ალბათ არსებობდა რაღაც ხმოვანი. შესაბამისად შეიძლებოდა გექონოდა: ზარდელო, ზირდელო, ზერდელო ანდა ზარდლი ზირდლი, ზერდლი.

არაა გამორიცხული, რომ ჩვენამდე მოღწეული ფორმა ზ'რდელო ზემოჩამოთელილთაგან რომელიმეს ფონეტიკური ცვლილების შედეგი იყოს.

ამოსავალი ძირის მიხედვით, ზ'რდელო ბგერობრივად ახლოს დგას ძველი ქართულის ლექსიკურ ერთეულთან - ზარდლი. იგი დასახელებულია ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“, სადაც სათანადო საილუსტრაციო ნიმუშები დამოწმებულია ბიბლიის ტექსტებიდან:

ზარდლი - იხ. დედაზარდლი.

დედაბარდლი - ობობა. „ქამი წელთა ჩუენთაჲ დაუდგრომელ (=დაუცხრომელი, დაუდეგარი, არამყარი: ი. აბულ.) არს, ვითარცა ქსელი დედაზარდლისაჲ“ (უს. 89,9); „ქსელსა დედაზარდლისასა ქსოვენ“ (1, ეს.).

სულხან-საბა უფრო მოკლედ ახასიათებს ამ სიტყვას:

დედაბარდლი - (მძრომ.) ბაბაჭუა.

ბაბაჭუა - (მძრომ.) დედაბარდლი.

სიტყვა-სტატიას არ ახლავს არავითარი სხვა განმარტება ან კონტექსტი.

გარდლი (დედაბარდლი) შეგანილია დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში:

გარდლი - ნ. დედაბარდლისა паукъ.

დედაბარდლისა - ბაბაჭუა ან ქსელი მისი, აბლაბუდა паукъ.

ბაბაჭუა - ობობა паутина.

ობობა - ბაბაჭუა.

მაგრამ ზარდლი აღარ გვხვდება ახალ ქართულში, შესაბამისად, იგი არაა დამოწმებული ქეგლ-ში და არც თანამედროვე დიალექტურ ლექსიკონებში. გარდლის (დედაბარდლის) მნიშვნელობით ახლა გამოიყენება სხვა სიტყვები: ბაბაჭუა და ობობა.

ბაბაჭუა, როგორც გარდლის სინონიმი, პირველად დადასტურებულია საბას სიტყვის კონაში, ხოლო ობობა გარდლისა და ბაბაჭუას გვერდით პირველად გვხვდება დ. ჩუბინაშვილის „ქართულ-რუსულ ლექსიკონში“ (1841).

მასასადამე, მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ძველ ქართულში ობობას მნიშვნელობით გამოიყენებოდა მხოლოდ ზარდლი (დედაბარდლი); დაახლ. XVII საუკუნისათვის გარდლის დიალექტურ ვარიანტად, ე.ი. სინონიმურ ცალად უკვე არსებობს ბაბაჭუა, ცოტა მოგვიანებით ჩნდება ახალი სინონიმი - ობობა.

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი ადასტურებს (ასახავს) ქართულ ენაში სამივე ფორმის თანაარსებობის ფაქტს. მაგრამ, როგორც ვთქვით, ახალ ქართულში გარდლი მთლიანად გამოდის ხმარებიდან. სამაგიეროდ, ობობა ლიტერატურულ ფორმად მკვიდრდება, ბაბაჭუა კი დიალექტების კუთვნილება ხდება და

ქართული ენის კილოებში გამოიყენება მეტ-ნაკლები ფონეტიკური ცვლილებებითა და ზოგან განსხვავებული მნიშვნელობითაც. ასე მაგალითად:

ბოჭოჭავე (ობობა) - იმერხეულში (ნ. მარი)

ბოჭოჭავე-ი (ჭიანჭველა) - აჭარულში (ალ. ლ. „სიტყვის კონა“)

ბოჭოჭიე (ჭიანჭველა) - ლეჩხუმურში (მ. ალაფ.)

ბოლოჭია (ჭიაღუა) - იმერულში (ივ. ქავთარ.)

ბობორიკა/ე (ობობა) - იმერულსა და გურულში (ალ. ლ.)

ბორბალა (ობობა) - გურულში (ალ. ლ.)

ბოჭოჭუაე (ობობა) - მესხურში (ი. მაისურ.).

ჩვენს-საანალიზო მეტყველებაში ობობას დიალექტური ვარიანტია ბოჭოჭაე.

ქველში ბაბაჭუა-ს განმარტება მოცემულია საბას ლექსიკონის მიხედვით. საილუსტრაციო მაგალითი დამოწმებულია ი. გოგებაშვილის თხზულებიდან.

საგულისხმოა, რომ არქაული ზარდლი დღეს არ დასგურდება არც მეგრულ-სვანურში. სამაგიეროდ, სვანურში ობობას მნიშვნელობით გამოიყენება ოფლოფაე, მეგრულში კი - ბორბოლია//ბობოლია (ვ. თოფური, მ. ქალდანი; ო. ქაჯაია).

როგორც წესი, იდიომში დაბნელებულია შემადგენელ კომპონენტთა დამოუკიდებელი შინაარსი, მაგრამ ამოსავალ სემანტიკაზე რაღაც მინიშნება მაინც იგრძნობა, ე.ი. იდიომი მკრთალად მაინც ამჟღავნებს სემანტიკურ კავშირს შემადგენელ კომპონენტებთან. მაგალითად, მარილზე წავიდა, სული განუტევა და ა.შ. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ზრდელივით დარბის იდიომის ამოსავალი კომპონენტი ბრდელი სემანტიკურად უკავშირდებოდეს ძველი ქართულის ბარდლი სიტყვას. უფრო კონკრეტულად:

რამდენადაც ბარდლი-ობობა მოძრავია, მოუსვენარი და, სადაც მოუნდება, იქ აბამს ქსელს, ე.ი. მოქმედების მიხედვით სივრცითი თავისუფლება ახასიათებს, თანაც, მეორე მხრივ, ადამიანთა პოზიციიდან (ადამიანის შეფასებით) ბარდლი უშედეგოდ მოქმედებს და უაზროდ აბამს ქსელს ყველგან, ამდენად, ადვილად შეიძლება

ის პიროვნება, რომელიც ოჯახისათვის რაიმე სასარგებლო საქმეს არ აკეთებდა, თუმცა არც უმოძრაოდ იყო, მოქმედებდა საკუთარი სურვილის მიხედვით, შეედარებინათ ზარდლისათვის და აქედან მიგვეღო იდიომი ზარდლივით დარბის, რომელიც ჩვენამდე მოღწეული უნდა იყოს ფონეტიკური ცვლილებით.

ამ იდიომისათვის რომ ამოსავალია მოუსვენრობა, მოძრაობა (ერთ ალგილზე რომ ვერ ჩერდება) მოქმედება, თუნდაც სხვათა მიერ უსარგებლოდ ჩათვლილი, ამაზე უნდა მიუთითებდეს აგრეთვე იდიომის მზნური ნაწილც: ზრდელივით დარბის და არა დადის.

მაშასადამე, ზრდელივით დარბის იდიომის ამოსავალი უნდა იყოს ძველი ქართულის დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული ზარდლი, რომელიც აღარ გვხვდება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და ღიალექტებში, მაგრამ, როგორც არქაიზმი, დღემდე შემოგვინახა მესხურმა მეტყველებამ ფრაზეოლოგიზმში.

ღრღრით გამოდიან - გადატ. ძალიან გაჭირვებით, ხელმოკლედ ცხოვრობენ, თავი ძლივს გააქეთ. „ომიანობის დროს ყველას ძაან გვიჭირდა, ღრღრით გამოვდიოდით“; „ამათ ოჯალ მაინც არაფელი ეშველა, პურიც ენატრებათ, საცოდავათ არიან, ღრღრით გამოდიან“.

სინონიმებია: „ნაფოტით განს იფხანს“, „ნაგისუნი არ აზდის“.

საანალიზო იდიომის შინაარსით ამოსავალი სიტყვაა ღრღრი, რომელიც შესიტყვებაში მოქმედებითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი. მაგრამ თანამედროვე ქართულში ღრღრ-ი დამოუკიდებლად არ გვხვდება, არ დადასტურდა არც ძველი და არც ახალი ქართულის ლექსიკონებში. ამ იდიომის გარდა იგი არ გამოიყენება ცალკე სიტყვად ახალშენელთა მესხურ მეტყველებებშიც კი.

ღრღრ ფუძის ფორმობრივ-სემანტიკური ანალიზისათვის, პირველ ყოვლისა, გასათვალისწინებელია ამ სიტყვის სპეციფიკური არტიკულაცია. კერძოდ: ზრდელივით ფორმის მსგავსად, ღ-ს შემდეგ ივარაუდება ირაციონალური ხმოვანი. ღ-ს დამართვა და მომდევნო რ-ს შემართვა, წესისამებრ, არ გადაკვეთენ ერთმანეთს. აქ დ აკუსტიკურად უფრო დამოუკიდებელია, ვიდრე ღრ კომპლექსიან სხვა სიტყვებში: ღრეობა, ღრიანცელი, ღრუტუნი და ა.შ.

ღრღრ-ით სიტყვაში ღ წარმოთქმის მიხედვით ხახისმიერი უფროა, ვიდრე სასისმიერი.

ღრღრ-ით ფუძეგაორკეცებული კომპოზიცი ჩანს: ღრ-ღრ. ფუძის გაორკეცება შეიძლება მომხდარიყო სემანტიკის გასაძლიერებლად. საგულისხმოა, რომ ამ ტიპის კომპოზიცია ახალშენელთა მესხურისათვის დამახასიათებელია. მაგ, თორთა კაბა, ჩხუბა-ჩხუბით აკეთებს, ბროიბროი გაუდის, რუგრუგი, რზრზ-ი...

გაორკეცებულ ფუძეებში ღ-ს არტიკულაცია ორივეგან თანაბრად სრულია.

მაშასადამე, ღრღრ-ით სიტყვის ამოსავალ ძირად საგულებელია ღრ, რომელიც უნდა იყოს ფონეტიკურად სახეცვლილი-შეკუმშული ფორმა სავარაუდო ღარ (/ / ღარ, ღურ) ძირისა.

მასალათა შეპირისპირების საფუძველზე ზ. სარჯველაძემ აღადგინა საერთო ქართველური ღარ ძირი. მისი აზრით, მეგრული ღურ (ღურ-ა, ღურ-უა), ლაზური ღურ (ღურ-ა) და სვანური ღარ (ღრ) ფორმათა ამოსავალი მნიშვნელობაა „სიკვდილი“. მაგალითად, მეგრული ე-ღურ-უ-ქ=„კვდები“, ლაზური ბ-ღურ-ურ=„კვდები“, სვანური ა-ღარ=„მოკვდა“, ხე-ღრ-ენ-ი=კვდება.

ზ. სარჯველაძე იქვე მიუთითებს, რომ მეგრულ-ლაზური ღურ ძირის კანონზომიერი შესატყვისი ჩანს სვანური ღარ... „ქართულში შესატყვისი ძირი არ ჩანს. თუმცა არაა გამორიცხული მეგრულ-ლაზურ და სვანურ ფორმათა დაკავშირება ქართულ ღრ(ღრ-ეა) ძირთან“ (იხ. ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1990.)

ირკვევა, რომ სიკვდილის სემანტიკის გამომხატველი მარტივი ღარ ძირიანი სიტყვა ქართულში არაა შემონახული, თუმცა მის რეალურ არსებობაზე უნდა მეტყველებდეს დღემდე მოღწეული დიალექტური ღრება/ღრობა ფორმები.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ღრება/ღრობა გმნათა სემანტიკის გათვალისწინებით ქართულშიც არ უნდა იყოს სადაეო ღრ ძირის დაკავშირება მის თავდაპირველ, ამოსავალ მნიშვნელობასთან - სიკვდილთან.

ქეგლ-ის მიხედვით, ღრება/ღრობა ძველი და კუთხურია

(გურული), რაც ნიშნავს ჭკნობას. საილუსტრაციო ნიმუში დამოწმებულია „ვეფხისტყაოსნიდან“: „ვარდი ჭკნებოდა, ღრებოდა, ალვისა შგო ირხეოდა“.

ღრება/ღრობა იგივე ჭკნობაა, დაჭკნობა კი გარკვეულად სიცოცხლის მოსპობაა, რაიმეს სიკვდილია. ანალოგიურ ვითარებაზე მიუთითებს სვანური მა-ღრ-ა, რაც ნიშნავს „მზეზე გამხმარ ხეს“. გამხმარი ხე ფაქტობრივად მკვდარია. აქვე საგულისხმოა მეგრულის ჩვენებაც. კერძოდ: მეგრული ჟ-ღირ-აფ-ა//ჟ-ღგრ-აფ-ა ნიშნავს „დაჭკნობას“.

როგორც ვხედავთ, თავდაპირველი საერთო ქართველური ღარ(ღურ) ძირისაგან მომდინარე „სიკვდილის“ სემანტიკის მქონე ფორმები დღემდე შემოუნახავს მეგრულ-ლაზურსა და სვანურს, ქართულში კი მუსტად ამ შინაარსით იგი არ არის დადასტურებული ზეპირსა თუ წერითს მეტყველებაში. სამაგიეროდ, სამივე ქართველური ენისათვის ღრ ძირიან ფორმებში (ღრება, მადრა, ჟ-ღგრაფა...) საერთოა ჭკნობა-დაჭკნობის მნიშვნელობა, რომელიც, თავის მხრივ, უნდა წარმოადგენდეს თავდაპირველი სემანტიკის თანდათანობითი ცვლის შედეგს.

როგორც წესი, სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა ნებისმიერი ენისათვის ბუნებრივი მოვლენაა, შეპირობებული ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერებით.

სიტყვის მნიშვნელობის ცვლას, მის ხასიათს, ცხადია, განსაზღვრავს ენობრივი კოლექტივი და ამ ლექსიკური ერთეულის მოხმარების არეალი. ამიგომაა, რომ ზოგჯერ უარყოფითი სემანტიკის სიტყვა ღროთა ვითარებაში დადებით ელფერს იძენს და პირიქით. შედეგად ამისა, ერთი და იმავე ძირის მქონე სიტყვა ნელ-ნელა იგვირთება განსხვავებული სემანტიკური ნიუანსებით და მნიშვნელოვნად სცილდება თავდაპირველ შინაარსს.

მნიშვნელობის ცვლა, როგორც თანდათანობითი პროცესი, მიმდინარეობს საუკუნეების განმავლობაში ეტაპობრივად (მდრ. ლამაზი-ს სემანტიკური ევოლუცია) ვფიქრობთ, დაახლოებით ამგვარი ვითარებაა ჩვენთვის საინტერესო ღრ ძირთან დაკავშირებითაც.

კერძოდ: ღარ/ღრ ძირის მქონე საერთო ქართველური ფორმები თავდაპირველი მნიშვნელობით უდრიდა სიკვდილს (ზოგადი, პირდაპირი გაგებით). მაგრამ მოგვიანებით, ალბათ მას შემდეგ, რაც ქართულში ამავე მნიშვნელობით მკვიდრდება და კიდევ ბატონდება კვდება/მოკვდა ზმნა, ღრ ძირის ზოგადი სემანტიკური არეალი შედარებით ვიწროვდება და კონკრეტდება. გარკვეულ კონტექსტებში იგი თითქოს უფრო შერბილებულ მნიშვნელობას იძენს, უკავშირდება დაჭნობას და ამ ახალი შინაარსობრივი ნიუანსით მასთან ერთად ერთ სემანტიკურ რკალში ერთიანდება.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით შეიძლება დავუშვათ, რომ ქართველურ ენაში შემონახული ღრება-თავისი სემანტიკით იყოს გარდამავალი საფეხური სიკვდილსა და ჭნობას შორის, რამეთუ, ზოგადი გაგებით, დაჭნობა არ ნიშნავს სრულ სიკვდილს, რადაც ნიუანსებით მაინცაა განსხვავება მათ შორის. ამ ეარაუდის სასარგებლოდ უნდა შეგვევლებდეს ის კონტექსტები, სადაც ერთმანეთის გვერდით იხმარება ღრება და ჭენება. მაგალითად, შელოცვის ერთ-ერთ დიალექტურ ტექსტში ნათქვამია:

„მოდიოდა შავი წყალი, მას მოჰქონდა შავი გველი,

დავკარ შავი ყავარჯენი, ამოვიღე, გავკიდე კაჭსა კაჭნარისასა.

როგორც იგი ღრებოდა, როგორც იგი ჭენებოდა,

ისე ღრებოდეს, ისე ჭენებოდეს მენი ავი თვალით მთვალავი და გულთ არამი“.

უფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ავტორისათვის ღრება და ჭენება არ უნდა იყოს ზუსტად ერთნაირი შინაარსისა და ამიტომაც გამოიყენა ერთმანეთის გვერდით.

ალბათ, ენის განვითარების მომდევნო ეტაპზე ღრ ძირიანი სიტყვების სემანტიკა კიდევ უფრო დამორღო თავდაპირველ მნიშვნელობას და დაუკავშირდა ზოგადად სიძნელეს, გაჭირვებას, წვალებას და ამგვარი შინაარსით მეგ-ნაკლებად კიდევ გამოვლინდა ღრ ძირის შემცველ ბევრ სხვა სიტყვაშიც. მაგალითად: როცა მცენარე, განსაკუთრებით ახალი ნათესი ძლივს ხარობს, ანდა როცა ადამიანი თუ ცხოველი ფიზიკურად ძალიან სუსტადაა, ე.ი. „არც კვდება და არც რჩება“, ასეთ ღროს დასავლურ კილოებში

იგყვიან: ღირდილობს, ღარდილობს, ღინდილოფს, ღიოფობს და ა.შ., რომელთა საერთო მნიშვნელობა ეტოლება მეტისმეტად გაჭირვებულ არსებობას, სიკვდილ-სიცოცხლის ზღვარზე ყოფნას. აგრეთვე: დაახლოებით ამგვარი შინაარსობრივი ნიუანსია საგულეებელი ძე. ქართულის ლექსიკურ ერთეულებში: ღირღუარი/ღირღოფანი/ღვრღლოფანი/ღვრღუაროფანი— რაც ნიშნავს გზას ოღოროღოროიანს, ძნელადსაძვალს, მრადი-მრუდს, ასევე: ფიცხელს, მკაცრს, სასტიკს, ძნელოვნებას (იხ. ილ. აბულაძე, სულხან-საბა). სწორედ ამგვარი სემანტიკის მქონე ღარ/ღრ ძირისაგან ფუძის გაორკეცებით შეიძლებოდა მიგვეღო ღრღრი, რაც ცალკე აღებული ალბათ ზოგადად ნიშნავდა უკიდურეს გაჭირვებას, ისეთ ცხოვრებას, ცოცხლად სიკვდილს რომ უღრის, მაგრამ არა ფიზიკურ სიკვდილს. ვფიქრობთ, ეს ღრღრი იყოს ამოსავალი ახალშენელთა მესხურში შემონახული საანალიზო იდიომისა. სახელი ღრღრი კი ღროთა ვითარებაში დაიკარგა და კვალი დატოვა მხოლოდ ფრაზეოლოგიზმში.

ჩვენი მსჯელობის სასარგებლოდ მეტყველებს აგრეთვე რაჭულის დიალექტურ სალექსიკონო მასალაში დადასტურებული ღრღოლფა, რაც ნიშნავს ტანჯვა-წვალებას.

მამასაღამე, არქაული ღარ/ღრ ძირიანი სიტყვების სემანტიკური ცვლის პროცესი ასე შეიძლება წარმოვადგინოთ:

საერთო ქარველური ღარ ძირი თავდაპირველად ნიშნავდა სიკვდილს, ეს ეგაპი დაცულია სვანურსა და მეგრულ-ჭანურში, მაგრამ არ შემონახავს ქართულს.

მოგვიანებით ღრ ძირის სემანტიკა თანდათანობითი ცვლის საფუძველზე ნაწილობრივ შორდება ამოსავალ შინაარსს და უახლოვდება ჭკნობა-დაჭკნობის მნიშვნელობას. ეს ეგაპი დაცულია მეგრულ-სვანურსა და ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში, მაგრამ იგი არაა დადასტურებული ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. იმავდროულად ან ცოტა მოგვიანებით კი ღრ ძირიანი ფორმები იძენენ ახალ სემანტიკურ ნიუანსებს, რაც გულისხმობს სიძნელეს, გაჭირვებას, ტანჯვა-წვალებას. ამგვარი მნიშვნელობითაა იგი შემონახული ქართული ენის დასავლურ

კილოებში ცალკე სიტყვად და ახალმენელთა მესხურში
ფრაზეოლოგიზმად.

ლიტერატურა

- სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1966.
ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
ალ. ღლონგი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984 (1841).
ვ. თოფური, მ. ქაღდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2000.
ოთ. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2001-2002.
პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური
ლექსიკონი, თბ., 1990.

შენიშვნა: ამ მოხსენების მოკლე ვარიანტი დაიბეჭდა XXIV
რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალებში (გვ.
60-61-62; ქუთაისი, 2004, 15-16 ოქტომბერი).

დიალექტური ლექსიკიდან (ცინტი)

წაკითხულია მოხსენებად XXVI რესპუბლიკურ
· დიალექტოლოგიურ სამეცნიერო სესიაზე 2006 წლის 16
ნოემბერს (თბილისი, სესიის მასალები, 2006 წლის 14-16
ნოემბერი).

დიალექტურ ლექსიკაში ჯერ კიდევაა შემონახული უძველესი წარმომავლობის ზოგი ისეთი სიტყვა, რომელიც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა... თუ ზეპირმეტყველებაში ცალკე აღებული აღარ იხმარება. არქაული ფენის ასეთ ერთეულად უნდა ჩაითვალოს ცინტი. იგი დღემდე შეინარჩუნა მესხური დიალექტის მომხმარებელი კოლექტივის - სოფ. ახალშენის მცხოვრებ მოხუცთა მეტყველებამ ფრაზეოლოგიზმში ცინტი გადაუბრუნდება (აქაური ახალგაზრდობისათვის კი საერთოდ უცნობია დასახელებული იდიომი და სიტყვა ცინტი).

მართალია, ახალშენელი მოხუცები ვერ ხსნიან ცინტი-ის დამოუკიდებელ სემანტიკას (რადგან იგი ცალკე ერთეულად არ იხმარება), მაგრამ ფრაზეოლოგიზმის შინაარსი მათთვის კარგად გასაგებია.

ცინტი გადაუბრუნდება - გადატ. უმნიშვნელო მიზეზით (უბრალო რაიმეზე) ხასიათი შეეცვლება, განაწყენდება, გაგულისდება. ახალშენელთა მესხურის მიხედვით, ეს გამოთქმა გამოიყენება ოჯახში ახლადმოყვანილი რძლის მიმართ: „შენ რძალ ძაან გლახა ხასიათი აქ; ცინტი გადაუბრუნდება თუ არა, მაშვიე დედამისთან გარბის“. ეს ნიშნავს: „ახალ ოჯახში პატარა რაიმეც რომ ეწყინოს, მაშინვე დედასთან მიდის“.

შენიშვნა: ჩვენი მასალა ჩაწერილია 1960-იან წლებში უშუალოდ ახალშენელ პირველმოსახლეთაგან. მოგვიანებით შევიტანეთ წიგნში „მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა“ (ქუთაისი, 1992).

იდიომი ცინტი გადაუბრუნდება ვერ დაეადასტურეთ ძველი და ახალი ქართულის ლექსიკონებში, დიალექტურ მასალებში... იგი დასახელებულია მხოლოდ ილია მაისურაძის სტაგიაში („მასალები მესხური ლექსიკიდან“, 1954) ასეთი ფორმით: ცინტი: ცინტის

გადაბრუნება - გუნება-ხასიათის უცაბედად შეცვლა, ხასიათის გაფუჭება, გუნების გადაბრუნება: „უეცათ რაცხა მოეჩვენა, ცინტი გადაუბრუნდა და გაიქცა“. აქვეა შეტანილი ცალკე ერთეულად ცინტილა, რაც სურდოს ნიშნავს. სხვა განმარტება ჩვენთვის საინტერესო სიგყევებს არ ახლავს.

ამჟამად, რომ გემოდასახელებული ფრაზეოლოგიზმით (ცინგის გადაბრუნება) არ ირკვევა ცინგის დამოუკიდებელი სემანტიკა.

საგულისხმოა, რომ ახალშენელთა მესხურში ცინტილა საერთოდ არ იხმარება. აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ დაახლოებით 100 წლის წინათ სამხრეთ საქართველოდან იმერეთში გადმოსახლებულმა მესხებმა შეინარჩუნეს მხოლოდ ცინტის შემცველი ფრაზეოლოგიზმი გამძლე ხასიათის გამო და მისი საერთო სემანტიკაც უფრო დააკონკრეტეს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ: თუ ი. მაისურაძის მასალების მიხედვით, ცინტის გადაბრუნება არის ზოგადად ნებისმიერი ადამიანის ხასიათის შეცვლა, „გუნების გადაბრუნება“, ახალშენელებმა ეს გამოთქმა დაუკავშირეს ოჯახში ახლადმოყვანილი რძლის ხასიათს, მის განაწყენება-გაგულისებას. რაც შეეხება ცინტილა-ს იგი, ალბათ, არც გადმოუტანიათ ახალ საცხოვრისში.

საანალიზო ფრაზეოლოგიზმის შემადგენელი კომპონენტის ცინტის ამოსავალი სემანტიკის გარკვევა შესაძლებელი ხდება აღმოსავლურ კილოებში დღემდე შემორჩენილი იმ ლექსიკური ერთეულებით, რომლებიც ფორმოზოგრაფიულად ახლოს დგანან ცინტ ფუძესთან, ანუ: რომელთათვის საერთო ამოსავლად საგულებელია ცინტ ძირი. ასეთებია სურდოს მნიშვნელობით გამოყენებული სიგყევები:

ცინტა (ხევსურული): /ცხვირ მექავების, ცინტან თუკლაჟ მეყრებიან“ (ალ. ჭინჭარაული, 2005); აქვე შევნიშნავთ, რომ ხევსურულში ცინტა იმავდროულად გულისხმობს ცხვირის ცმინებასაც (იხ. ალ. ჭინჭარაული).

ცინტა (ცინგისა) (კუთხ. ფშ., ხევს.): „ცინტა შავკარ, შავპატიე, შავსა ძაღლსა გადაეკიდე; ძაღლი ხიდზე გადმეფარდა, ცინტა წყალში ჩამეფარდა“ (ხალხური) (ქეგლ). ცინტა ამ მნიშვნელობით ფშაურში დადასტურებული აქვთ აგრეთვე ა. შანიძეს, თ. რაზიკაშვილს.

ცინტილა (მესხურ.) (იხ. ზემოთ).

ცრინტა (მოხეურ.) (ო. ქაჯაია, 1967).

ცრინტილა (ქართულურ.): „შენ არაფრად ავლებდი, ცრინტილაო და ვერ ჩაგაგდო ლოგინში?!“ „ცრინტილა სადღა შეგებდა ამ ბაფხულშია?“ (თ. ბეროშაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოშაძე, 1981).

ცქრინტა (მთიულურ.) (ლ. კაიშაური, 1967).

ღირსსაყნობია ისიც, რომ მთის კილოებში ცხვირის დაცემინების მნიშვნელობით შემონახულია ცინტასაგან ნაწარმოები გზნური ფორმები და ნაგმნარი სახელები:

აცინტავეს, დააცინტავეს, ცინტავეს, ცინტაობა (ფშავე-ხევეს.): „მამაშენი წაიყვანე და მოშორებით, რო ცინტაობა არავის გაეგონა, ბოსტანში რო უკან პანტა გიდგათ, იმაზე ღაფაბი“ (ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, შეადგინა ალ. ჭინჭარაულმა, 1969; აგრეთვე: ალ. ჭინჭარაული, 2005).

ცინტაცხოზა (თუშურ.) (პ. ხუბუგია, 1969).

სულხან-საბა ორბელიანის „სიგყვის კონაში“ ცალკეულ სიგყვა-სტაგთებად შეტანილია:

ცრინტილა - მცირე რამ გარდამდები სენი.

სურდო - საყნოსელის სენი.

ცხიკვა - ცხვირცემა. ნ. დაცხიკუება.

დაცხიკუება - დაცხიკვება, ცხვირის დაცემა.

ჩანს, რომ საბასათვის ცრინტილა და სურდო სხვადასხვა ოდენობაა შემანტიკურადაც. ცრინტილა მცირე რამ სენია, სურდო კი საყნოსელის სენია საერთოდ, ალბათ, უფრო მეტი სიძლიერისა ცრინტილასთან შედარებით.

თანამედროვე სამწერლობო ქართულში, გეპირმეცყველებში, დასავლურ დიალექტებში, ასევე მეგრულსა და სვანურში სურდო არის ამ დაავადების აღსანიშნავად გამოყენებული ერთადერთი ტერმინი, მაგრამ ცხვირის დაცემინების მნიშვნელობით გავრცელებულია დაცხიკვება, დაცხინკება, რომელიც მეგრულში გადმოიყვამ ჩიონ / ჩიონუა სიგყვით, სვანურში კი - ლიჩხსუნე-თი. თავის მხრივ, მეგრულ-სვანური ეს ფორმები უნდა იყოს ქართული ცინტ ძირის მესაგყვისი, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ცინტ, ჩიონ, ჩხუნ ფორმათათვის ამოსავლად უნდა ივარაუდებოდეს ერთი ძირი. რამდენადაც მეგრულ-სვანურში ქართულისაგან განსხვავებით სიგყვის ძირში ტ არ ჩანს, ამდენად არ არის გამორიცხული საერთო

ქართველური ძირი ყოფილიყო ცინ, რომელიც მოგვიანებით ქართულმა გაართულა ტ(ეტი) სუფიქსით და შედეგად მივიღეთ ცინტ ფორმა.

მეგრულ-სვანურისა და ქართულის თანამედროვე ფორმების შეპირისპირების საფუძველზე საანალიზო სიტყვის ამოსაველ ძირად ცინ-ის დაშვება შესაძლებლად მიაჩნია ი. ჩანგლაძესაც.

მემოთ წარმოდგენილი მასალების მიხედვით, ცინტი გადაუბრუნდება ფრაზეოლოგიზმში ცინტი სიტყვის სემანტიკის განვითარება ასე გვესახება: ცინტი საერთო ქართველური წარმომავლობის არქაული სიტყვა (სახელი) ჩანს. მისგან იწარმოებოდა აგრეთვე მზნური ფორმები და ნაგმნარი სახელები (აცინტავებს, ცინტაბაჲ); როგორც ეს შემორჩენილია დღემდე მთის კილოებში. სავარაუდოა, რომ ცინტი - აცინტავებს ფორმებს უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონოდა: გულისხმობდა სურდოს, საერთოდ გაციებას და ცხვირის დაცემინებასაც - დაცხიკებასაც, რაც, თავის მხრივ, მიუთითებს სურდოს მქონეობაზე; ცხვირის ცემინება იგივე სურდოს გამოსატყულებათ. ამ მხრივ საგულისხმო ჩვენებას იძლევა ხევსურული, სადაც ცინტა არის სურდოც და ცხვირის ცემინებაც. ე.ი. ენის განვითარების იმ ეტაპზე, როცა ცინტი გულისხმობდა ერთდროულად როგორც საერთოდ კონკრეტულ დაავადებას - სურდოს, ისე გაციება-ცხვირის დაცემინებას, შეიძლებოდა გაჩენილიყო ფრაზეოლოგიზმი - ცინტი გადაუბრუნდება.

მართალია ილიომში დაბნელებულია კომპონენტთა დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, მაგრამ ამოსაველ შინაარსზე რაღაც მინიშნება მაინც იგრძნობა, ე.ი. ილიომი მკრთალად მაინც ამჟღავნებს სემანტიკურ კავშირს შემადგენელ კომპონენტებთან). ამ ვითარების გათვალისწინებით, საანალიზო ფრაზეოლოგიზმის შინაარსიც ასე აიხსნება: რამდენადაც ცინტი ანუ უბრალოდ გაციება, ცხვირის დაცემინება არის მსუბუქი („იოლი“) დაავადება, ისე, საზოგადოდ, უმნიშვნელო განაწყენება ხდება ხასიათის შეცვლის - ხასიათის გადაბრუნების საბაბი და, შესაბამისად, სახლიდან წასვლის მიზეზი. ამის გამოა, რომ დღეს ახალშენელთა მეტყველებაში ამ ფრაზეოლოგიზმის აზრს ასეც გადმოსცემენ: სურდო რო შეეყაროს (//ცხვირი რო დააცემინოს), მაშინვე დედასთან მიდის“.

ამრიგად, ცინტი არის საერთო ქართველური წარმომავლობის

არქაული ლექსიკური ერთეული - არსებითი სახელი, რომლისგანაც იწარმოებოდა გმნური ფორმები (გამოიყენებოდა სურდოსა და გაციება-ცხვირის დაცემინების მნიშვნელობით). იგი უცვლელი ფორმით, გაქვეავებული სახით დღემდე შემოგვენახა მხოლოდ მესხურ ფრაზეოლოგიზმში, ფონეტიკური ვარიანტებით (ცინტა, ცინტილა, ცრინტა, ცრინტილა, ცქრინტა...) კი - ქართული ენის აღმოსავლურ დიალექტებში, მეგრულსა და სვანურში (ჩიონ / ჩიონუა, ლიჩხუნე).

ჩანს, დროთა ეითარებაში გარკვეულად კონკრეტდებოდა და ვიწროვდებოდა ამ სიტყვის სემანტიკური არეალი: მისი მნიშვნელობით დაავადების აღსანიშნავად მკვიდრდება ახალი სიტყვა სურდო (ამაზე მეტყველებს საბას „სიტყვის კონაში“ დადასტურებული პარალელური ფორმები ცრინტილა და სურდო განსხვავებული სემანტიკური ნიუანსებით), რომელიც ამ მნიშვნელობით მთლიანად გაბატონდა სალიტერატურო ქართულში, დასავლურ კილოებში, მეგრულსა და სვანურშიც.

მეორე მხრით, ამოსავალი ცინტ ძირი ჯერ კიდევ ცოცხლობს ცხვირის დაცემინების მნიშვნელობით ქართული ენის მთის კილოებში, მეგრულსა და სვანურშიც.

ლიტერატურა

- ი. აბულაძე - ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
თ. ბეროშაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოშაძე - ქართლური დიალექტური ლექსიკონი, თბ., 1981.
ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, შეადგინა ალ. ჭინჭარაულმა, თბ., 1969.
ლ. კაიშაური - მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა, თბ., 1967.
ი. მანსურაძე - „მასალები მესხური ლექსიკიდან“ ბათუმის პედინსტიტუტის მრ., გ. IV, 1954.
სულხან-საბა ორბელიანი - ლექსიკონი ქართული, თბ., 1966.
ო. ქაჯაია - მასალები მოხერხებული კილოს ლექსიკონისათვის: სამხ. ოსეთის სახელმწიფო პედინსტიტუტის მრ., გ. II, 1967.
ქართული ენის ვანმარტებითი ლექსიკონი, გ. VIII.
პ. ხუბუგია, თუმური კილო, თბ., 1969.
ა. ჭინჭარაული - ხევსურულის ლექსიკონი, თბ., 2004.
შენიშვნა: ამ მოხსენების მოკლე ვარიანტი დაიბეჭდა XXVI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალებში (გვ. 49-50; თბილისი, 2006, 14-16 ნომბერი).

ერთი სიტყვის (ჩარა) სემანტიკური ევოლუცია ახალშენელთა მესხური მატყველების მიხედვით

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და ლიტერატურულ გამოცემებში სიტყვა ჩარა და მისგან წარმოქმნილი გამოთქმები: მეტი ჩარა არ არის, მეტიჩარა, უჩარობის ჩარა, ჩარა გაწყდა, ჩარა გაწყვეტილი... ჩარა სპარსული წარმოშობისაა.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით:

ჩარა (სპარს. ჩარე) ილაჯი, ძალა, ღონე. „გლეხებს უწყლობის გამო ჩარა პქონდათ გამოცლილი“ (ბ. ჩხ.).

◇მეტი ჩარა არ არის, მეტი რა ჩარაა: „მეტი ჩარა აღარ იყო, უნდა შინ წასულიყო [სანდალა]“ (ს. მგალობ.); „მეტი ჩარა არ იყო, უნდა თავი შეეწუხებინა“ (ს. შანშ.).

◇უჩარობის ჩარა (უჩარობა - უღონობა, უილაჯობა) - დიდი გაჭირვება, უკიდურესი სიღარიბე. „ჩემ ღატაკ დედ-მამას უჩარობის ჩარით გამოვუმრდივარ სკოლაში“ (დ. მაჩხ.).

მეტიჩარა (მეტიჩარისა) - არამკითხე, სხვის საქმეში ჩამრევი, საკუთარი თავის გამოჩენის მოყვარული - მატრაკვეცა (მნიშვ. 1). „შენ ვილას მეტიჩარა ხარ?!“ (ილია); „ვარ კარგი მახარობელი და არა მეტიჩარა“ (აკაკი).

შენიშვნა: სახელი მეტიჩარა კომპოზიცია (მეტი+ ჩარა); შესაბამისად, მის თავდაპირველ მნიშვნელობად ითვლება „მეტი ძალა“, „მეტი ღონე“... ჩანს, ღრთა ვითარებაში მომხდარა ამ სიტყვის თანდათანობითი სემანტიკური ცვლა: მეტიჩარა გახდა ისეთი მეტი ძალა, რომელიც თვითნებურად, სხვათა დაუკითხავად სხვის საქმეში ებმება ანუ „ეჩარება“. შემდგომში კი ამ არამკითხეობას ემატება საკუთარი თავის გამოჩენის დიდი სურვილი და საბოლოოდ ყალიბდება მეტიჩარას დღევანდელი შინაარსი.

ჩარა სიტყვა არაა დადასტურებული ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში, არ სახელდება მომღეწო ხანის ძეგლებშიც, სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ კი ჩარა მხოლოდ „კათხასავით სასმისია, ყურიანი“ (იგი მიჩნეულია თურქულ-მონღოლური წარმოშობისად - იხ. ქეგლ). ე.ი. საბას ლექსიკონში სპარსული ჩარა (თავისი სემანტიკით) არ გვხვდება. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საანალიზო სიტყვა ქართულში იმ დროისათვის შემოსული ან შესამჩნევად გამოვლენილი არ იყო. თუმცა, მეორე მხრივ, აქვე ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ „სიტყვის კონაში“

მეტანილია სიგყვა-სტაგია მეტიჩარა, რაც ნიშნავს: „სხვათ
სარიგებელთ გამგებელი გლეხურად, რომელ არს წარმდები“;
„სხვათ სარიგებელთ გამგებელი“ - სხვათა სარიგებლის მრიგებელი.

თუ მეტიჩარას წარმომავლობის ზემოაღნიშნულ გზას
გავითვალისწინებთ, მაშინ XVII საუკუნის ქართულში სპარსული
ჩარას არსებობა საეჭვო აღარ უნდა იყოს (ყოველივე ამის გამო
საჭიროა ჩარასა და მეტიჩარას ქრონოლოგიური და სემანტიკური
მიმართების საგანგებო კვლევა). ამასთან დაკავშირებით
საგულისხმოა ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლექსიკონების ჩვენებაც.
აქ სიგყვა ჩარა წარმოდგენილია ორივე მნიშვნელობით:

ჩარა (რუს.) - ყურიანი სასმისი чарка, чара.

ჩარა (სახ.) - ილაჯი, საშუალება.

მეტიჩარა - ოსმალ. ჩარე ილაჯი, რუს. средство.

სახელი - კარაკუჭა, არამკითხე მოამბე, სხვათა
სარგებლის მარიგებელი.

ქართული ენის დიალექტებიდან ჩარა „ძალა, ღონე, ილაჯის“
მნიშვნელობით გამოვლენილია ქიზიყურსა და ინგილოურში.
მაგალითად:

ქიზიყური

ჩარა - ღონე, საშუალება. „მეტი ჩარა არ არის, უნდა წავიდე“
(სტ. მენთემაშვილი).

ინგილოური

ჩარაჲ (აზერბ.) ჩარა - საშეელი, საშუალება, გამოსავალი,
გზა, ილაჯი.

ჩარაჲ გაწყდომაჲ - ილაჯის გაწყვეტა. „ფორდამებს ჩარაჲ
უწყდებისჲ“ - ამხანაგებს ილაჯი უწყდებათ (რ. ღამბაშიძე).

ინგილოურის მიხედვით, ჩარაჲ დამოწმებულია ქართულ
დიალექტოლოგიაში (გ. I) და ქიზიყურ-ინგილოურის მაგალითებით
ალ. ლლონგის „ქართულ კილო-თქმათა სიგყვის კონაში“.

იდიომი ჩარა გაწყდა, თ. სახოკიას განმარტებით, არის
„საშუალების მოსპობა, ცუდ დღეში ჩავარდნა, გაჭირვება. „ბოლოს
ჩარა რომ გაწყდა, სხვათა თევალქვეშ შეყურებამ გული გადაუღია
ნატრისთვალას“ (ე. მენთ); ჩარაგაწყვეტილი - გაჭირვებული,
არსებობის ყოველსავე საშუალებას მოკლებული“.

ჩარას შემცველი გამოთქმები არაა გამოვლენილი სხვა

დიალექტურ ლექსიკონებში, არ გვხვდება იგი ი. მაისურაძის სტაგიაში „მასალები მესხური ლექსიკიდან“, მაგრამ ზემოთ წარმოდგენილი მაგალითების (საილუსტრაციო ნიმუშების) მიხედვით ამკარაა, რომ ისინი, ჩვეულებრივ, დამახასიათებელია როგორც სამწერლობო, ისე ცოცხალი სასაუბრო ენისათვის, მათ შორის ახალშენელთა მესხურისთვისაც. მაგალითად: „მეგი რა ჩარა მაქს, ფული ღღესე ნა მიუგანო“; „სხვა რა ჩარა გაქს, ისწაულე გაკეთილები, თეარე (/თეარა) გაილახები“... ასეთ კონტექსტებში გამოყენებული ჩარა იმდენად ბუნებრივი ჩანს ქართულისათვის, რომ იგი არ ჩაგვითვლია ოდენ მესხურის ნიშანდობლიობად და, შესაბამისად, ცალკე ერთეულად არ დაგვისახელებია ჩვენს წიგნში - „მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალაში“, სამაგიეროდ, შევიტანეთ ილიოში ჩარა ჩამოუშვა, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში (შესაბამის ლექსიკონებში) ვერ დავადასტურეთ.

ჩარა ჩამოუშვა - გაბრაზდა, გაგულისდა. „მამამისმა კინოს ფული არ მისცა და მაშვიე ჩარა ჩამოუშვა, ხმასაც არ მცემს“; „ეს თუ გაიგო შენმა რძალმა, მოქჭამა ჭირმა, ჩარას ჩამოუშვამს და ველარც დელაპარაკები“.

მსგავსი სემანტიკისაა მიმღობური ფორმა ჩარაჩამოშვებული „რატო არ მიყიდეო, გაბრაზდა და თელი საათია ძის ასე ჩარაჩამოშვებული, არაფელში არ მეხმარება“.

ახალშენელთა მეტყველებაში ჩარა ჩამოუშვა-ს ზუსტი სემანტიკური შესატყვისია ილიოში ცხვირი ჩამოუშვა / ცხვირჩამოშვებული („ნუ ჩამოგიშვია ცხვირი, ყველაფერზე ნუ ბრაზდები. ცოცა დათმობაც ხო უნა იცოდე“; „უბედური ხასიათი აქ, თელი ღღე იქნება ასე ცხვირჩამოშვებული“). ორივე მათგანი თანაბრად გამოიყენება, თუმცა ამკარად განსხვავებულია მათი მოხმარების სფერო: ჩარა ჩამოუშვა ძირითადია მოხუცთა მეტყველებაში (ამდენად, იგი წმინდა მესხური მოვლენაა), ცხვირი ჩამოუშვა კი - ახალგაზრდებისაში.

შენიშვნა: ქართულში ფართოდ გავრცელებულია ილიომები:

ცხვირის ჩამოშვა - მოწყენა, დაღონება.

ცხვირჩამოშვებული - მოწყენილი, დაღონებული (ჭკლ).

ასევე, თ. სახოკას მიხედვით:

ცხვირის ჩამოშვა - დაფიქრება, დაღონება. უიმედოდ დარჩენა, დაძმარება.

„რა აქვს მეუფის სახლში დასაღონებელი, რომ ცხვირი ჩამოუშვას?!“ (ვ. ბარნ.).

ცხვირჩამოშვებული - დაღონებული, დაძმარებული, უიმედოდ მთენილი.
შდრ. ახალშენელთა მეტყველებაში დადასტურებული სემანტიკა - „გაბრაძება“, „გაგულისხება“.

აღსანიშნავია, რომ სპარსული ჩარა სიტყვის ამოსაყალი სემანტიკა (ძალა, ღონე...) დღეს ქართულში ვლინდება სხვადასხვა ნიუანსით. მაგალითად, ჩარა ერთ შემთხვევაში ნიშნავს უბრალოდ ნეიტრალურ ძალ-ღონეს. შდრ. „მეტი ჩარა არაა, უნდა წავიდე“ (ამგვარი ნიუანსი იგრძნობა მეტიჩარას თავდაპირველ შინაარსშიც). ახალშენელთა მესხურშიც ასეთი გამოთქმები არ გამოირჩევა განსხვავებული ელფერით („სხვა რა ჩარაა, ნუ გებარება, წაიკითხე“). ე.ი. აქ ხდება მითითება ძალის, ღონის ... უქონლობაზე არა ზოგადად, არამედ ერთ კონკრეტულ სიტუაციაში (ასეთი გაგებისა უნდა ყოფილიყო ჩარა ქართულში შემოსვლა-დამკვიდრების პირველ ეტაპზე). მაგრამ, როგორც ჩანს, ღროთა ვითარებაში ჩარა ნაწილობრივ კარგავს კონკრეტულ (ნეიტრალურ) მნიშვნელობას, ხდება ფრაზეოლოგიზმის ძირითადი კომპონენტი, იძენს უფრო ზოგად შინაარსსა და უარყოფითი სემანტიკის მეტი ხარისხით გამოხატვის უნარს. მაგალითად, იგი ასეთი ნიუანსის მქონეა შემდეგ იდიომებში:

უჩარობის ჩარა (დიდი გაჭირვება, უკიდურესი სიღარიბე), ჩარა გაწყდა (საშუალების მოსპობა, ცუდ დღეში ჩაყარდნა, გაჭირვება), ჩარაგაწყვეტილი (გაჭირვებული, არსებობის ყოველგვარ საშუალებას მოკლებული).

კიდევ უფრო გამოკვეთილია ჩარა სიტყვის შემცველი ფრაზეოლოგიზმის სემანტიკური ევოლუცია ჩვენს საანალიზო მაგალითში - ჩარა ჩამოუშვა.

როგორც წესი, იდიომში დაბნელებულია შემადგენელ კომპონენტთა დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, მაგრამ ამოსაყალ სემანტიკაზე რაღაც მინიშნება მაინც იგრძნობა. ამგვარი ვითარებაა ჩვენს შემთხვევაშიც, კერძოდ: ჩარა ჩამოუშვა პირდაპირ ნიშნავს - „ძალ-ღონე ჩამოუშვა“ ანუ „ძალ-ღონე დაუქვეითდა“. ჩვეულებრივ, როცა ადამიანი სურვილს ვერ აისრულებს, ძალ-ღონე გამოცლილი აქვს ანუ ცხვირჩამოშვებულია მოწყენილი, დაღონებულია (ამ სიტყვის გრადიციული გაგებით). შდრ. ცხვირაწეული დაღის - ძალ-ღონით სავსეა, იმედია ანადაა, ძალაშემაგებულია (რაღაცით ან ვიღაცით). მაგრამ ახალშენელთა მეტყველებაში გამოყენებული იდიომის მიხედვით, ადამიანი რაღაც საქმის ან სურვილის შეუსრულებლობის გამო მხოლოდ უბრალოდ დაღონებული, მოწყენილი კი არ არის, არამედ უფრო ძლიერია

მასში განცდა, რომ მისთვის არ მოიძებნა „ჩარა“, გამოსავალი, თვითონაც ილაჯგაწყევტილია და ამიგომ ზოგადად ყველას მიმართ ბრაზდება, გულისობს. შესაბამისად, იდიომიც ახალ - განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენს.

მამასაღამე, ჩარა სიგყვისა და მისგან შედგენილი იდიომების სემანტიკის თანდათანობითი ცვლა ასე გვესახება:

ჩარა სპარსულიდან შემოდის დაახლ. XVII-XVIII საუკუნეებში და ქართულში მკვიდრდება თავისი ამოსავალი მინაარსით ძალა, ღონე, ილაჯის სინონიმად (მეტი რა ჩარაა, უნდა წავიდე; სხვა რა ჩარაა, გავაკეთებ...). ასეთი გამოთქმები ღღესაც ფართოდ გამოიყენება. ალბათ, ცოტა მოგვიანებით (დაახლ. XIX საუკუნის II ნახევრიდან) ჩარა იქცევა ფრაზეოლოგიური სიგყვათშეხამების ერთ-ერთ კომპონენტად, იგვირთება შედარებით განსხვავებული - უფრო ზოგადი სემანტიკით (დიდი გაჭირვება, უკიდურესი სიღარიბე...). ამ მინაარსის იდიომები დადასტურებულია XX საუკუნის დასაწყისიდანვე სამწერლობო ქართულსა და ღღაღექებში (მაგრამ არ ჩანს ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში), რაზედაც მიუთითებს ზემოთ დამოწმებული ნიმუშები.

საგულეებელია, იმავდროულად მესხურ კილოში სრულიად ახალი მნიშვნელობით უნდა არსებულიყო ჩარას შემცველი გამოთქმა ჩარა ჩამოუშვა (გაბრაზდა, გაგულისდა), რომელიც დაახლ. 100 წლის წინ სამხრეთ საქართველოდან გაღმოიტანეს მესხებმა ახალ საცხოვრისში (ახალშენში) და რომელიც ჯერ კიდევ დაცულია მხოლოდ მოხუცთა მეტყველებაში.

ლიტერატურა

- აბულაძე ი. - ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- მაისურაძე ი. - მასალები მესხური ლექსიკიდან: ბათუმის პედინსტიტუტის შრ., ტ. IV, 1954.
- მენტეშაშვილი სტ. - ქიმიური ლექსიკონი, თბ., 1943.
- სარჯველაძე ზ. - ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- სახოკია თ. - ქართული ხატოვანი სიგყვა-თქმანი, თბ., 1979.
- სულხან-საბა ორბელიანი - ლექსიკონი ქართული, თბ., 1966.
- ფეიქრიშვილი ე. - მესხური ღღაღექის საღღქსიკონო მასაღა, ქუთ., 1992.
- ქართული ღღაღექოლოღია, I, თბ., 1961.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII, 1950-1964.
- ღამბაშიძე რ. - ქართული ენის ინტილოური კილოს ლექსიკონი, თბ., 1988.
- ღღონტი აღ. - ქართულ კილო-თქმათა სიგყვის კონა, თბ., 1984.
- ჩუბინაშვილი დ. - ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984 (1841).

წიგნში წარმოდგენილი მთლიანი მასალა (ცალკეული სტატიები თუ ლექსიკონები) ემყარება 1960-იან წლებში ჩვენ მიერ ჩაწერილ ტექსტებს, დიალოგებსა და ყოველდღიური სასაუბრო ენის ნიმუშებს, რომლებიც ასახავენ იმ პერიოდის ახალშენელთა მეტყველებას.

რამდენადაც ძირითადი მესხური დიალექტის ნიშანდობლიობათა გვერდით უკვე შეიმჩნეოდა (და თანდათან მატულობდა) იმერულისათვის დამახასიათებელი გრამატიკული ფორმები, იშვიათად - ლექსიკური ერთეულებიც, ამდენად, მაშინ საანალიზო მეტყველებას განვიხილავდით მესხურ და იმერულ კილოთა შერევის ნიმუშად, თანვე მიუთითებდით, რომ იმერიზმები თავს იჩენდა მხოლოდ იმ ახალგაზრდების მეტყველებაში, რომელთაც უშუალო კავშირი ჰქონდათ იმერულ გარემოცვასთან. შემდგომ წლებშიც სოფელში შერეული ოჯახების (იმერელი რძალი ან სიძე) გამრავლებითა და, აგრეთვე, 'სხვა' (ცხოვრებისეული თუ ფსიქოლოგიური) ფაქტორებით ამკარად გაძლიერებული იმერულის გავლენა გვაფარაუდებინებდა, რომ დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ ახალშენელთა მეტყველებაში კილოთა შერევა იმერულის უპირატესობით გამოვლინდებოდა. მართლაც, საანალიზო სოფლის დღევანდელი ენობრივი სინამდვილე ამის ნათელი დადასტურებაა. მაგრამ ამჯერად აღნიშნული საკითხის ვრცელი თეორიული ანალიზი არა გვაქვს განზრახული, წარმოვადგენთ მხოლოდ ზოგად სურათს.

დღეს სოფელში 57 კომლია. თითქმის ყველა ოჯახში ცხოვრობს იმერელი რძალი (რომელთაგან ზოგი ბებიაცაა) ან სიძე (შედარებით ნაკლები რაოდენობით). მეორე მხრით, უკვე აღარაა ცოცხალი მესხური კილოს მაგარებული ახალშენელთა უფროსი თაობა; გარდა ამისა, ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული, ახალშენის სკოლაში სწავლობენ მემობელ სოფლებში მცხოვრები ბავშვებიც; უფრო გაფართოვდა ახალშენელთა საქმიანი კონტაქტები იმერულ გარემოცვასთან... ამიგომ დღეს ბავშვების, ახალგაზრდებისა და დაახლოებით 50 წლამდე ასაკის მცხოვრებთა მეტყველებაში საერთოდ აღარ შეიმჩნევა მესხური დიალექტური

ფორმები. შეიძლება ითქვას, ამ ენობრივ არეალში კილოთა შერევის პროცესი ფაქტობრივად დამთავრებულია იმერულის სრული დამკვიდრებით.

დაახლოებით 60 წლისა და მეტი ასაკის ხანდაზმულ მკვიდრ ახალშენელთა მეტყველებაში ჯერ კიდევაა დაცული მესხურის თავისებურებანი (განსაკუთრებით: *ჟ-ს* ხმარება ბოლოხმოენიან საკუთარ სახელებთან, თემის ნიშანთა მონაცვლეობა, ათემაგური წარმოება, უნდაწან გიპის ფორმები, მიცემითი ბრუნვის *ს* ნიშნის დაკარგვა და ა.შ.), თუმცა იმავედროულად მათს საუბარში გოგჯერ იმერიზმებიც იჩენს თავს. საგულისხმოა ისიც, რომ ერთნაირი არაა ამ თაობის ქალისა და მამაკაცის მეტყველება. მაგალითად, ერთსა და იმავე ოჯახში ცოლი (იგივე ბებია) იმერულ დიალექტურ ფორმებს უფრო იშვიათად იყენებს, ვიდრე ქმარი, რადგან ამ უკანასკნელს მეტი ურთიერთობა აქვს იმერულ გარემოცვასთან.

გემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ამჟამად, რომ დაახლოებით 30-40 წლის შემდეგ ახლანდელი მოხუცი თაობის მეტყველებაში შემორჩენილი მესხური კილოს ნიშანდობლიობანი მთლიანად დაიკარგება მისი მომხმარებელი ენობრივი კოლექტივის ფიზიკურად არარსებობის გამო და კილოთა შერევის პროცესიც საბოლოოდ დასრულდება.

ახალშენელთა საუბრიდან

წარმოვადგენთ ნიმუშებს ახალშენელთა საუბრიდან. ჩვენი რესპოდენტები ხანდაზმულები არიან, რადგანაც ქალებისა და მამაკაცების მეტყველება მესხურ-იმერულ ფორმათა თანაფარდობით ამჟამად განსხვავდება, ამიტომ ვაჯგუფებთ ცალ-ცალკე (მაგალითებში მესხური ფორმა დაბეჭდილია შავი შრიფტით, იმერული - დაყოფით).

ქალების საუბრიდან

- თელი დღე კაცები სვებუნ.
- წელი არ მიშობს, ძაან მტკივა. ე გი მკლავს.
- ივე კაბა გიყიდო. მაგას მე არ ჩავეიცამ. ბაღანე კი არა ვარ,
- სიარული აღარ შემიძლია, ჩლასჩლუსით დავდივარ.

- ნორიკოჲ ვერ მოხვდა უმაღლესში?
- ჭიშკარ გვრასკუბდით და მაშინ ჩამოიარეს.
- ელეს თურქულ დააბავინეს ფეხები, კარგი ფეხის ყოფილაო.
- თლა დეჟირიქნა მიწა ბოსტანში.

მთქმელი ევგენია ხითარიშვილი, 80 წლის.

- ნაზოს რძლებს გამოეცხთო და ამოგვიტანეს ნამცხვარი.
- ვიბანე (=ტანი დავიბანე) და გარეთ ვერ გაველიო.
- მე, შენ, ეფოჲ და მელიკოჲ ერთათ ვართ ჩაიში გადაღებულები.
- ისეთი სიცხე იყო, რო ავტობუს აჩერებდნენ გზაზე და მაგორში წყალს ასხებდნენ.
- იმათ ერთმანეთი უნდანან და შენ რას უბამ?
- ცოტა ხან დავასვენებთ ამოგუნდულ ცოშ. შემდეგ ხის უხლავით გავშლით თხელ ფენათ. მოფასხავთ გამდნარ ქონს... ბოლოს წაუსმევთ კვერცხს.
- მთლიან ყველ ჩავშტრით ქვაბში წვრილ-წვრილ ნაწილებათ და დაფასხავთ ადუღებულ ცხელ წყალს. ამ სურგუნს ჩავღებთ ჯამში და დავტოვთ საღამომდე. შემდეგ ხ ა ლ ა მ შ ი ჩავღებთ.
- ატყუებენ და მიყავენ სამუშაოთ (შდრ. მესხური მიჰყავან).

მთქმელი ქსენია ფეიქრიშვილი, 69 წლის.

- ბოშ სკოლა ეწყობა და ფული მჭირდება-მეთქვი, უთხარი კარლოს.
- კარლომ ასი ლარი მამცა. ამ ფულიდან 40 ლარ ვინახამ.
- სირბინი, ბურთი და ი გ ე ნ ი არ შეიძლება.
- გურამ ჩემი წიწილებიყ წეიყვანა.
- ჩაის ფოთლებ რო გაეატარებ.მაშინაში, მერე სველ გილოში გაგხოვ.
- ჩაი თლათ არ აუჭრიათ. ორი კვალი კილო აქვნენ. გადაუხეშებული ფოთლები მოჩამდა, გადაყვლი და მოვეკრიფე.
- მე და ქსენიაჲ სულ ერთად ვიყავით ჩაიში, გადამბულებივით.
- მეურნობაში ნამუშევარი რო ჩემზე დეწერი ნ ე ბ ი ა თ , კაი

იქნებოდა.

- გერონტაჲ ადრე მოკეცა. ჩვენ სოფელში დაასაფლავეს.
 - ხელები მტკივა. საჭონელ ძლივას ვწველი.
 - ცეცხლ ცოცა ხან აგანთობდი. საჭმელს რო გაკეთამ, შემას იმაზე ვიზოგამ.
 - ე პაგარა კალათი ბოვმის ლოგინის ქვეშ უნდა შეტოვონ.
 - ისინი თურმელ მოზილებენ ცომ და მერე ჩაუბილაეთ გამოაცხამენ პურებს.
 - აიჩემა, ხონში შუადღეზე ნა წავიდეო.
 - ახლა ყველაფერი გა მ მ ძ ე ი რ და და ფასი მოუმატეო.
- მთქმელი კატუმა მღებრიშვილი, 69 წლის.

მამაკაცების საუბრიდან.

- პირვლათ, როცა შევდივარ სამჭედლოში, ვიწყებ ცეცხლის ჩანთობას.
 - ყინვაზე რო ფეხი მოიკიდოს მაგრათ და არ წე ი ქ ც ე ს ცხენი, შიპეზიანი ნალია საჭირო.
 - ველოსიპედი თითონაც ხო ყ ა ვ ე ნ ? მისი გაფუჭება არ უნდანან.
 - მამთარში რო თბილათ დევიხ ბურე ბ ა ქ ა ნ ე (თაფზე), კაია, თავი აღარ მტკივა.
 - შე მ ე ი ტ ა ნ ე თერმუსით წყალი.
 - სალომე, რას შობი ამდენხან, ხუ არ ხ ა რ ჩ ა ვ საზამთროს?
 - ჰო, შენი მარგოჲ რო შეწუხდა ავტობუსში, ი ქ ა ნ ე (სკამზე) დააჯინეს.
 - თუ რამე დანამაულს ჩ ე ი დ ე ნ ს , მაშინ თავი ტკივა.
 - წინეთ ურმით გზიდებდით თივას და ჩალას.
 - ჩემხელა რო მოხვალ, სულ ვერ გე ი ხ ე დ ე ბ ი .
- მთქმელი გრიმა ფეიქრიშვილი, 75 წლის.

- რა ექნა, ხო ხედამ, ახლა ჯოხით დ ე ე ი ა რ ე ბ ი .
- კი, კი, დიდი ქვა ატოვია საფლავეზე.
- უდემი არიან წასული. დღეს ნა ჩამოსულიყვნენ.
- თუ გარეთ დავგა რამე, მაშინვე წე ი ლ ე ბ ე ნ .
- ი ქ ა ნ ე ც ძაან სიცხეები ყოფილა.
- უკვე ჩამოვიდნენ? აჰა წაფელი სახში.

მთქმელი ნოდარ გელაძე 68 წლის.

ახალშენში მცხოვრებთა გვარები

1973წ.

1. აბულაძე
2. აზარაშვილი
3. ალექსიშვილი
4. ბალახაშვილი
5. ბაღდოშვილი
6. გურაბიანი
7. კიკნაძე
8. მაისურაძე
9. მამულაშვილი
10. მგალობლიშვილი
11. მერაბიშვილი
12. მღებრიშვილი
13. ნესოშვილი
14. სტეფანოვი
15. ფეიქრიშვილი
16. ხითარიშვილი

2007 წ.

1. აზარაშვილი
2. ალექსიშვილი
3. აფაქიძე
4. ახელედიანი
5. ბალახაშვილი
6. ბაღდოშვილი
7. ბერულავა
8. გელაძე
9. კიკნაძე
10. მაისურაძე
11. მამულაშვილი
12. მგალობლიშვილი
13. მღებრიშვილი
14. ნესოშვილი
15. სტეფანოვი
16. ფარულავა
17. ფეიქრიშვილი
18. ფერცულიანი
19. ჩანქსელიანი
20. ჩიხლაძე
21. ხელაძე
22. ხითარიშვილი
23. ჭილვარია
24. ჯამბურძე
25. ჯიმკარიანი

წინასიტყვა.....	3
წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის მეტყველება (თეზისები).....	5
სოფელ ახალშენის მეტყველება, როგორც კილოთა	
შერევის ნიმუში.....	7
შენიშვნები.....	39
ლიტერატურა.....	42
სოფელ ახალშენის ლექსიკა.....	44
ლიტერატურა.....	46
დასკვნა (ივ. ქავთარაძე).....	48
ტექსტები.....	49
(ზღაპარი, წარსულიდან, დღესასწაულები, ნამცხვრები, შეჭამადი, სოფლის მეურნეობა, ახალშენელთა საუბრიდან)	
სოფელ ახალშენის ტოპონიმები.....	68
შენიშვნები, ლიტერატურა.....	82
ტოპონიმიკური ლექსიკონი.....	83
რეცენზია (პ. ჯაჯანიძე).....	95
თეზისები.....	96
ზმნის ზოგიერთი თავისებურება წულუკიძის რაიონის სოფელ ახალშენის მეტყველებაში.....	99
ლიტერატურა.....	107
ფრაზეოლოგიზმები მესხური დიალექტის მიხედვით (ერთი სოფლის მასალები).....	109
ლიტერატურა.....	119
ახალშენის მეტყველება, როგორც კილოთა შერევის ნიმუში (ფონეტიკის ასპექტით ახალი მასალების მიხედვით).....	120
ლიტერატურა.....	126

მესაქონლეობის დარგობლივი ლექსიკიდან (თეზისები).....	126
დიალექტური ფრაზეოლოგიური ლექსიკიდან (მესხურ-იმერული ნარევი, მასალა) თეზისები.....	131
მასალები მესხური დიალექტური ლექსიკონისათვის.....	132
მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა.....	138
რეცენზია (გ. ბურჭულაძე).....	139
არქაული ფენა მესხურ ლექსიკაში (ზრდელივით დარბის, ღრღრით გამოდიან).....	14
.. ლიტერატურა.....	15
დიალექტური ლექსიკიდან (ცინტი).....	152
ლიტერატურა.....	156
ერთი სიტყვის (ჩარა) სემანტიკური ევოლუცია ახალშენელთა მესხური მეტყველების მიხედვით.....	158
ლიტერატურა.....	162
ახალშენის მეტყველების ზოგადი დახასიათება (2007 წლის მიხედვით).....	162
ახალშენელთა საუბრიდან.....	162
ახალშენში მცხოვრებთა გვარები.....	166